

Довідник №. 33

**ЛИСТИ СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО
ДО СОФІЇ ТА СТАНИСЛАВА ДНІСТРЯНСЬКИХ
(1926-1932)**

Упорядкування, вступна стаття та примітки

МИКОЛИ МУШИНКИ

Видавництво Канадського інституту українських студій
Альбертський університет
Едмонтон 1991

Canadian Institute of Ukrainian Studies Press

Occasional Research Reports

The Institute publishes research reports periodically. Copies may be ordered from the Canadian Institute of Ukrainians Studies Press, 352 Athabasca Hall, University of Alberta, Edmonton, Alberta, Canada T6G 2E8.

The name of the publication series and the substantive material in each issue (unless otherwise noted) are copyrighted by the Canadian Institute of Ukrainian Studies Press.

PRINTED IN CANADA

Occasional Research Reports

**LETTERS OF STEFAN RUDNYTSKY
TO SOFIA AND STANYSLAV DNISTRIANSKY
(1926-1932)**

Compiled, introduced and annotated by

MYKOLA MUSHYNKA

Research Report No. 33

Canadian Institute of Ukrainian Studies Press
University of Alberta
Edmonton 1991

Серія Довідників

**ЛИСТИ СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО
ДО СОФІЇ ТА СТАНИСЛАВА ДНІСТРЯНСЬКИХ
(1926-1932)**

Упорядкування, вступна стаття та примітки

МИКОЛИ МУШИНКИ

Довідник №. 33

Видавництво Канадського інституту українських студій
Альбертський університет
Едмонтон 1991

Digitized by the Internet Archive
in 2016

<https://archive.org/details/1926193233rudn>

З М І С Т

Вступ	5
Степан Рудницький — перший синтетик географії України	7
Листи Степана Рудницького	41
Примітки	81
Фотографії	93

ВСТУП

43 листи Степана Рудницького до рідної сестри Софії та її чоловіка Станіслава Дністрянського (в їх числі зараховані й чотири листи дітей Рудницького та три листи Рудницького до дітей), це мабуть усе, що збереглося від десятирічного перебування найбільшого українського географа першої половини ХХ ст. у Радянському Союзі. Публікуючи їх, я хочу спричинитися до заповнення хоча би одного "білого місця" на карті української науки 1920–30 років та до громадської реабілітації несправедливо забутого українського вченого, який ціле життя присвятив служінню рідному народові, і, ставши жертвою сталінського терору 30-х років, загинув мученицькою смертю.

Ці листи охоплюють майже весь харківський період життя і діяльності С. Рудницького (1926–1932), тобто найменш відомий період його біографії. Його сестра Софія Дністрянська (1885–1956) була відомою українською піаністкою та музичним педагогом.¹ Її чоловік Станіслав Дністрянський (1870–1935) був визначним правником, професором Львівського, Віденського та Празького університетів, дійсним членом НТШ та багатьох європейських наукових установ. У 1927 р. його обрано академіком ВУАН у Києві. Умер в Ужгороді на параліч серця. Мабуть однією з причин його паралічу була вістка про ув'язнення С. Рудницького.²

Листи С. Рудницького до сестри Софії та швагра Станіслава є першоджерельним автобіографічним матеріалом. В них ми немов у дзеркалі бачимо приватне життя С. Рудницького: його кришталеву чистий характер, щире любов до родичів та дітей, яка в нього гармонійно поєднувалася з любов'ю до Батьківщини та наукової праці. Отже, з листів предстає перед нами Рудницький як сім'янин, але й як учений, педагог і організатор наукової праці. Хоч листи Рудницького мають, в основному, приватний характер, з них ми довідуємось і про суспільне життя у Харкові (частинно й Києві) у другій половині 1920-их та на початку 1930-их років, тобто у період найбільшого розвитку української науки і культури.

Приїхавши у Харків 1926 р. із Праги, Рудницький усім своїм єством поринув у процес відродження української науки. У 1927 р. він став директором новозаснованого Українського науково-дослідного інституту географії та картографії. У 1929 р. його обрано академіком ВУАН, а в 1930 р. він очолив Катедру географії ВУАН, засновану ще в 1919 р., однак до того часу не обсаджено.

Він твердо вірив, що українська наука і культура по-справжньому може розвиватися тільки в Україні і спочатку був захоплений процесом т.зв. "більшовицької українізації". Цей процес однак виявився набагато складнішим, ніж він собі уявляв і первісне захоплення у нього доволі швидко витратилося. Та Рудницький не шкодував, що виїхав на Україну, вірячи, що всі труднощі є лише тимчасового характеру. Навіть коли навколо нього почало сплітатися павутиння інтриг, він щиро вірив у перемогу правди і справедливості. Майже до 1930 року він переконував сестру та її чоловіка наслідувати його приклад і приїхати в Україну, обіцяючи надати їм всебічну допомогу й підтримку. В його листах ця тема є одною з основних.

І Станислав, і Софія не мали найменшої причини не вірити Рудницькому. Обоє вони подали документи на постійний виїзд у Радянський Союз, однак адміністративні органи Польщі, підданими якої вони числилися, не дали їм своєчасно дозволу на виїзд, а коли до них дійшли чутки про кінець "більшовицької українізації", самі відмовилися від виїзду на Україну, що є зовсім логічно й самозрозуміло.

Листи, які тут публікуємо, мають цікаву історію.

Похоронивши чоловіка в Ужгороді, Софія виїхала на Закарпаття, після окупації Закарпаття угорцями 1939 р. вона повернулася у Прагу, а після війни у Трnavу на Західній Словаччині. Всюди вона працювала вчителькою музики та чужих мов, тягнучи з собою найцінніший скарб: багату бібліотеку та архів коханого чоловіка. Як дорогоцінну реліквію вона возила з собою і листи брата Степана, хронологічно упорядковані і перев'язані стрічкою. Після звільнення з роботи 1952 р. (з-за поганого "кадрового профілю") вона опинилася у психіатричній лікарні у м. Середь на Словаччині, звідки взяла її племінниця Емілія Голубовська (дочка Степана) до себе у м. Вейпрти у Західній Чехії. Там Софія ще два роки працювала у музичній школі, куди перевезла значну частину своєї бібліотеки.

Після смерті С. Дністрянської частину її бібліотеки, що знаходилася у музичній школі (в тому числі весь комплект "Літературно-наукового вісника") педадь самовільно продав в утильсировину, решту книжок Емілія Голубовська забрала на свою квартиру, де знаходилася основна бібліотека та архів Дністрянських. Більшу частину збережених матеріалів у 1976 р. вона передала мені. Серед них були і листи С. Рудницького. У вогкому підвалі деякі з них були пошкоджені, однак прочитати їх можна було.

Прочитавши листи С. Рудницького, я вирішив підготувати їх до друку, однак ні в Україні, ні в Чехословаччині мені не вдалося знайти видавця.

Влітку 1987 р. я познайомив з листами директора Канадського інституту українських студій Альбертського університету, професора Богдана Кравченка, який виявив охоту опублікувати їх окремим виданням, за що я висловлюю йому щире подяку.

Листи подаю в їх автентичному звучанні, нічого не пропускаючи. Повністю зберігаю мову та правопис автора. Деякі скорочення розкриваю у квадратних дужках, а реалії пояснюю у коментаріях.

Оскільки сучасному читачеві ім'я Степана Рудницького не дуже відоме, у вступній статті подаю опис його життя і наукової діяльності, що є, в основному, поширеною версією моїх статей про нього публікованих у Варшаві, Савт-Бавнд-Бруку та Ужгороді.³

Я буду радий, якщо подані тут листи пробудять інтерес до життя і наукової діяльності несправедливо забутого основоположника української географії. Степан Рудницький і справді заслуговує на те.

Микола Мушинка

Пряшів-Едмонтон, липень 1989 р.

СТЕПАН РУДНИЦЬКИЙ — ПЕРШИЙ СИНТЕТИК ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ

*"Дійсно не знаю чи не впаду під тягарем цієї праці.
Але взятись до неї мушу, бо нема нікого, дійсно нікого
хто мігби мене заступити".*

(З листа С. Рудницького до Софії від 28 березня 1931 р.)

Сьогодні ім'я найвизначнішого українського географа першої половини ХХ ст. — академіка ВУАН Степана Рудницького майже повністю забуто, хоч він поклав підвалини української географії як науки і саме на його працях побудована сучасна українська географія. Немає його імені в жодному з двох видань ні "Української радянської енциклопедії", ні "Українського радянського енциклопедичного словника". Викреслено його ім'я навіть із списку академіків АН УРСР.¹ У підручнику для вузів "Фізична географія УРСР"² Рудницького згадано лише як "географа Львівського університету", що досліджував Західну Україну та Карпати до Першої світової війни. Тут же подано високу оцінку географічних установ Львова та Києва, заснованих та керованих Рудницьким, однак його імені не згадано. Подібним способом трактують його і інші дослідники географії України.

Трохи більше уваги присвячено працям С. Рудницького у "Геоморфології УРСР" П. М. Цися (Львів, 1962) та в російській праці "Геологическая изученность СССР", т. 31 (1918–1945). На його історичну працю дожовтневого періоду посилається "Український історичний журнал" (1987). Доволі часто згадує ім'я Степана Рудницького В. І. Наулко у праці "Етнічний склад населення Української РСР", однак виключно з негативною оцінкою ("націоналістично настроєний автор", "Буржуазний націоналіст, що спирався на підтримку німецького імперіалізму" і т. п.)³ У праці "Філософська думка на Україні", що її видав Інститут філософії АН УРСР у Києві 1987 р. Рудницького названо "буржуазним націоналістом" і "...расистом"⁴.

В західних українських виданнях С. Рудницькому більше щастило. У 1943 р. в г. "Краківські вісті" появилася стаття його учня Лева Биковського "Пам'яті Степана Рудницького"⁵. Дальшу, більш обширну розвідку про нього опублікував у "Записках Наукового товариства ім. Шевченка" його учень Мирон Дольницький⁶. Є про Рудницького окремі статті в "Енциклопедії українознавства" (т. 7, с. 2631–2), в "Малій українській енциклопедії" (кн. 13, с. 1635–6) і в інших довідниках, наприклад, в "Ювілейній книзі Української академічної гімназії у Львові" (Філадельфія, 1978, т. I, с. 204). Натомість ні словом не згадано його у трьохтомній праці "Українська суспільно-політична думка в 20 столітті", упорядкованій Т. Гунчаком і Р. Сольчаником ("Бібліотека Прологу і Сучасності", ч. 157, 1983). Нещодавно мої статті про Рудницького появилися в українських календарях Польщі⁷, США⁸, а теж на сторінках ужгородської "Закарпатської правди"⁹. У 1988 р. на науковій конференції у Нью-Йорку проф. Григорій Колодій виголосив доповідь "Степан Рудницький – творець політичної географії України". Той же автор готує до друку обширну монографію про С. Рудницького з повною його бібліографією.

Характерно, що 100-ліття від народження цього визначного українського вченого у 1977 р. було "відзначено"... повною мовчанкою і на Сході, і на Заході. Нехай оця моя стаття буде квіткою на невідому могилу академіка Степана Рудницького¹⁰.

* * *

Степан Рудницький народився 3 грудня 1877 р. в Перемишлі, однак з дитинства виростав у Тернополі, де його батько Лев Денисович був професором, пізніше директором української гімназії. Мати Емілія походила із священничої родини Таборських (вірменського походження). У 1891 р. Рудницькі переселилися з Тернополя у Львів. Батько продовжував викладати географію та історію у четвертій Львівській гімназії, мати вела домашнє господарство, однак у 1896 р. вона умерла від туберкульозу. Через два роки (1898) умер і батько від паралічу мозку, залишивши дітей повними сиротами¹¹.

Початкову освіту Степан здобув у Тернополі. Тут він поступив у гімназію, однак атестат зрілості він здобув уже у Львові 11 червня 1895 р.

В тому ж році він записався на Філософський факультет Львівського університету. Кошти на навчання він заробляв "кондиціями", тобто додатковими приватними уроками для учнів із багатих сімей. Цих коштів однак не вистачало й у 1899 році він змушений був перейти із стаціонарного "звичайного" навчання на заочне ("надзвичайне"). Склавши учительські іспити 1899 році, він заробляв на прожиток учительюванням у львівських середніх школах.

Головним предметом його навчання в університеті була історія, яку він вивчав під керівництвом професорів Ісидора Шараневича, Людвіка Фінкеля, Б. Дембівського та, в першу чергу, Михайла Грушевського. Вже у студентські роки він написав кілька солідних історичних праць, якими зарекомендував себе як надійний дослідник. Деякі з них появились друком на сторінках "Записок Наукового товариства ім. Шевченка"¹².

Та більше ніж історія, його приваблювала географія, тому після 1899 р. він саме їй почав приділяти головну увагу. В січні 1901 р. він здобув у Львівському університеті звання доктора філософії, а після того, до липня 1902 р. ще відвідував лекції з природознавчих дисциплін, головним чином з геології. Під керівництвом проф. Ремана, директора новозаснованого Інституту географії, він інтенсивно готувався до наукової праці, а в семінарії проф. Р. Вернера вивчав германістику.

Вже 25 березня 1901 р. його було обрано дійсним членом математично-природописно-лікарської секції Наукового товариства ім. Шевченка¹³ за наукову працю "Про плями сонячні", що вийшла друком українською і польською мовами.¹⁴

В 1902 р. він став професором тернопільської гімназії, а від 1 вересня 1903 р. до 1 вересня 1909 р. був професором географії та історії у Львівській реальній гімназії. Одночасно він поглиблював свої знання, головним чином, з геології, геоморфології та етнографії на університетах Відня і Берліну. У Відні він, між іншим, у 1904 р. прослухав курс лекцій у проф. Альберта Пенка, який пізніше став його особистим другом.

Одночасно він був співредактором "Збірника математично-природописно-лікарської секції НТШ", в якому опублікував не тільки перші свої наукові праці більших розмірів, але й цілий ряд рецензій на астрономічні видання закордонних та вітчизняних авторів (Г. Андоєра, С. Гінтера, В. Ляски, І. Пулюя, І. Раковського). Астрономічно-кліматичний характер має його праця "Зв'язок періодичної діяльності сонця з температурою земної атмосфери", опублікована у "Звіті ц.к. Академічної гімназії за роки 1901-1902" (Львів 1902). І досі не втратила своєї актуальності його

розвідка "Ліси в господарстві природи", що появилася на сторінках педагогічного журналу "Учитель" (Львів, 1904). На сторінках "Учителя" появилася й кілька його статей методичного характеру, головним чином, про викладання географії у початкових і середніх школах.

У 1902 р. він одружився з 21-річною учителькою із с. Корманичі на Перемищині Сибіллою Шенкер, дочкою офіцера у відставці (зі Стрия), яка стала вірною супутницею його життя.

У Львові Сибіллі активно працювала зокрема у харитативних організаціях. Була засновницею і головою Товариства опіки над дітьми і молоддю, яке заснувало вісім т. зв. "захоронок" – дошкільних закладів, що в них соціально незабезпечені діти безплатно одержували харчування, одяг тощо. Товариство працювало на громадських засадах, без державної допомоги і Сибіллі Рудницькій доводилось докладати максимальне зусилля, щоб роздобути кошти для регулярної праці "захоронок". Виснажлива праця в товаристві підірвала її здоров'я. Вона тяжко захворіла на серце, лікувалася у лічницях та санаторіях Австрії, Чехії та Німеччини і 1918 р., на 37-ому році життя, передчасно померла на запалення легенів, залишивши троє молодих дітей.

У Львові сім'я Рудницьких жила спочатку на вул. Листопада No. 40, пізніше на вул. Вроховській No. 24. Літні канікули до 1914 р. сім'я найчастіше проводила в Карпатах, головним чином, на Косівщині. Батько їздив по горах, робив дослідження, дружина й діти відпочивали на свіжому повітрі.

В 1908 р. Рудницький успішно захистив габілітаційну працю про географію України і став доцентом географії Львівського університету. В університеті він не обмежувався лише читанням лекцій, але чималий наголос ставив на залучення студентів до науково-дослідної роботи. До його найулюбленіших учнів належали: М. Дольницький, згодом доцент УВУ та Педагогічного інституту ім. Драгоманова у Празі, В. Геринович, пізніше доцент, а згодом і ректор ІНО в Кам'янці-Подільському, В. Полянський, пізніше головний геолог та професор університету в Буенос-Айресі, Є. Форостина, С. Шпитковський, В. Чередарчук, Степанія Пашкевич, В. Козак та ін. Між іншим, студенти під керівництвом С. Рудницького систематично збирали матеріали до бібліографії природознавства України. Напередодні Першої світової війни ця бібліографія нараховувала біля п'яти тисяч карток. На жаль, зібрані Рудницьким та його студентами матеріали пропали у Першій світовій війні.

У січні 1914 р. С. Рудницького обрано членом кураторії Національного музею у Львові. На цій посаді він залишився до 1919 р.

Першою окремою книгою С. Рудницького була "Нинішня географія" (Львів 1905). В ній він вперше в українській науці подав огляд найновіших течій у географії. Сам він зголосився до т. зв. географічного дуалізму, тобто поєднання фізичного й біологічного факторів у географії. Цього напрямку він дотримувався до кінця життя. У праці "Фізична географія при кінці XIX ст." (Львів, 1905) подав характеристику тогочасної географічної думки на Україні й у світі.

Науково-популярний характер має його двотомна книжка "Коротка географія України" з етнографічною картою В. Гериновича,¹⁵ що перевидавалася кілька разів.

У її першому томі С. Рудницький подав детальний огляд окремих регіонів України, опис рік, клімату, рослинного та тваринного світу.

Другий том має більш підсумковий характер. В ньому автор на базі величезного фактичного матеріалу описав антропогеографію та демографію українців, розглянув український народ як антропологічну одиницю, економічний потенціал України тощо.

Перший том "Короткої географії України" київське товариство "Лан" видало як першу книжку новозаснованої "Популярної бібліотеки" з великими помилками, про що автор у передмові до другого тому писав: "Книжка вийшла без моєї відомости і коректи і представляє дуже сумний образ недбайливого видавництва. Бо і текст вийшов страшно пошматований похибками і пропусками і виконання карти віддано нефаховими руками" (с. 1). Крім того, видавництво загубило єдиний рукопис другої частини і авторіві довелося наново написати цілу працю.

"Коротка географія України" Рудницького має вже виразно національний характер. В умовах, коли територія України входила в склад трьох імперіалістичних держав і в кожній з цих держав заборонялося навіть вживати терміну "українець" (замість нього вживалися терміни "малорос", "русин", "угорорус" тощо) С. Рудницький у передмові до першого тому однозначно заявив: "Ми вживаємо назви: Україна, українець, вживали її наші великі прадіди, що зробили її славною. Ми українці, земля, де живемо, зветься Україна, чи вона під Російською державою чи під Австрійською чи під Угорщиною. Бо хоч і ділять її кордони, хоч розірвана вона на шматки, але ж один нарід, що її заселяє, з одною мовою, вдачею та звичаями. Та не тільки нарід лучить українську територію в одну цілість, Україна також з нинішніх оглядів мусить бути вважана за виразно зазначену одноцілісну територію серед інших територій Європи. Навіть серед незалежних держав мало таких, що б могли зрівнятись з українською такою географічною особистістю" (с. 6).

Свої дослідження в терені Рудницький розпочав із дослідження морфології карпатського сточища Дністра експедиціями 1902 та 1903 років. У червні 1904 р. на засіданні Географічного інституту Віденського університету він, у присутності професорів Пенка, Грунда та ін., зачитав доповідь про свої дослідження, яка зустрілася з дуже прихильною оцінкою. Заохочений професором Пенком, він влітку 1905 р. здійснив дальшу експедицію в регіон Дністра. Свої спостереження Рудницький доповнив вивченням літератури й опублікував у обширній розвідці "Знадоби до морфології Карпатського сточища Дністра".¹⁶ В ній він висунув три гіпотези: 1. Західня частина карпатського сточища Дністра від молодшого міоцену до молодшої ділювіяльної доби була майже рівною. 2. У другій льодовій добі води Сяна й інших західньокарпатських рік, змішані з водами льодовика, що розтоплювався, пили до Дністра. 3. Долини Дністра та його притоків виникли лише в ділювіяльну епоху, внаслідок піднесення Поділля. Скорочена версія цієї праці була опублікована теж німецькою мовою.¹⁷

Влітку 1905 р. Рудницький досліджував підкарпатське сточище Дністра, встановивши залежність Сяну від Дністра в другій льодовій добі, а теж генетичні взаємини між Підкарпаттям і Поділлям. Доповідь про результати своїх досліджень на тему "Знадоби до морфології підкарпатського сточища Дністра" він зачитав на засіданні Математично-природописно-лікарської секції НТШ 20 листопада 1905 р. Її теж було опубліковано на сторінках збірника секції (1907, т. 11).

У 1907 р. на сторінках польського ж. "Kosmos" появилася полеміка між С. Рудницьким і польським географом Е. Ромером з приводу пріоритету деяких висновків дослідження географії Дністра.

Третю частину циклу праць про регіон Дністра — "Знадоби до морфології подільського сточища Дністра" С. Рудницький опублікував у згаданому "Збірнику" (т.

15) 1913 р.

У 1911 р. С. Рудницький був одним із засновників спортивного товариства "Україна", на офіційному відкритті якого він зачитав урочисту промову.

До С. Рудницького взагалі не було української наукової географії і йому довелось будувати її від самих фундаментів. Багато зусиль завдало йому укладення української географічної термінології. Його "Начерк географічної термінології"¹⁸ охоплює біля 6 000 слів. Термінологія С. Рудницького стала кодифікованою нормою і до сьогодні не втратив свого значення. Пізніше він поповнив свій "Начерк" працею "Причинок до географічної термінології"¹⁹. Йому належить і розділ про географію України, опублікований у петербурзькому збірнику Ф. Вовка "Украинский народ в его прошлом и настоящем"²⁰. Для польської географічної енциклопедії — "Geografia polityczna ziem Polski" (1912) С. Рудницький написав статті про Чорне й Балтійське моря. В тому ж 1912 р. він опублікував обширну географічну бібліографію про Галичину та Буковину.²¹

В 1914 р. Рудницький знов приїхав у Відень, залишивши сім'ю на Косівщині. У Відні його застала Перша світова війна. Тут він у 1914 р. опублікував по-німецьки цінну книжку "Україна і українці"²², друге видання якої появилось у Берліні 1915 р. Під час Першої світової війни ця книжка зіграла важливу роль у справі пропаганди українського питання у світі. У 1915 р. її видано масовим тиражем у перекладах англійською, італійською, румунською та угорською мовами. В ній уперше, з погляду наукової географії, представлено українців як самостійну, вповні консолідовану націю, що має право на свою власну національну державу.

У 1916 р. С. Рудницький опублікував дальшу цінну працю: "Поширення українців"²³, в якій, на підставі найновіших статистичних даних, окреслив кордони української території.

Найновішим воєнним подіям і їх впливові на долю українського народу присвячена праця Рудницького "На Східному фронті"²⁴.

З географією України пов'язана і праця Рудницького "Кілька зауважень до землезнавчої літератури Росії"²⁵. У 1916 р. вийшла друком розвідка С. Рудницького про Басарабію²⁶. Пізніше ця розвідка була опублікована у віденському журналі "Воля"²⁷.

Ці праці були своєрідною підготовкою до синтетичної німецькомовної монографії "Україна. Край і народ"²⁸, що вийшла теж в англійському перекладі²⁹. Книжка вийшла накладом "Союзу визволення України" і була адресована, головним чином, західному читачеві. По суті це був відредагований і значно поповнений курс "Короткої географії України" з 1910–14 рр., вичерпна монографія, написана популярним стилем, але одночасно повністю відповідала критеріям наукового видання. Вона складається з двох частин.

Перша ("Фізична географія") охоплює опис території, загальний огляд поверхні — гір, низовин, моря, рік, озер, клімату, рослинного та тваринного світу.

У другій частині ("Антропологія") подані етнографічні границі України, число й розповсюдження українців на своїй території, подано опис українського народу як окремої антропогеографічної одиниці (з наведенням основних антропологічних рис) тощо. Окремі розділи присвячено характеристиці української мови, історично-політичним традиціям, українській культурі та економічно-географічному оглядові України.

Чимало уваги присвячено заняттю населення (ловецтво, рибальство, лісове господарство, хліборобство, скотарство, садівництво, городництво). Вказано й на мінеральні багатства України, промисловість, торгівлю, шляхи сполучення, адміністративне членування, подано опис поселень та побуту українців. До книжки долучено карти: фізичну (1:5 000 000), геологічну, тектонічно-морфологічну, кліматичну, рослинно-географічну та етнографічну (1:10 000 000). Книжка багато ілюстрована.

Ця праця спричинилася до справжньої революції у поглядах на Україну, бо до того часу Україна (Малоросія) навіть у науковому світі трактувалася як південна губернія Росії. Нею Рудницький "відкрив" Україну для світу. Ілюстрації до вище наведеної монографії появились окремим альбомом³⁰.

Монографія Рудницького здобула позитивну оцінку в багатьох країнах світу. З захопленням писали про неї теж українські вчені. Ось цитата з рецензії В. Гериновича: "Автор зробив сею працею рекламу українській географії: а то раз тому, що зібрав та гарно обробив географічний матеріал наших земель, а по-друге, що прорвав нитки давньої географії, а дав річ модерну, нову, відповідно до тих основ, які щойно в найновіших часах почали появлятися в географічній літературі. Здивуються вихованці старої школи, коли побачать замість сухих чисел, вичислювань, рахунків, життя, зв'язь. Молоді читатимуть "Україну" як повість про українську землю та народ, повість викінчену до найменших подробиць, будуть учитися логіки та дивуватися, чому сю таку гарну науку так ігноровано серед суспільности. По праці Рудницького зміняться відносини і в тім саме бачу велику вагу його труду... Рудницький — представник модерної географії... Коли першу частину перелистує не один не познайомлений з географією, динамікою і т. д. — то друга часть мусить прикути кожного. Се підставова річ для кожного. Усе, що торкається життя та його форм представив автор. Не на небесах а на Україні рішалася доля українського народу. А все так просто та приступно, що забувається, що се наукова книжка... Автор майстер у стилі. Приємно вражають місця, навіяні гарячою любов'ю до вітчизни... Від себе вітаю велику працю одинокого в нас географа, оброблену та викінчену в тяжких часах коштом здоров'я автора. Коли синедріон дипломатів призначить Україні право нового життя, згадає вона велетенну працю того, який серед світової завірюхи мостив її імени дорогу"³¹.

Короткий опис географії своєї батьківщини разом з картою подав Рудницький у "Пам'ятковій книжці Союзу визволення України"³².

Опис Рудницького не є лише сухим перерахуванням фактів, але емоційно зафарбленим твором. Ось як кольоритно він описує територію України: "Се простір півтора рази більший як простір усієї німецької імперії і куди багатший! Та що ж? — Ми на нім не стали господарями! Велика є українська земля і багато в неї ріжних-преріжних країн. Є тут і величні гори з дрімучими лісами, цвітучими полонинами та кригою окутими верхами, є горбуваті підгір'я з гарними левадами; є подерті ріками, немов бороздами, височини, що мов море хвилюють безконечними ланами збіжжя; є широкі холодні, підмоклі низи з темними лісами; є безкраї степи, засіяні могилами славних прадідів великих; є чудове море, величні ріки, гарне підсоння, багатий рослинний і звіриний світ. Та нема народної волі і добробуту, хоч змістило ся б на сій широкій, багатій землі не 33 мільйони українців, що на ній тепер пробувають, а вдвоє або втроє більше"³³. Далі у такому кольоритному стилі він описав окремі регіони: Верховину, Підгір'я, Розточчя, Холмщину, Підляшшя, Полісся, Волинь, Поділля, Покуття, Басарабію, Київщину, Гетьманщину, Слобожанщину, Донеччину, Чорноморський низ, Крим та Кубань.

Свій опис він закінчив патріотичним закликом до боротьби за волю: "Український народ! Ось твоя земля. Дивись, яка вона велика, гарна, багата! Подумай, яка вона важна для світу, коли найсильніші світові держави хочуть, щоб вона воскресла. Український народ! Ти сплячий велетеню! Чи не порвеш ти своїх кайдан?"³⁴.

У 1917 р. у Львові накладом Загальної української культурної ради вийшла друком 144-сторінкова книжка С. Рудницького "Україна — наш рідний край" (з кольоровою картою 1:7 500 000) та 39 ілюстраціями. Це популярна праця про Україну, написана так живо і яскраво, що читається немов високо-мистецький твір. Автор не обмежується лише описом, але надає своєму читачеві конкретні поради, як йому жити, працювати, вчитися і боротися за волю.

Свою подорож по рідному краї Рудницький закінчує словами: "... Земля, що ми її саме описали, навіть для чужих здається одною з найкращих у світі. Для нас, українців, вона найкраща між усіма, тому що вона нам рідна мати. Коли всі українці від найменшого до найбільшого навчатися щиро та розумно її любити - інакші, світлі часи настануть для України!" (с. 140).

С. Рудницький був пристрасним борцем за загальне визнання самостійности українського народу та права українського народу на власну державу. Цій темі він присвятив кілька окремих праць, з яких на увагу заслуговують зокрема: "Україна з політично-географічного становища"³⁵, "Землі Східньої Європи"³⁶ та "До розподілу народів "Західньої Росії"³⁷. В них він на голову розбив тогочасне розуміння Східньої Європи як суцільної географічної одиниці й переконливо довів, що ця територія є комплексом менших самостійних одиниць, з яких кожна має свій характер. Окреме місце на території Східньої Європи займає Україна, країна, яка корінно відрізняється від інших країн Східньої Європи і має усі передумови для самостійного державного життя в комплексі східноєвропейських країн.

У 1916–18 рр. він видав українською мовою цілу серію коротких брошур (під псевдонімом Левенко), в яких, на основі географічних даних, порушував важливі політичні питання. Ці брошури були дуже популярні і знаходили вдячних читачів, зокрема в таборах військовополонених. Вони багато разів перевидавалися у Відні, Катеринославі, Стокгольмі та Берліні. Значна частина їх тиражу потрапляла за лінію фронту і таємно поширювалася серед українських солдатів російської армії. Ці публікації С. Рудницького досягли неймовірно високих тиражів, понад два мільйони примірників³⁸, отже їх можна зарахувати до наймасовіших тогочасних видань.

С. Рудницькому належить і "Стінна фізична карта України", укладена в масштабі 1:1 000 000 з додатковими картами 1:5 000 000, а саме: "Карта клімату України", "Карта природних областей України", "Геологічна карта України" та "Народописна карта України"³⁹.

Під час війни С. Рудницький брав активну участь у праці Союзу визволення України та в Українській парламентарній репрезентації, як експерт у питаннях географії. Його експертизи мали велику вагу на міжнародній арені, зокрема на Мировій конференції у Парижі та у Лізі націй у Женеві.

У 1917 р. його покликано у Львівський університет, де він очолив катедру географії і розгорнув широку працю спрямовану на заснування самостійного українського університету. Тут він підготував до друку обширну розвідку "Проблеми географії України", що появилася друком у 1919 р.⁴⁰

В 1919 р. вийшов друком і його підручник географії для народних шкіл.⁴¹

Короткий час він був професором географії Українського державного університету в Кам'янці-Подільському.

В часі національно-визвольних змагань С. Рудницький став пристрасним борцем за права українського народу за державну самостійність, за яку боролися й інші слов'янські народи Австро-Угорщини. Його метою було політичне об'єднання всіх українських земель. В цьому напрямі він багато зробив будучи експертом у питаннях географії при уряді Західної області Української Народної Республіки. Йому належить цілий ряд текстів різних меморандів та експертиз висланих від Уряду ЗУНР до Ліги націй, Паризької мирової конференції тощо.

Теоретичне обґрунтування своїх поглядів він подав у цілому ряді наукових праць.

У 1919 р. у Берні видано французькою мовою 206-сторінкову монографію С. Рудницького "Україна"⁴², в якій він розглянув територію, національне питання, культуру, етнографію, політику та економіку. Книжка поповнена кольоровою картою та численними статистичними таблицями.

Оскільки праця містить цілий ряд фактів, які суперечили офіційному трактуванню певних питань польською владою, він як професор університету на території Польщі не міг підписатися під нею і вона вийшла анонімно.

Та влітку 1919 р. поляки все одно усунули його з університету. Попереджений одним із своїх учнів, що його хочуть арештувати, він утік у Відень і більше у Львів не повернувся.

С. Рудницький був свідомий того, що в умовах жорстокої національно-визвольної боротьби, вороги України в будь-який час можуть його вбити, тому покидаючи Львів, він 25 липня 1919 р. написав заповіт "Моя остання воля", який є документом громадської мужності, глибокого патріотизму але й безмежної любові батька до своїх дітей-сиріт. У заповіді, між іншим, наведено:

"Вибираючися в далеку й непевну дорогу, на службу Україні, що над усе мені дорога, будучи цілком здоров на душі й тілі, розпоряджаю оцим завіщанням всіми своїми справами слідуюче: 1. Коли б мені прийшлося умерти, то прошу похоронити мене на моїй Гуцульщині, поруч з моєю небіжкою дружиною, що була для мене чимсь таким, що несло мене все й усюди з буденної пошлости у вищі регіони інтелекту й волі".

Далі він дає вказівки виконавцям заповіту (І. Раковському та С. Дністрянському) щодо свого рухомого й нерухомого майна та авторських прав за свої книжки, брошури й карти. Не можна без хвилювання читати його прощальні звернення до сестри Софії, 10-річного сина Левка та дочок: 16-річної Емілії та 8-річної Ірини.

"Мої дітоньки, квітеньки мої єдині, — писав він у своєму заповіді, — Ви такі пам'ятки по моїй незабутній Дружині! На все що мені й Вам дороге й святе є чи буде, закликаю Вас! Любіться якнайкраще й найщиріше! Ти, Сину мій, будь оборонцем і опікуном двох сестер і підпирай їх матеріально й морально, як тільки будеш мати до цього спомогу. Учися якнайпильніше, будь чесним і серйозним чоловіком, люби Україну-неньку наді всьо, старайся з усіх сил їй служити. Ти, Милюсю, моя розумненька й така здібна донечко-пташко! Йди в своїм образованию й життєвій

стежці за моїми радами й за проводом Цьоці Зосі. Постарайся бути чи в письменстві, чи в мистецтві корисною й визначною донькою України. Ти, маленька Орисенько, моя цвітчко, що так дуже нагадуєш мені свою незабутню Матусю, рости здорова й найди у своєї Цьоці те, що Тобі неволима смерть забрала. Будь тільки так ніжна і добра як Твоя Матуся, а пройдеш його щасливо”⁴³.

Як побачимо далі, жорстока доля не дозволила виконати заповіту С. Рудницького з винятком одного пункту: і сам Рудницький, і його діти, і сестра Софія, і шурин Станислав Дністрянський і “найкращий друг Іван Раковський” нічим не заплямували своє ім’я і залишилися чесними людьми, якими їх хотів бачити автор заповіту у першу чергу.

У Відні С. Рудницький викладав географію в Академії експорту і світової торгівлі (Akademie für Export und Welthandel), науково працював в Інституті Сходу та Орієнту (Institut für Osten und Orient) та Інституті культурних досліджень (Institut für Kulturforschung).

В тому ж 1919 р. у віденському видавництві “Вернигора” Рудницький видав багато ілюстровану “Початкову географію для народних шкіл”. Із 190 сторінок цього підручника 154 присвячено географії України. Решту короткому описові Європи, Азії, Африки, Австралії, Океанії та Антарктиди.

Крім суто географічних ділянок він залучив у підручник теж розділи про українську історію, антропологію, культуру, мову, релігію, побут населення тощо. Пишучи про український фольклор, він підкреслив: “Ніякий народ на світі не може рівнятися з нами, українцями, що до нашої словесности. Скільки в нас давніх дум, думок, козацьких, чумацьких і інших пісень, скільки в нас приказок, пословиць, байок!” (с. 70).

Чимало уваги приділяє він у підручнику сільському господарству, цьому “найважливішому й найулюбленішому заняттю українського народу”. У своїй книзі він писав: “Споконвіку славиться Україна як житниця для цілої Європи, як земля що тече медом і молоком. Щороку сотки великих кораблів і тисячі залізничних валок везуть українське збіжжя на всі сторони світа... Щороку українська земля родить 300 мільонів центнерів всякого збіжжя і картоплі”. (с. 82–83). Та, на його думку, при застосуванні модерних способів агротехніки та проведенні радикальної земельної реформи (“щоб український селянин міг дістати для кожного господарства таку кількість землі, яку б сам власними руками зміг обробити”), продукцію сільськогосподарських продуктів можна було би кількакратно збільшити.

На початку 1920 р. він закінчив велику працю “Українська справа й великі держави світу”, що мала вийти німецькою, французькою та англійською мовами. Та друком появились лише окремі розділи з неї українською мовою під назвою “Огляд національної території України”⁴⁴. В ній автор накреслив уже конкретну програму української держави в межах етнографічних кордонів.

У вступі він підкреслив: “Ріжні прояви, нераз навіть акти міждержавного значіння, показують наглядно, що навіть керманічі нашої політики не знають як слід нашої національної території” (с. 7). На доказ цього твердження він наводить ряд конкретних фактів про хибне визначення українських етнографічних кордонів навіть в офіційних документах. Подібні помилки зустрічаються і в суто географічних роботах. Єдиним винятком він вважає працю М. Кордуби “Територія і населення України” (Відень 1918), однак і вона позначена некритичним ставленням до австроугорської та російської статистики.

С. Рудницький спробував виправити ці помилки. Кожному з чотирнадцятьох українських регіонів він присвятив окремий розділ, дослідивши його з національно-статистичного боку і на підставі такого дослідження визначив межі суцільної національної території українського народу. За його підрахунками у 1920 р. на земній кулі жило від 44 до 46 мільйонів українців, з того на суцільній території України 41–43 мільйони, поза нею 3 мільйони. Всебічне вивчення національної території України дозволило Рудницькому висунути три основні тези:

1. Територія України це друга по величині національна територія в Європі.

2. Український народ є щодо численности другий між слов'янськими і четвертий поміж великими європейськими народами.

3. Україна, збудована як держава в етнографічних границях, була б великою державою, яка стояла б щодо простору на другому, щодо населення на третьому місці серед великих держав Європи (с. 141).

І ця праця Рудницького як і попередні, знайшла значний відгомін у науковому світі, головним чином, у слов'янських країнах. Географ Г. Бочковський присвятив їй поширену рецензію, вважаючи її важливим внеском у демографічно-статистичне дослідження Східної Європи⁴⁵.

Українську справу в європейському контексті Рудницький порушив і в цілому ряді журнальних статей: "Румунія й справа галицької державности"⁴⁶, "Галичина і нові держави Європи"⁴⁷, "Економічні основи галицької державности"⁴⁸ та ін.

У 1920 р. С. Рудницький видав німецькою мовою велику книгу "Україна і великодержави"⁴⁹, яка була певним узагальненням поглядів Рудницького на т. зв. "українське питання". В ній він ніби об'єднав свої глибокі знання з області історії та географії України, пристосувавши їх до насущних потреб сучасности. З залізною логікою та науковою переконливістю він обґрунтував право українського народу на національне, політичне і державне самовизначення.

І ця книга була призначена, в першу чергу, для західного читача, мало або зовсім не обізнаного з внутрішніми національними проблемами Російської імперії. Передбачалось видати її по-англійськи та по-французьки, однак брак коштів не дозволив здійснити цей задум.

Українською мовою її скорочений варіант появився під назвою "Українська справа зі становища політичної географії"⁵⁰. Це був своєрідний вступ до політичної географії України, в якому автор теоретично обґрунтував необхідність створення української держави як єдиної альтернативи збереження понад 40-мільйонової нації та забезпечення тривалого миру у східній Європі. В наведеній праці (частково і в раніше опублікованих) він спробував примінити теоретичні положення політичної географії як модерної науки до українських умов, вказав на політично-географічне значення положення і кордонів України тощо.

В додатку до праці "Українська справа зі становища політичної географії" подано короткий нарис економічної географії України, зокрема її торгівлі та шляхів сполучення.

В 1923 р. накладом видавництва "Український скиталець" у Йозефові (Чехо-Словаччина) появилася праця Рудницького "До основ українського націоналізму", в якій він розглянув історію українського національного відродження,

порівнявши його з національним відродженням росіян та поляків. Тут же він подав характеристику позитивних та негативних рис української психіки і на їх основі накреслив передбачений шлях дальшого розвитку української національної та політичної думки. Термін "націоналізм" у розумінні Рудницького покривається з терміном "патріотизм" — любов до батьківщини і зовсім не має негативного значення, якого надає йому сучасна радянська наука.

Від початку 20-их років доля С. Рудницького була пов'язана з Українським вільним університетом.

Він був свідомий того, що Україну, вичерпану Першою світовою і громадянською війнами, чекають величезні завдання, що їх не можна успішно вирішити без висококваліфікованої творчої інтелігенції. Він уважав першочерговим завданням заснування вищих учбових закладів, поки що за межами України, однак з перспективою продовження їх праці у мирний час на Батьківщині. Використовуючи свої довоєнні і воєнні знайомства з-поміж визначних діячів Австрії, він, разом з Володимиром Кушніром, Станиславом Дністрянським, Олександром Колесою, Олександром Кандибою (Олесем) та іншими, наприкінці 1920 р. добився заснування Українського вільного університету (УВУ) у Відні і став першим деканом його Філософського факультету. Початки університету були більш ніж скромні. У першому році його існування (урочисто відкритого 17 січня 1921 р.) в ньому вчилася 90 студентів (65 — на Філософському, 25 — на Юридичному факультетах)⁵¹.

Восени 1921 р. УВУ було перенесено із Відня у Прагу, де для нього були набагато кращі умови. Разом з університетом переселився у Прагу й С. Рудницький. Тут він викладав майже всі географічні дисципліни. Позаштатно він від 1 жовтня 1923 р. викладав географію в Українському педагогічному інституті ім. Драгоманова у Празі⁵².

Вже у 1923 р. він у видавництві УВУ видав "Основи землезнання України" у двох частинах⁵³, книжку, яка довго залишалася єдиним високошкільним підручником географії України і кілька разів перевидавалася.

Характер шкільного підручника мала і його книжка "Історія землезнання"⁵⁴. Це перша частина широко задуманої системи загальної й описової географії, розрахованої на кілька томів. В ній освітлено історію географії, головним чином, географічних відкриттів у давніх китайців, індів, народів Середньої Азії, халдейців, єгиптян, асирійців, євреїв, іранських народів, картагенців, греків та римлян.

Географію Східної Європи він протягом короткого часу позаштатно викладав теж у празькому Карловому університеті та у Празькому німецькому університеті.

С. Рудницький брав безпосередню участь у підготовці Першого Міжнародного з'їзду слов'янських етнографів та географів, що відбувся у Празі влітку 1924 р. Сам він зачитав на ньому дві доповіді: "Природні області України"⁵⁵ та "Проблеми геології і морфології Підкарпатської Русі/Закарпаття"⁵⁶.

Перша доповідь у поширеній версії появилася друком і в науковому збірнику, виданому на пошану чеського географа В. Швамбери⁵⁷.

У Празі С. Рудницький згуртував навколо себе групу студентів (Драгомирецький, Федів, Буцур, Огоновський, Біланюк та ін.), яким на все життя прищепив любов до географії. Майже щороку він робив з ними експедиції, зокрема на Закарпаття. Звіти про свої географічні експедиції він публікував у чеських наукових

журналах⁵⁸. Географії Закарпаття він присвятив кілька цінних наукових праць, з яких на перше місце слід поставити його вичерпну монографію "Основи морфології й геології Підкарпатської Русі і Закарпаття взагалі"⁵⁹. В ній він дуже докладно описав геологічну структуру Закарпатської України та Пряшівщини. На Закарпатті Рудницький тісно співпрацював з товариством "Просвіта", музеєві якого подарував велику колекцію зібраних ним мінералів із території Закарпаття. Останню свою експедицію на Закарпаття він здійснив у серпні 1926 року⁶⁰, досліджуючи східну його частину. Наперекір несприятливій погоді, він відкрив цілий ряд до того часу невідомих явищ, наприклад, вигаслі вулкани⁶¹.

В середині 20-их років підготував нове видання "Короткої географії України" у двох томах як "Основи землезнання України"⁶².

Особливо цінним для науки є другий том згаданої праці — "Антропогеографія України", що становить окреме ціле. Це суто наукова праця, яка обіймає антропогеографію усіх українських земель без огляду на їх політичні кордони. Автор розподілив зміст своєї праці до 29 розділів, з яких найвизначніші є: "Етнографічні межі України", "Українці поза межами України", "Культурно-географічне обличчя українського народу", "Чужі народи на Україні", "Економічно-географічні відносини України" та розділи присвячені заняттю населення та окремим областям України. На жаль, і ця праця, наслідком крайнє несприятливих умов, змогла появитися лише в значно скороченому вигляді, без карт та ілюстрацій. Автор у вступі обіцяв подати карти та ілюстрації у третьому томі "Оснoв землезнання України", який друком уже не появився.

Праці Рудницького знаходили позитивну оцінку в численних наукових публікаціях Європи. Концепцію Рудницького прийняв навіть найвизначніший західноєвропейський географ А. Пенк, який, виходячи із праць свого учня, написав власну розвідку про Україну⁶³. Дуже позитивно віднеслися до концепції С. Рудницького Й. Данеш⁶⁴ та навіть російські вчені А. Д. Архангельський⁶⁵, Бубнов та інші.

Живучи і працюючи в Празі, Рудницький уважно стежив за розвитком географічної думки в Україні. Час від часу він рецензував радянські географічні видання та писав власні статті на підставі радянських друкованих джерел. Наприклад, у 1924 р. він написав статтю "Декілька заміток до справи районізації України"⁶⁶, в якій він піддав критиці нову районізацію України 1923 р. за нехтування фізико-географічними та етнографічними принципами. На десятках конкретних прикладів він довів, що найновіший адміністративний розподіл, згідно з яким Україну поділено на 9 губерній, 53 округи та 706 районів, терпить тими ж недоліками бюрократичного характеру, які були притаманні районуванню під час царської Росії, а саме: цілий ряд територій з перевагою українського населення не залучено до кордонів України, але до інших "держав" Радянського Союзу. "Совітська Україна, — пише автор, — й після районування обіймає тільки частину як природного, так і етнографічного, чи політично-географічного чи економічно-географічного простору тої географічної одиниці, яку називаємо Великою Україною"⁶⁷. Розподіл України на величезні губернії він вважає "анахронізмом", а розподіл на округи — "аномалією".

Серйозні застереження він висловив і до "майбутньої повної індустріалізації України" та її електрифікації. Він не без підстави застерігав: "Треба доконче обминати всякі коштовні та зайві доктринерські експерименти. Завдяки родючості своєї цілини, мусить Україна і на найдальшу доступну передбачуванням будуччину, бути переважно хліборобським краєм, у якому по хліборобстві друге місце займатиме, задля дуже вигідного географічного положення торгівля. Промисел, хоч не хоч,

муситиме стати аж на третє місце”⁶⁸.

В кінці своєї статті, він звернувся із закликом до уряду України приділяти більше уваги географії, зокрема у школах, та конче заснувати модерний науково-дослідний інститут географії.

В середині 20-их років і уряд України, і окремі вчені уважно прислуховувались до голосу С. Рудницького. Деякі його статті появилися і в українських радянських виданнях. Наприклад, у книзі “Географічні етюди” (Київ 1924) Рудницькому належать отакі статті: “Лівобережна низина”, “Донецький кряж”, “Карпатські гори й долини”, “Дніпро”, “Чорне море” та “Волинь”⁶⁹.

У Празі С. Рудницькому, членові кількох європейських географічних товариств, пропонували посаду шефа катедри географії Східньої Європи у Карловому університеті. Ця посада відкривала перед ним простір для наукової діяльності і фінансове забезпечення на ціле життя. Подібну пропозицію він одержав з Відня та Берліну.

Та він великодушно відмовився від цих привабливих пропозицій. Відповідь на питання “Чому?” він сам подав у вступі до згадуваної вже книги “Україна — наш рідний край”: “Чому кожний з нас, — писав він, — коли його судьба зажене в далекі чужі землі, так тужить за тими місцями, де вродився і зріс: Нераз на чужині здобув майно, родинне щастя, пошану людей — а таки все тягне його непереможною силою до рідних місць! Се тому, що кожний тямущий чоловік любить свою батьківщину! (підкреслення С.Р.)... Не на те тебе рідна земля вродила, викохала, щоб ти її лишив і собі нової шукав. Се неначе б ти рідну неньку кинув і другої забажав!”⁷⁰. Отже туга за рідним краєм була основною причиною повернення Рудницького в Україну. Та це була не одна причина.

С. Рудницький метою свого життя обрав написання багатотомної “Географії України” та “Системи загальної й описової географії”. Перспективи для здійснення цього сміливого задуму він бачив лише в Україні.

У другій половині 20-их років в Україні було помітне поживлення наукової діяльності, зокрема в рамках Всеукраїнської академії наук. Багато українських вчених, в т.ч. і колишній вчитель С. Рудницького Михайло Грушевський, повернулися з еміграції на Батьківщину. Рідний край С. Рудницького, Галичина, знаходилася тоді під владою Польщі, яка крайне негативно ставилася до українських справ, тому він не зміг повертатися у Львів. На початку 1926 р. він запропонував свої знання і здібності Народному комісаріатові освіти в Харкові. У своїй заяві він накреслив конкретний план побудови в Україні географічних установ, яких до того часу не було ні в системі ВУАН, ні в системі Народного комісаріату освіти, ні в системі вищих учбових закладів (ІНО). Народний комісаріат освіти позитивно віднісся до заяви Рудницького і в листі надісланому йому посередництвом радянського посольства у Празі в серпні 1926 р. пообіцяв задовольнити всі його вимоги⁷¹.

С. Рудницький не вагаючись прийняв запрошення українського уряду і вже 13 жовтня 1926 р. виїхав у Харків. Згодом він притяг до себе своїх дітей та кількох учнів.

В Харкові Рудницький завідував катедрою географії в Геодезичному інституті Народного комісаріату освіти. Читав лекції та вів семінари з географії й картографії, готував молодих аспірантів до наукової роботи.

Вже на початку 1927 р. у "Бюлетені Харківського наукового товариства" (1927, No. 1) С. Рудницький опублікував статтю "Завдання географічної науки на українських землях", яка є блискучою аналізою всього дотеперішнього шляху розвитку української географії як науки, але й конкретною програмою її дальшого розвитку. Із цього вузько-спеціалізованого періодичного видання статтю було передруковано у центральному громадсько-політичному журналі України "Червоний шлях"⁷². Оскільки дана програмна стаття є маловідомою і важко доступною, зупинимось на ній детальніше.

У вступі С. Рудницький зазначив, що у перших десятиліттях ХХ ст. у Західній і Середній Європі та Північній Америці, незважаючи на довоєнне напруження, воєнне і післявоєнне лихоліття, відбувся небувалий раніше розвиток географічної науки: засновуються географічні товариства, інститути, катедри, часописи, видаються географічні книжки, брошури, влаштовуються географічні експедиції в далекі краї та моря. У Східній Європі, зокрема в Україні, у той час панувала абсолютна пасивність, нічого не робилося: в середніх школах царської Росії географії було відведено підрядне місце, в університетах або її зовсім не було, або бувала вона неначе "причепкою" у загальному пляні високошкільного навчання. Вузи не виховували спеціалістів-географів, тому навіть нечисленні катедри географії обсаджувалися спеціалістами інших професій: фізиками, ботаніками, зоологами, або, в найліпшому разі, антропологами, геологами чи метеорологами. Подорожі вчених Східної Європи у далекі краї обмежувалися збиранням матеріалів (інколи і справді дуже цінних), однак користалися цими матеріалами майже виключно чужі географічні установи і чужі держави; Росії вони ніякої користі не принесли.

"Тому то й дотепер, — пише Рудницький, — не маємо жодної дійсно наукової географії Східної Європи... Дотепер не маємо відповідних нинішньому станові географічної науки спеціальних топографічних карт і т. д. і т. д. цієї цілої половини європейського ніби континенту" (с. 104).

Накресливши отаку сумну картину східно-європейської географії, він переходить спеціально до української географії, а тут його висновки ще більш сумні: Український культурний розвиток не видав за всю тисячу років своєї історії "жодного сьак-так вартісного географічного твору, жодного замітного землезнавця"⁷³. Цю тезу Рудницький доводить аналізом стану географічних стремлень в Україні від Київської Руси до кінця Першої світової війни.

Створення української держави у 1917 р. викликало певне пожвавлення інтересу до дослідження української території, зокрема у Східній Україні. Це дослідження проводилися з ініціативи Українського наукового товариства, пізніше Української академії наук у Києві та центральних наукових установ Харкова. Посередництвом "гуртків дослідників рідного краю" до нього залучилася і широка громадськість, однак реальних вислідів цей рух не дав.

Далі Рудницький пункт за пунктом аналізує окремі ділянки української географії, доводячи їх відсталість від європейської науки: "Загального географічного твору про українські землі, який відповідав би вимогам сучасного землезнавства, дотепер не маємо. Крім моєї короткої півпопулярної спроби, є кілька ще менших підручників чи популярних нарисів інших авторів. Ось і все... Топографічна картина українських земель дуже сумна. Тільки західні окраїни нашої території розпоряджають докладнішими топографічними мапами сьакої-такої вартости. Та додати треба тексти тих карт — це одне страхіття. Всі місцеві українські назви сполонізовані, змадяризовані, зрумунізовані до невпізнання. Всі інші українські землі мають топографічні карти для наукових дослідів сливе безвартісні, для ведення модерних

військових операцій вповні невистарчаючи, а навіть для туристики й мандрівництва не дуже то придатні”⁷⁴.

Не кращу ситуацію він бачить і на ділянці геомагнетизму, прямої будови українських земель, геоморфології, гідрогеографії, океанографії, патомології, лімнології, кліматології, біогеографії, фітогеографії, зоогеографії, антропогеографії, охорони природи тощо.

Кожне речення цієї аналізи кращого спеціаліста в ділянці географії — це биття на сполох. Рудницький намагався переконати не тільки вищі органи, але й широку громадськість, що дотеперішній занедбаний стан української географії може привести Україну до катастрофи. Наприклад, обґрутовуючи потребу заснування державного Науково-дослідного інституту картографії, він доводить, що без такого інституту не можна виготовити модерних топографічних карт для всіх українських земель хоча би у розмірах 1:100 000, а без таких карт “ніякі докладні досліді над природою й культурою України є неможливі”⁷⁵. Тут же він підкреслює, що “на випадок війни так Україна, як і весь Союз поважно zagrożені”. Пророчу правдивість цієї думки Рудницького підтвердила історія в 1941 р., коли німецька армія протягом кількох тижнів зайняла всю Україну.

Пишучи про водну справу України він попереджав, що занедбання цієї справи може мати катастрофічні наслідки для екології України. “Недбайливість (у водній справі — М.М.), — попереджував Рудницький, — могла б цілком зруйнувати Україну. Для того географічна наука мусить з великою докладністю прослідити географічні відносини України: джерела, текучі води й нетекучі, щоб на основі цих дослідів можна було виробити великоплені пляни вдержання й використання водних запасів українських земель.”⁷⁶

Він закликає до заснування океанографічного інституту, геомагнетичних обсерваторій, поширення мережі метеорологічних та астрономічних станцій та висуває цілий ряд інших дуже конкретних плянів та пропозицій. І тут історія підтвердила повну обґрунтованість побоювань С. Рудницького. Занедбання гідрографічних досліджень в Україні принесло країні величезні шкоди, від яких вона не може і понині опам’ятатися.

На думку Рудницького, якщо Україна хоче подолати свою відсталість на ділянці географії, вона повинна орієнтуватися на західноєвропейську, перш за все німецьку географію. Така думка сьогодні може здаватися єретичною, однак у другій половині 20-их років гасло “рівняння на Європу” обстоювали й офіційні представники Радянської України (М. Скрипник, М. Хвильовий тощо), яких в останньому часі реабілітовано.

Найважливіші завдання української географії С. Рудницький сформулював у п’ятих пунктах:

1. Вибороти для географії самостійність та рівноправність з іншими науковими дисциплінами.
2. Вибороти для географії достойне місце у середніх школах.
3. Вибороти собі заснування катедр географії не лише у педагогічних вузах, але й у природознавчих, економічних, політичних, військових та інших.
4. Вибороти собі науково-дослідні заклади, аналогічні до західноєвропейських.

5. Якнайскоріше видати солідні практичні карти, які би служили для мирних цілей і військової справи.

Вже сам факт, що на думку Рудницького все те треба "вибороти" свідчить про те, що він зовсім не вважав завдання української географії легкою справою. Та він був повний рішучості вивести українську географію із застою, до якого вона потрапила не власною виною і усі свої сили змобілізував на боротьбу за виконання наміченого плану.

Негативна картина стану української географії, що її накреслив щойно прибулий "із Заходу" вчений, викликала проти нього хвилю незадоволення та гострі протести, головним чином, з боку працівників київської Української академії наук. В листі до сестри від 23 квітня 1927 р. він скаржився: "Академія ставиться до мене *крайно ворожо* (підкреслення С.Р.), на що маю майже щотижня нові докази". Щоб спростувати обвинувачення в негачії української радянської науки, він написав статтю про досягнення української географії за роки радянської влади⁷⁷ та кілька статей про актуальну роль географії для патріотичного виховання української громадськості⁷⁸, виховання до обороноздатності⁷⁹ тощо. Подібні статті він писав з переконанням, що радянська влада в Україні своєю політикою українізації надає небувалі раніше можливості і для розвитку української науки; треба лише вміти використати ці можливості. А Рудницький намагався використати їх у максимальній мірі.

У жовтні 1927 р. він врешті-решт добився заснування при Народному комісаріаті освіти у Харкові Українського науково-дослідного інституту географії та картографії, в якому розгорнув широку науково-дослідну роботу. До співпраці з інститутом він притяг кращих тогочасних географів України — Миколу Дмитрієва, Костя Дубняка та кількох своїх учнів зі Львова, Відня та Праги. Програму новозаснованого інституту він накреслив у статтях: "Перспективи Українського географічного інституту"⁸⁰ та "Завдання Українського географічного інституту і його видавництва"⁸¹.

Він був свідомий того, що інститут не може існувати без періодичного видання, тому зараз же після його заснування добився ухвалення його друкованого органу — "Записки Українського науково-дослідного інституту географії та картографії". Сам він підготував до друку і видав два томи цих "Записок", стінну карту України та ряд інших праць.

С. Рудницький був співзасновником та членом редакційної колегії (разом з М. Білоусовим та О. Янатою) і дальшого періодичного видання — журналу "Вісник природознавства". Вже у першому числі цього журналу він опублікував ґрунтовну розвідку "Землезнання, як самостійна природнича наука"⁸².

За договором з ВУАН у Києві, Рудницький інтенсивно працював над українським географічним словником. При всьому цьому він сам та з своїми співробітниками, аспірантами та студентами їздив у наукові експедиції та продовжував писати власні праці з географії України. Першу наукову експедицію він здійснив влітку 1927 р. на Дніпро, досліджуючи обидва його береги.⁸³

У другій половині червня 1928 р. він очолив експедицію старших співробітників та аспірантів свого інституту на Донецький кряж, в рамках якої було досліджено долину Дінця біля Змієва, річне озеро Лиман, гору Крем'янець у м. Ізюм, Артемові гори (колись Святі гори) на правому березі Дінця, солені озера, болотняні копальні й солеварні Слов'янського, вуглеві копальні Микитівки, антропогеографічні та економічно-географічні справи околиці Артемівського та Бранцівські копальні солі. Як

зазначено у звіті, метою екскурсії було познайомити аспірантів “з технікою географічної обсервації в терені”, а старших співробітників інституту “всебічно ввести в їх майбутній терен праці”. Це завдання було виконано. “Екскурсія, — писав Рудницький, — хоча коротка, дала гарні наукові результати, що їх і розроблятимуть окремі наукові працівники інституту”⁸⁴.

Дві солідні статті він присвятив історичній географії України,⁸⁵ залучивши отаким чином цю майже недоторкнену наукову дисципліну у систему української наукової географії.

З інших статей цього періоду на увагу заслуговують: “Оборона краю і навчання географії”,⁸⁶ “Повені в Карпатах”,⁸⁷ “Вигаслі вулкани Українського Закарпаття”,⁸⁸ “Географічне положення Західної України”,⁸⁹ “Радянська туристика”.⁹⁰

Попри такої завантаженості С. Рудницький утримував контакти з географами Західної України та Західної Європи, головним чином Львова, Праги, Відня та Берліну. Тісні стосунки він мав із своїм колишнім професором А. Пенком, основоположником модерної географії, якого прийнято вважати одним з найвизначніших географів світу. Від 1906 р. Пенк жив у Берліні, очолюючи Географічне товариство, яке 24–26 липня 1928 р. святкувало своє сторіччя. З цієї нагоди у Берліні відбулася велика міжнародна географічна конференція, на якій С. Рудницький представляв українську географію⁹¹. При цій нагоді С. Рудницького було іменовано членом-кореспондентом Географічного товариства в Берліні.

Повертаючись з конференції, С. Рудницький на два дні зупинився у Львові і відвідав свою дочку Ємілію, яка згадує, що батько був повний оптимізму, захоплений процесом “українізації України” і твердив, що на протязі десятих років Україна стане повні самостійною суверенною державою. Зустрівся із своїм кращим другом Іваном Раковським, якого переконував наслідувати його приклад і виїхати в Україну, та з багатьма іншими друзями. Тісні стосунки він утримував теж з головою Австрійського географічного товариства Едвардом Брікнером, якому на сторінках “Вісника природознавства” присвятив некролог.⁹²

Знання чужих мов (німецької, французької, англійської, російської, польської) дозволило йому регулярно слідкувати за науковою літературою. Кращі твори європейської географії він рецензував на сторінках редактованих ним видань.⁹³ З перших тижнів свого приїзду в Харків він вів обширне листування із західноєвропейськими науковцями. С. Рудницького напевно зберігаються в архівах не одного тогочасного географа чи географічної установи. Виявлення цих листів значно спричиниться до освітлення діяльності С. Рудницького в Україні⁹⁴.

На початку 1929 р. С. Рудницького було висунуто у кандидати в академіки Всеукраїнської академії наук у Києві. На засіданні ВУАН кандидатуру С. Рудницького підтримали академіки: метеоролог Борис Срезневський, математик Дмитро Граве, геолог Павло Тутковський та працівник ВУАН Озерний.⁹⁵ При таємному голосуванні його одноголосно було обрано в академіки (26 голосів)⁹⁶.

Негайно після обрання в академіки, його призначено керівником трьох найвизначніших географічних установ Академії: Катедри географії, Комісії краєзнавства та Музею антропології ім. Ф. Вовка. Одночасно йому доручено зайнятися відкриттям у Києві відділу Харківського інституту географії та картографії. Рудницький планував перевести у Київ весь свій Інститут, однак уряд УСРР з його пропозицією не погодився, бажаючи мати інститут Рудницького у тогочасній столиці України.⁹⁷

Працьовитість Рудницького у той час була неймовірною. Лекції й семінари в інституті забирали в нього по 5–8 годин на день, стільки ж адміністративна робота, консультації, громадські навантаження. Крім того, він позаштатно викладав в Інституті геодезію — по 18 годин на декаду⁹⁸. Для праці у ВУАН та для суто наукових занять в нього залишалися лише вихідні дні та ночі. Поряд з науковою діяльністю він знаходив час і для публіцистики. Взяв голос навіть у справі побудови пам'ятника Т. Г. Шевченку в Харкові.⁹⁹

Коли ВУАН приступила до підготовки багатотомної "Української радянської енциклопедії", С. Рудницького було залучено до її редколегії і доручено очолити відділ географії, що мав охопити 11% матеріалу (п'ять томів) та кількості карт. І за цю працю він узявся з притаманним йому ентузіазмом. В листі до сестри та її чоловіка від 28 березня 1931 р. він писав: "Можете собі уявити яке це навантаження, коли спогадаєте як мало в нас тут дійсних географів! Дійсно не знаю чи не владу під тягарем цієї праці. Але взятись за неї мушу, бо нема нікого, дійсно нікого хто міг би мене заступити. І треба таки показати світові що й "хахли" щось путнього потраплять зробити!" (лист ч. 40). На жаль, у 1934 р. редакцію УРЕ було розпущено, а підготовлені до друку перші три томи — знищено. Чимало уваги він і надалі приділяв українській географічній термінології. З цієї ділянки на увагу заслуговує його дискусійна стаття "Де кілька слів у справі географічної топоніміки і транслітерації чужомовних географічних назв".¹⁰⁰

Крім того, Рудницький інтенсивно працював над 14-томною "Системою географічного знання". В липні 1932 р. він закінчив перший її том. Чи написав він і дальші томи — невідомо.

У 1930 р. у Харкові за його редакцією було видано "Фізичну мапу Української Соціалістичної Радянської Республіки" в масштабі 1 : 1 000 000.

Зрозуміло, що таке непосильне навантаження не могло не відбитися на його здоров'ї. Він часто хворів, а у 1931–2 рр. майже повністю втратив голос, що утруднювало йому педагогічну роботу. Та більше ніж хвороба мучило його поступове руйнування здобутків "українізації", насаджування політики терору, що його сьогодні приймають називати сталінським; панування в побуті атмосфери страху, взаємного недовіря та підозрівання навіть у найменших клітинах суспільства, свідоме калічення моралі й характеру людей.

Їздячи в екскурсії та наукові експедиції, Рудницький не міг не бачити жахливих наслідків колективізації. Він не був комуністом, однак намагався бути лояльним до радянської влади і не втручався у політику, що для нього, людини вихованої на ідеях гуманізму і демократії, було нелегкою справою. Органи НКВД ставилися до нього, як і до кожного "західника", з підозрою — як до потенційного шпигуна і ворога радянської влади. Не могли вибачити йому "націоналістичних" праць періоду визвольних змагань 1917 та першої половини 20-их років. З боку органів влади до нього було застосовано типову тогочасну методику: певний час залишали його у відносному спокої, наводячи "справки" про нього у найближчому оточенні, потім відправили у відпустку чи наукове відрядження, а за той час "опрацьовували" його підлеглих та співробітників, намагаючись ізолювати їх від керівника.

У випадку С. Рудницького зробити це було не так важко. Він, учений із світовим іменем, був вимогливий до себе, однак не менш вимогливий він був і до своїх співробітників. А це не завжди сприяло "популярності" шефа. В умовах загальної психози, викликаної політичними арештами кінця двадцятих і початку тридцятих років, в Українському інституті географії та картографії виникло нездорове напруження

(штучно насаджене і підтримуване) між місцевими українцями і “галичанами”. Останні були свідомими більшої своєї наукової ерудиції і у зв’язку з тим вимагали від директора ліпших посад, більшої платні тощо. Рудницький, намагаючись бути максимально об’єктивним і справедливим, не міг висувати на керівні пости лише “своїх” людей, що поставило проти нього навіть тих його колишніх учнів, яких він притяг із собою із Праги: Михайла Іванчука, Володимира Гериновича, Василя Баб’яка, В. Буцуру та ін.

Майже всі вони були незадоволені радянською дійсністю на переломі 20–30-их років, розчаровані у своїх мріях і сподіваннях, а вину за все це звалювали на С. Рудницького, який їх загітував на переїзд до Радянського Союзу. Оце незадоволення керівником знаменито використали слідчі органи. В першу чергу їм удалось поставити клин між Рудницьким і його колишніми учнями Володимиром Гериновичем та Василем Баб’яком. Останній, до речі, був нареченим його дочки Ірини. Вони ніби підтвердили обвинувачення сфабриковані Харківським Головним політичним управлінням проти С. Рудницького.

На початку 1929 р., коли в Україні ще жив дух Скрипника і Хвильового, Рудницькому вдалось відстояти правду, оскільки і партійні органи Інституту та навіть ЦК КП(б)У стали на його бік. Однак уже восени того ж року йому було заборонено брати участь у з’їзді західноукраїнських географів у Львові, що не віщувало нічого доброго.

Непосильна праця, інтриги і постійне психічне напруження виснажували його сили. Листи до сестри він піддавав значній автоцензурі, знаючи, що вони проходять офіційну цензуру, та час від часу і в них просочуються нотки песимізму і душевних страждань. “Я сам уже дуже осамітнений, — писав він у листі (ч. 30) від 26 вересня 1929 р., — і чую як поволі та остаточно спускаюся на дно з боку здоров’я й інтелектуальної сили. Щось надто довго я держався молодим і тепер надто швидко старіюся [. . .]. Наукова робота йде мені дуже пиняво — перешкоджають їй у першу чергу різні бюрократичні зайняття й безліч засідань, на які треба ходити. Що хвиля якась дурниця відриває від роботи й рве нитку, яку опісля важко навязати”.

Та він ще вірив, що усі ці перешкоди є лише тимчасового характеру, що вони поминуть і він зможе працювати на повну силу. Не припиняв він своїх зв’язків із закордонном. У 1931 р. в одному з німецьких наукових журналів він опублікував свою останню закордонну розвідку “Матеріали до морфології області Дніпра в Україні”¹⁰¹.

З німецькими географами він утримував стосунки весь час.¹⁰² В 1931 р. його знов запрошено на географічний конгрес до Берліну, однак дозвіл на виїзд він і на цей раз не одержав.

Час від часу у Харкові відвідували його і науковці з Галичини, наприклад Кирило Студинський, Іван Крип’якевич, Василь Герасимчук, Денис Коренець тощо.

Ці зносини йому пізніше дуже пошкодили. В радянській науковій пресі його праці появилися все рідше і рідше. Засновані ним періодичні видання “Записки ІГК” та “Вісник природознавства” припинили свій вихід на переломі 20–30-их років. Після 1928 р. він майже не друкувався у радянській пресі. Лише у 1932 р. появилася його “лебедина пісня” — наукова праця “Тераси і долинкові ступені порожистої ділянки Дніпра”¹⁰³.

Останній його лист до сестри (No. 43, написаний 6 липня 1932 р.) закінчується словами: “Моє здоров’я невітле, та сподіюся, що покинувши професорування

поправлюся. Головний мій ганч це те, що не можу голосно й довго говорити. Закінчив я саме I том моєї 14-томової Системи географічного знання, тепер беруся до другого. Чи закінчу всіх 14? Ледви! Та постараюсь, шануючи здоров'я. Таксамо робіть і Ви. Цілую Вас щиро-щиро. Ваш Степан". Це були останні слова написані Рудницьким до рідних.

Степан Рудницький і справді змушений був покинути педагогічну роботу. Та й науковою роботою йому більше не довелося займатися.

21 березня 1933 р. органи ГПУ УРСР у Харкові арештували Рудницького, обвинувивши його, що ніби то він був членом контрреволюційної організації, займався саботажем і шпигунством. Жодне з цих обвинувачень він не визнав, а слідчі органи ні одне з них не могли підтвердити хоча би найменшими доказами. Понад п'ять місяців його піддавали тортурам у Харківській тюрмі, але не зломали. І на допитах, і на суді він держав себе мужньо, хоч фізично був зруйнований до крайности. 23 вересня трійка Колегії ГПУ УРСР у Харкові засудила його на п'ять років позбавлення волі. Після суду його було автоматично виключено із ВУАН та позбавлено усіх функцій і наукових звань, включно звання академіка. Заснований і очолюваний Рудницьким Український науково-дослідний інститут географії та картографії ліквідовано, а його устаткування та солідну бібліотеку (основу якої становила приватна бібліотека Рудницького) перевезено у Київ. У Києві засновано новий Інститут географії, який проіснував до 1952 р.¹⁰⁴. Реорганізований інститут видав кілька карт, опрацьованих під керівництвом Рудницького (без наведення його імені), наприклад, "Карту Київської області 1:500 000".

Разом з Рудницьким було арештовано та засуджено на різні строки позбавлення волі і більшість його учнів, що прибули у Харків із Заходу та його ближчого співробітника Костя Дубняка. Учителі і друг С. Рудницького А. Пенк, довідавшись про його арешт, намагався дипломатичним шляхом добитися звільнення визначного географа, однак його намагання були безуспішними. Навпаки, клопотання за нього найвизначнішого німецького географа лише "підтвердило" гіпотезу ГПУ про антирадянську діяльність засудженого, а порівняно низька кара мала демонструвати перед світом "гуманність" радянського правосуддя.

Навесні 1935 р. Рудницького перевезено у горезвісний Соловецький монастир, де він прожив (власне проживотів) майже три роки.

Про перебування найвидатнішого географа України на Соловках збереглося красномовне свідчення його спів'язня історика Семена Підгайного (1907–1965). В книзі своїх спогадів "Українська інтелігенція на Соловках" Підгайний писав:

"Серед найвидатніших українських учених-географів, що потрапили на Соловки, можу назвати Степана Рудницького, світової слави українського географа, що, як і інші, повіривши обіцянкам большевиків і бажаючи створити на советській Україні велику школу українських географів, прибув з Галичини [Праги] до Харкова та очолив Науково-дослідний інститут географії. Уславлений учений, посивілий і змучений у підвалах НКВД, десь на весні 1935 року потрапляє до Соловецького Кремля. Тут він живе при так званій, першій колонії, в темній, вогкій, смердючій камері, куди ніколи не заглядало сонце, яке до того ще на острові було не частим гостем. Нарі з блощицями, важке, аж гірке від махорки, повітря, тут же розвішані мокрі онучі, штани, бушлати, валянки, а навколо холод і голод.

Літня людина, вимучений ще на так званих, "слідствах", Рудницький вже ніяк не надавався до будь-якої праці. З самого початку перебування його на Соловках, лікарі визнали академіка Рудницького за абсолютно неприцездатного. Його записано до інвалідної команди, де він дуже страждав, як і всі інваліди, від поганих харчів та тяжких побутових умов. Звичайно, в міру можливого, вченому допомагали соловчаки-українці, але допомога ця не була постійною й не мала великого значення.

Та, не зважаючи на все, старий учений, оточений українською соловецькою молоддю, з запалом розповідав тій молоді про проблеми антропології та демографії українських земель. Тримав себе цілком незалежно і ніколи не звертався ні з якими проханнями до будь-якої установи. Точніше сказати, він просто ігнорував ці установи. Не аби яку роль відіграв у консолідації всіх українців на островах. Був центром, навколо якого наддніпрянці й галичани демонстрували свою солідарність і єдність.

Ні про яку серйозну наукову роботу на Соловках не було чого й думати. Це розумів і вчений. Тому лише зрідка можна було бачити, щоб він писав або читав наукову книжку. Він завжди нагадував соловецьким українцям, що вони мають любити, розуміти і знати свою батьківщину; бо "без цього, — казав він, — не будете ні дипломатами, ні міністрами, ні урядовцями, ні порядними українцями".

Іноді старий учений згадував своє минуле, свої широкі знайомства в європейських колах учених і передусім німецьких, де мав не тільки колег, а й друзів. Охоче розповідав про свої книги, що вийшли в світ різними іноземними мовами, про зустрічі та ювілеї. Розповідав і... кався, що повірив більшовикам. В його очах світилась велика любов до батьківщини.

Але Соловки для нашого академіка не були постійним місцем перебування. Наприкінці 1937 р. і йому довелося виїхати ще на іншу якусь каторгу. Виїхав у напрямку Ухта-Печора-Воркута, щоб десь на тисячокілометровій віддалі від залізниці, без права листуватися і без будь-якого зв'язку із зовнішнім світом, жити в якомусь "спектаборі" для ув'язнених, обвинувачених у найтяжчих антидержавних "злочинствах".¹⁰⁵

Перебування С. Рудницького на Соловках згадує у своїх спогадах і російський географ Ю. Чирков, який певний час був бібліотекарем Соловецької лагерної бібліотеки. В розділі "Соловецкая библиотека и ее читатели" він писав: "В числе 1800 читателей было множество — и совсем старых, как украинский академик Рудницкий, и молодых, как Киконидзе, элегантный профессор Тбилисского университета"¹⁰⁶. На жаль, спогади Ю. Чиркова появилися друком лише після його смерті і я вже не міг зв'язатися з ним, щоб довідатись більше про перебування С. Рудницького на Соловках.

Отак трагічно закінчилася доля українського вченого, який відмовився від привабливих посад у наукових установах Західної Європи і прибув на Україну з твердою метою присвятити їй свої сили, знання і здібності.

На диво, майже ніхто з європейських науковців (крім згадуваного А. Пенка) не помітив відходу С. Рудницького з науки, не зважаючи на те, що він був членом-кореспондентом Віденської академії наук, членом-кореспондентом Королівського географічного товариства в Берліні, дійсним членом Слов'янського інституту в Празі, Чехо-Словацького географічного товариства у Празі та інших наукових установ і організацій. Здається, що лише чехи згадали його у своїх енциклопедичних словниках¹⁰⁷.

Лев Биковський, посилаючись на "Краківські вісті" з 1942 р., писав, що хтось із колишніх в'язнів радянських таборів, що опинився у Львові "востаннє буцім то бачив Ст. Рудницького вже в Казахстані, де він знаходився у крайній нужді й пас худобу замість займатися географією та геологією"¹⁰⁸. Згідно з іншими чутками у 1939 р. він опинився на пароплаві, який було потоплено у Білому морі.

Ходили чутки, що у 1937 р. С. Рудницького було вивезено в якийсь засекречений військовий інститут за Уралом, де він нібито до своєї смерті у 1944 р. працював над військовими картами. Таке припущення і справді могло здаватися вірогідним, бо під час Другої світової війни багато ув'язнених вчених працювало у військових науково-дослідних установах та оборонній промисловості Радянського Союзу. Ці чутки однак ніколи не були підтверджені конкретними фактами.

Доля дітей С. Рудницького Лева та Ірини, що прибули за ним у Харків 1928 р., була не менш трагічною. Після арешту батька їх як "дітей ворога народу" було виселено з Харкова. До Другої світової війни вони жили у Воронежі, де мабуть і загинули під час війни. До 1937 р. до них час від часу доходили чутки про батька. Рідко, але все ж таки, вони писали до сестри Емілії, що жила тоді у Львові. У 1937 р. їх листування з сестрою обірвалося.

У 1988 р. у московському журналі "Знамя" (ч. 7, 8) опубліковано автобіографічну повість Д. Шигулина-Раєвського, в якій згадано, що під час окупації Воронежа німцями, у місті було засновано нелегальну Комуністичну партію молоді (КПМ), членом якої був і "Вячеслав Рудницький". Не виключено, що це був син Лева Рудницького.

Нічого нам не відомо ні про долю учнів та співробітників С. Рудницького, заарештованих разом з ним, з винятком одного — Василя Баб'яка, який, як пише Рудницький в листі до своєї сестри (ч. 26 від 17 березня 1929 р.), повівся до свого професора не дуже коректно, обвинувативши його у злочиннях, що їх він ніколи не допустився. У спогадах С. Підгайного про нього читаємо:

"З учнів академіка Рудницького, одночасно з ним на Соловках, був молодий учений географ і геолог, колишній доцент Харківського університету, Василь Баб'як. Галичанин з походження, учасник українських визвольних змагань, залишившись на СРСРській Україні, він, звичайно, не міг співчувати протиукраїнській "генеральній лінії партії" і потрапив на Соловки... Спочатку рубав ліс, потім працював на меліоративних роботах, нарешті — в сільгоспі, де довелося разом із ним працювати й мені... "Я знаю, — говорив він, — що маю скоро звільнитися (він мав усього п'ять років ув'язнення). Мені все одно не дозволять поїхати на Україну чи на Кавказ. Тоді я поїду до Казахстану. Там великі українські колонії. Десь улаштуюсь у тій бідній на воду країні й копатиму для наших людей артезіанські колодязі".

Та це були тільки рожеві мрії. Якось улітку 1937 року Баб'яка покликали до "білого дому" й оголосили, що, переглянувши його справу, якась колегія НКВД СРСР ухвалила продовжити термін його ув'язнення ще на п'ять років. Спокійно розписавшись про те, що йому цю новину оголошено, молодий учений пішов і далі копати канали, відклавши ще на п'ять років копати артезіанські колодязі для українців"¹⁰⁹.

Виникає питання: Чи добре зробив С. Рудницький, що відмовився від пропонуваного йому наукових посад у Західній Європі і поїхав в Україну? Здоровий розум каже: Ні, не добре. Якби він залишився в Європі, міг спокійно жити і працювати... Але серце підказує: Інакше він поступити не міг. Він горів любов'ю до батьківщини і не міг не працювати для блага і розвитку українського народу, з якого вийшов і служіння якому було найбільшим його покликанням. Не його вина в тому, що доля з ним так жорстоко загралася.

Але виникає ще одне питання: Як це так, що отой славний вчений, академік АН УРСР на своїй батьківщині і досі не реабілітований? Чому і досі ім'я Рудницького є табу для радянського друку?

З подібними запитаннями я 7 жовтня 1986 р. звернувся до дирекції Сектора географії Інституту геофізики ім. С. І. Суботіна АН УРСР у Києві, який, як я гадав, є спадкоємцем Інституту географії та картографії, заснованого С. Рудницьким. Туди ж я вислав рукопис своєї статті про С. Рудницького з проханням опублікувати її та запропонував інституті копію його харківських листів до сестри та швагра. Відповіді я і по цей день не одержав.¹¹⁰

Після доповіді М. С. Горбачова з нагоди 70-річчя Жовтня (7 листопада 1987 р.), в якій він повідомив, що при ЦК КПРС створено комісію для розгляду судових справ невинних жертв сталінського терору, дочка Степана Рудницького Емілія звернулася до даної комісії з проханням про реабілітацію її невинно засудженого батька. Виклавши його справу, вона писала: "Мені 85 років, мої дні зраховані. Я не вимагаю ніякої матеріальної компенсації за смерть мого коханого батька. Та перш ніж відійти в могилу, я би хотіла почути від компетентних радянських органів, що мій батько був невинний".

Не добившись офіційної відповіді, я, від імени дочки Рудницького і від свого імени, звернувся за допомогою до кількох приватних осіб у Радянському Союзі. На один із листів мені була дана отака відповідь: "Вся біда в тому, що ми не знаємо, хто є дочка С. Рудницького, яка її доля, де живе і под... Зрозумійте мене правильно: це для нас справа No. 1, без знання такого, мови не може бути про якусь співпрацю, якусь допомогу чи подібне. У нас є певні закони і ми, хочемо чи не хочемо, мусимо їх перестерігати і їх притримуватись".

Коли я вислав характеристику 85-річній Емілії Степанівни, мені порадили звернутися до Львівського відділу Географічного товариства УРСР, що я і зробив.

Наприкінці червня 1988 р. одержав від доцента Львівського політехнічного інституту Миколи Демедюка листа, в якому він писав: "Вважаю за необхідне не гаючи часу повідомити Вас, а особливо Емілію Степанівну про те, що академік Степан Рудницький *реабілітований* ще в 1965 році (підкреслення моє — М. М.). Географи Львівського університету за ініціативою проф. К. І. Геренчука (вже помер) зробили запит і одержали позитивну офіційну відповідь із Київського військового трибуналу".

В половині серпня 1988 р. дочка С. Рудницького Емілія одержала від голови президії Львівського відділу Географічного товариства УРСР при АН УРСР Г. В. Климовича листа з відповідями на її запитання та фотокопії двох офіційних документів про реабілітацію її батька 11 травня 1965 р.¹¹

І нарешті у п'ятницю 13 січня 1989 р. посольство СРСР у Празі надіслало дочці Рудницького Емілії листа, в якому було наведено відповіді ЦК КПРС у Москві на її звернення відносно реабілітації батька. В листі вперше подано дату арешту С. Рудницького (21 березня 1933), пункти обвинувачення ("членство у контрреволюційній організації", "зашкідництво" та "шпигунство"), дату суду (23 вересня 1933), строк засудження (п'ять років) та дату повторного засудження (9 жовтня 1937). За що і на яку кару було його додатково засуджено, в листі посольства не сказано. Однак наведено, що він умер у жовтні 1937 р., тобто негайно після засудження. Місце його поховання комісії не вдалось встановити.

Можна догадуватись, що ленінградській трійці УНКВД вирок харківського суду — п'ять років позбавлення волі за членство у контрреволюційній організації, саботаж та шпигунство — здавався занадто низьким. Та це ж були три найбільші провини і за кожну з них окремо, згідно з тодішньою практикою, можна було засудити людини до вищої міри покарання — розстрілу. Зовсім можливо, що саме на таку кару Рудницького було засуджено при додатковому перегляді його справи і вирок було виконано негайно. Та все це лише здогади, які вимагають підтвердження документами.

Далі в листі посольства зазначено: "У 1965 р. під час перевірки здійсненої у справі Рудницького С. Л. встановлено, що до кримінальної відповідальності його було притягнуто безпідставно. 11 травня 1965 р. Військовий трибунал Київської військової округи скасував постанови судової трійки Колегії ГПУ УРСР та УНКВД Ленінградської обл. по відношенні до Рудницького в зв'язку з відсутністю здійснення провини. Рудницький С. Л. повністю реабілітований"¹².

Здавалось би усе в порядку, Правда врешті-решт перемогла. Найвидатнішого українського географа визнано невинним і повністю реабілітовано.

Але тут напрошується серія дальших запитань: Як це можливо, що за двадцять три роки від офіційної реабілітації основоположника української наукової географії, в Радянському Союзі не написано про нього жодної статейки, не введено його ім'я у жоден довідник чи енциклопедію, не згадано у жодному шкільному підручнику, не відновлено його членство в АН УРСР, не розшукано його рукописної спадщини, не перевидано жодної статті чи карти, навіть не встановлено точної дати і місця його смерті?

В наш час, час демократизації й відкритості, подібні болючі проблеми прийнято приписувати "періоду застою", однак "період застою" — це абстрактне поняття, а тут ідеться про конкретні справи, які треба рішати негайно, без зайвого вичікування і зволікання. Відповіді на вище наведені питання можуть дати лише українські радянські географи і чим скоріше вони дадуть їх, тим більшу службу вони зроблять українській культурі, заповнивши на її карті чергове біле місце. Здається, що певні зрушення в цьому відношенні вже настали. На питання кореспондента "Вістей з України" В. Стеценка про місце "забутих імен і тих, хто зазнав репресій за часів культу особи Сталіна" в трьохтомній "Географічній енциклопедії України" запланованої на 1989–1991 рр., відповідальний редактор цієї енциклопедії, академік О. Маринич, заявив: "Ми намагались не забути нікого, щоб не залишилось "білих плям" в історії географічної науки. Так, зокрема, повертаємо Україні ім'я академіка Степана Рудницького, про якого майже нічого не писалось після його арешту (по сфабрикованій справі) у 1934

році.¹¹³ Скільки ще корисного він міг би зробити для нашої і світової географічної науки! Але й за той час, що вчений працював у Львові і Харкові (...) зроблено ним дуже і дуже багато. І сьогодні його спадщина представляє для нас наукову цінність і інтерес¹¹⁴.

Як повідомив мене М. Демедюк, на Всесоюзному географічному семінарі у Славську (Львівська обл.) ставилось питання про видання вибраних праць С. Рудницького. Ведеться робота про помертне відновлення в академіки С. Рудницького.

Будемо сподіватися; що усе це потриває недовго і що академік Степан Рудницький хоча би після смерті займе в українській географії достойне місце, яке йому по праву належить.

В першу чергу треба перевидати його наукові праці. Навряд чи вдасться розшукати його могилу, тому треба побудувати йому достойний пам'ятник та встановити меморіальні дошки у Тернополі, Львові та Харкові.

А покищо нехай оця моя праця буде скромним внеском у справжню реабілітацію Степана Рудницького — першого синтетика географії України.

Примітки

Вступ

1. Детальніше про С. Дністрянську та її діяльність див.: М. Мушинка, Софія Дністрянська, "Український календар на 1985 р." (Варшава, 1984): 105–7.
2. Детальніше про життя і наукову діяльність С. Дністрянського див.: "Ювілейний збірник в честь професора доктора Станіслава Дністрянського" (Прага, 1923).
3. М. Мушинка, Степан Рудницький, "Український календар на 1988 р." (Варшава, 1987): 101–5; його ж, Забутий корифей української географії, "Український православний календар на 1988 рік" (Савт-Бавнд-Брук, 1987): 127–9; його ж, Академіка Степана Рудницького реабілітовано, "Закарпатська правда" (Ужгород): 16 квітня 1989 р.

Степан Рудницький — перший синтетик географії України

1. В. Ю. Тонкаль, В. М. Пелих, Б. С. Стогній, "Академія Наук УРСР" (Київ, 1980).
2. О. М. Маринич, А. І. Ланько, М. І. Щербань та М. І. Шищенко, "Фізична географія УРСР" (Київ, 1982).
3. В. І. Наулко, "Етнічний склад населення Української РСР" (Київ, 1965).
4. "Філософська думка на Україні" (Київ: Інститут філософії АН УРСР, 1987): 33 та 57.
5. "Краківські вісті", No. 111, 27 травня 1943.
6. М. Дольницький, Український учений-географ професор д-р Степан Рудницький, "ЗНТШ" 173 (Париж – Чикаго, 1962): 333–46.
7. М. Мушинка, Степан Рудницький, "Український календар на 1988 рік" (Варшава): 101–5.
8. М. Мушинка, Основоположник української географії, "Український православний календар на 1988 рік". (Савт-Бавнд-Брук): 127–9.
9. М. Мушинка, Академіка Степана Рудницького реабілітовано, "Закарпатська Правда" (Ужгород): 16 квітня 1989 р. (Ця стаття є першою і досі єдиною статтею про С. Рудницького, опублікованою в Радянському Союзі).
10. Біографічні і бібліографічні дані про С. Рудницького для даної статті надіслали мені: дочка С. Рудницького Емілія Голубовська із м. Вейпрти, його племінниця Анна Рудницька, доц. Микола Демедюк та Мирослав Мороз, кандидат наук зі Львова, (УРСР), Григорій Гашпар, кандидат наук із Пряшева (ЧССР) та, зокрема, Григорій Колодій з Бейсайду (США). Всім їм висловлюю щиро подяку.

11. Всі вони з відзначенням закінчили гімназію, здобули вищу освіту і стали визначними діячами української культури: Лев (1875–1930) — суддя у Сяноці, працював у культурно-освітніх установах Лемківщини; Юрій (1884–1937) був редактором ж. “Українська школа” та автором кількох шкільних підручників німецької мови; під псевдонімом Юліян Опільський публікував історичні романи та повісті; наймолодша Софія (1885–1956), що 15-літньою дівчиною вийшла заміж за правника Станислава Дністряньського, після закінчення Віденської музичної академії (з золотою медалею) стала визначною піаністкою, музичним педагогом та критиком.
12. Козацько-польська війна 1625 р., “ЗНТШ”, 17 (1897); Нове джерело до історії Хмельниччини, “ЗНТШ”, 23 (1898); Руські землі польської корони при кінці XV в., “ЗНТШ”, 31 (1899); Українські козаки в 1630–35 рр., “ЗНТШ”, 32 (1899) та ін.
13. “Хроніка наукового товариства ім. Шевченка” (Львів, 1902): вип. 1, ч. 2, с. 20.
14. С. Рудницький, Про плями сонічні. Часть перша. “Збірник Математично-природописно-лікарської секції НТШ” (Львів, 1900, т. 7, вип. 1). Часть друга. Там таки, (т. 8); S. Rudnyckyj, Co wiemy o plamach na słońcu, “Kosmos” (1900, 1901).
15. С. Рудницький, “Коротка географія України”, вип. 1 (Київ, 1910); вип. 2 (Львів, 1914).
16. “Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ”, 10 (Львів, 1905); 1–83.
17. S. Rudnyckyj, Beiträge zur Morphologie des galizischen Dniestergebietes, “Geographischer Jahresbericht aus Österreich”, 5 (Відень, 1907): 67–79.
18. “Збірник Математично-природописно-лікарської секції НТШ”, 10 (Львів, 1905).
19. Там таки, 12 (1908).
20. С. Рудницький, Очерк географии Украины, “Украинский народ в его прошлом и настоящем” (Петроград, 1914–16): 361–80.
21. S. Rudnyckyj, Landeskundliche Literatur von Galizien und Bukowina, “Geographischer Jahresbericht aus Österreich (Відень, 1912).
22. S. Rudnyckyj, “Ukraina und die Ukrainer” (Відень, 1914).
23. S. Rudnyckyj, Die Verbreitung der Ukrainer, “Kartographische und Schulgeographische Zeitschrift” (Відень 1916).
24. S. Rudnyckyj, Der östliche Kriegsschauplatz, “Oesterreichische Zeitschrift für den Orient”, 40, 41 (1914, 1915).
25. S. Rudnyckyj, Einige Bemerkungen über die Landeskundliche Literatur Russland, “Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien” (1916).
26. S. Rudnyckyj, Bessarabien, “Ukrainisches Korrespondenzblatt,” 19–20 (Відень, 1916).
27. С. Рудницький, Басарабія, “Воля”, 17.4.1920.

28. S. Rudnyckyj, "Ukraine, Land und Volk". Eine gemeinfassliche Landeskunde. (Відень, 1916), 416 с. + 40 малюнків + 6 карт.
29. S. Rudnyckyj, "Ukraine. The Land and Its People. An Introduction to Its Geography" (New York: Ukrainian Alliance of America, 1918): 369.
30. "Ukraina. Land und Volk". 40 Bilder aus dem gleichnamigen Werke von Dr. St. Rudnyckyj. Titelbild von Olena Kultschyzka. (Відень, 1916).
31. "Вістник Союзу визволення України", 83-4 (Відень, 1916): 197-8.
32. С. Рудницький, Україна. "Пам'яткова книжка Союзу визволення України на 1917 рік" (Відень, 1916): 87-94.
33. Там таки, 87-8.
34. Там таки, 94.
35. S. Rudnyckyj, Die Ukraine vom politisch-geographischen Standpunkt, "Ukrainisches Korrespondenzblatt", 23-33 (Відень, 1916).
36. S. Rudnyckyj, Die Länder Osteuropas, "Kartographische- und Schulgeographische Zeitschrift", 2 (Відень, 1918).
37. S. Rudnyckyj, Zur Völkerverteilung in "West-Russland", "Oesterreichische Zeitschrift für den Orient" 6 (1917).
38. "Діло", No. 10 (1928): 27-8.
39. Видало Наукове товариство ім. Шевченка у Львові 1918 р.
40. С. Рудницький, Проблеми географії України, "Записки Математично-природничо-лікарської секції НТШ", 17-19 (Львів, 1919), 1-85.
41. С. Рудницький, "Початкова географія для народніх шкіл", Вид. "Вернигора" — Шкільна секція 21 (Київ-Львів-Відень: 1919), 192 стор.
42. L'Ukraine. Un aperçu sur ses territoires, son peuple, ses conditions culturelles, ethnographiques, politiques et économiques. (Берн: Imprimerie R. Suter et Cie, 1919), 206 стор.
43. Фотокопію заповіту надіслала авторові дочка С. Рудницького Емілія Голубовська у червні 1989 р.
44. Бібліотека "Українського слова" ч. 38 (Відень, 1923).
45. H. Boczkowski, Rozloho ukrajinského území a počet Ukrajinců podle S. Rudnyckého, "Slovanský přehled" (Прага, 1926): 739-45.
46. "Український прапор", 30 (1921).
47. Там таки.
48. Там таки.

49. S. Rudnyckyj, "Ukraine und die Grossmächte" (Берлін, 1920).
50. Бібліотека "Українського слова", 40 (Берлін, 1923), 288 стор.
51. С. Наріжний, "Українська еміграція" (Прага, 1942), 120.
52. І. Мірчук, "Український високий педагогічний інститут ім. М. М. Драгоманова", (Прага, 1934), 140.
53. С. Рудницький, "Основи землезнання України", част. 1 — 4+200 стор.; част. 2, 2+326 стор. (Прага: УВУ, 1923).
54. С. Рудницький, "Історія землезнання", частина 1. Старі віки. Наукова бібліотека "Дзвону", ч. 1 (Київ-Прага, 1925), 136 стор.
55. "Sborník I. sjezdu slovanských geografů a etnografů v Praze" (Прага, 1926).
56. Там таки, 133-6.
57. С. Рудницький, Морфологічні області Східної Європи, "Sborník Československé zeměpisné společnosti", (Praha, 1926): 81-90.
58. S. Rudnyckyj, Zpráva o vědecké exkursi do Podkarpátí v červenci a srpnu roku 1923, "Sborník Československé společnosti zeměpisné", 30 (Прага, 1924): 286-8; S. Rudnyckyj, Stručná předběžná zpráva o geologických a morfologických výzkumech na Podkarpatské Rusi v červenci 1924, "Věstník Statního geologického ústavu ČSR" 2· (Прага, 1925): 45-50.
59. "Науковий збірник товариства Просвіта в Ужгороді", 5 (1925): 17-116; 7 (1927): 63-124.
60. Див. лист No. 1 до сестри С. Дністрянської та її чоловіка Станислава від 9 серпня 1926 р.
61. С. Рудницький, Вигаслі вулкани Українського Закарпаття, "Вісник природознавства", 1-2 — Дрібні наукові розвідки і матеріали, I (Харків, 1928).
62. С. Рудницький, "Основи землезнання України, т. 1. Фізична географія України". Вид. "Українське педагогічне товариство". (Львів, 1924), 140 стор.; т. 2, "Антропогеографія України". Накладом автора (Ужгород, 1926), 204 стор.
63. A. Penck, "Die Ukraina" (Berlin, 1916).
64. J. V. Daneš, "Úvod do geomorfologie Slovenska a Karpatské Rusi", 1 (Прага, 1920).
65. А. Д. Архангельский, "Введение в изучение геологии Европейской России" (Москва, 1923).
66. С. Рудницький, Декілька заміток до справи районізації України, "Літературно-науковий вісник" 85 (Львів, 1924): кн. 12, 227-39.
67. Там таки, 230.
68. Там таки, 237.

69. Ці статті передруковано з книги Рудницького "Початкова географія для народних шкіл".
70. С. Рудницький, "Україна — наш рідний край" (Львів, 1921): 3.
71. Див. лист до сестри та її чоловіка No. 1 від 9 серпня 1926 р.
72. С. Рудницький, Завдання географічної науки на українських землях, "Червоний шлях" (Київ, 1927): No. 3, 102–12.
73. Там таки, 101.
74. Там таки, 106.
75. Там таки, 107.
76. Там таки, 108.
77. С. Рудницький, Досягнення географії України в десятиріччя Жовтневої революції, "Вісник природознавства" 5–6 (Харків, 1927).
78. С. Рудницький, Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання, "Записки історично-філологічного відділу ВУАН", кн. 13–14 (Київ, 1927): 345–56.
79. С. Рудницький, Оборона краю і навчання географії, "Культура й побут", 32 (1927).
80. "Культура й побут", 3 (1927).
81. "Записки Українського науково-дослідного інституту географії та картографії", (Харків, 1928).
82. "Вісник природознавства", 1 (Харків, 1927).
83. С. Рудницький, Географічна експедиція на Дніпро. "Бюлетень Харківського наукового товариства" (Харків, 1927), No. 2.
84. С. Рудницький, Наукова екскурсія Українського науково-дослідного інституту географії та картографії на Донецький кряж 19–26 червня 1928 р., "Записки Українського науково-дослідного інституту географії та картографії", 2, 1928–9 (Харків, 1930): 235–8.
85. С. Рудницький, Становище історичної географії в системі землезнавства "Збірник на пошану акад. Багалія" (Київ, 1927): 12 стор. (відбитка); його ж, Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання, "Записки Історично-філологічного відділу ВУАН", 13–14, (1927): 345–56.
86. С. Рудницький, Оборона краю і навчання географії, "Культура й побут" (Харків, 1927), ч. 32.
87. С. Рудницький, Повені в Карпатах, там таки, ч. 38.
88. С. Рудницький, Вигаслі вулкани Українського Закарпаття, "Вісник

природознавства” (Харків, 1928), 1, 2.

89. С. Рудницький, Географічне положення Західної України, “Комуніст” (Харків, 1928), ч. 62.
90. С. Рудницький, Радянська туристика, “Краєзнавство” (Харків, 1928), ч. 2-3: 8-13.
91. До складу радянської делегації на конференції, крім С. Рудницького, входили ще професори І. М. Сокальський і А. Є. Ферсманн з Ленінграду та А. Є. Россолімов із Москви. Див.: “Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde” (Берлін, 1928): 183.
92. С. Рудницький, Едвард Брікнер, “Вісник природознавства” (Харків, 1927), ч. 2.
93. Наприклад: Obrutschew, Geologie von Sibirien. “Вісник природознавства” (1927): ч. 2; R. Coleman, Ice age. “Бюлетень Харківського наукового інституту” (1927): ч. 2; A. Ingels, Little Known Ice of Great Antiquity, там таки, ч. 3.
94. Як повідомив мене Г. Колодій, листи С. Рудницького до А. Пенка з Відня, Праги та Харкова згоріли під час бомбардування Берліну 1945 р.
95. В протоколі поширеного засідання про це написано: “Акад. Срезневський характеризує його величезне знання географії, т. Озерський каже, що Рудницький являється директором Інституту географії та картографії; учасник багатьох конгресів та наукових товариств Західної Європи. Акад. Граве каже, що йому досить говорить те, що Рудницький почесний член Берлінської та Чеської географічної спілки. Тутковський каже, що проф. Рудницький і тепер багато працює”. “Вісті ВУАН”, 5-6 (Київ, 1929): 82.
96. Там таки, 97. Разом з ним академіками були обрані Євген Опаков (гідролог) та Володимир Різниченко (геолог).
97. Див. лист No. 33 від 2 січня 1930 р.
98. В той час у радянській системі замість тижнів були запроваджені “пентади” (п’ять днів) і “декади” (десять днів).
99. С. Рудницький, В справі впорядкування пам’ятника Шевченкові, “Культура і побут” (1928).
100. С. Рудницький, Декілька слів у справі географічної топоніміки і транслітерації чужомовних географічних назв, “Вісник Інституту української наукової мови” (Київ, 1930), вип. 2.
101. S. Rudnyckyj, Beiträge zur Morphologie des Dnipro-Gebietes in der Ukraine, “Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde” (Берлін, 1931).
102. В листі до сестри No. 40 від 28 березня 1931 р. він писав: “Німецькі й наші географи не забувають мене, що пару неділь отримую листи, літературу, книжки. Невдовзі знов один німецький географ має мене навістити в Харкові”.
103. “Журнал геолого-географічного циклу”, 1-2 (Київ, 1932).
104. Довгорічним директором київського Інституту географії був академік Олексій

Діброва, один з учнів С. Рудницького.

105. Семен Підгайний, "Українська інтелігенція на Соловках. Спомини 1933-4" (Новий Ульм: "Прометей", 1947): 60-2.
106. Ю. Чирков, Соловецкая библиотека и ее читатели. "Наука и жизнь" (Москва, 1989): ч. 3: 40-1.
107. "Masarykův slovník naučný" (Прага, 1932), 6:269; "Ottův slovník naučný nové doby", Dodatky (Прага 1939), 5/2:812.
108. Л. Биковський, Пам'яті Степана Рудницького, "Краківські вісті", No. 111, 27 травня 1943 р.
109. Підгайний, цитована праця, 62-3.
110. Не дочекавшись відповіді з Києва, я опублікував статтю про С. Рудницького в "Українському календарі на 1988 рік" (Варшава, 1987): 101-5.
111. *Перший документ:* "Помощник прокурора Харьковской области.... По имеющимся у нас сведениям уголовное дело в отношении Рудницкого Степана Львовича определением Военного трибунала Киевского военного округа от 11 мая 1965 года производством прекращено за отсутствием состава преступления. 3.XII.1969 г. "
Другий документ: "Ректору Львовского государственного университета им. Ив. Франка, гор. Львов. В связи с запросом старшего преподавателя ЛГУ кандидата географических наук Трофимчука С. В. сообщаю, что Рудницкий Степан Львович, 1877 года рождения определением военного трибунала Киевского военного округа от 11 мая 1965 года реабилитирован. Зам. председателя Военного трибунала КВО полковник юстиции А. Бушуев 11 декабря 1969 г."
112. Наводимо точний текст листа Радянського посольства до Е. Голубовської від 13 січня 1989 р.:

Уважаемая Эмилия Голубовская!

Посольством СССР в ЧССР получен ответ на Ваше обращение в ЦК КПСС о посмертной реабилитации Вашего отца Рудницкого Степана Львовича.

В этом ответе сообщается, что по поручению Комиссии Политбюро ЦК КПСС по дополнительному изучению материалов, связанных с репрессиями, имевшими место в период 30-40-х и начале 50-х годов, Прокуратура СССР проверила уголовное дело Рудницкого С. Л.

Установлено, что Рудницкий С. Л., директор научно-исследовательского института географии и картографии в г. Харькове, академик АН УССР был арестован 21 марта 1933 г. органами ГПУ УССР. Он обвинялся в том, что якобы являлся членом контрреволюционной организации, занимался вредительством и

шпионажем. По постановлению судебной тройки Коллегии ГПУ УССР от 23 сентября 1933 г. он был приговорен к лишению свободы на пять лет. Находясь в заключении, по постановлению тройки УНКВД по Ленинградской области от 9 октября 1937 г., Рудницкий С. Л. вновь был привлечен к уголовной ответственности. Умер он в октябре 1937 г.

В 1965 г. в ходе проверки, произведенной по делу Рудницкого С. Л. было установлено, что к уголовной ответственности он был привлечен необоснованно. 11 мая 1965 г. Военный трибунал Киевского военного округа отменил постановления судебной тройки Коллегии ГПУ УССР и УНКВД по Ленинградской области в отношении Рудницкого в связи с отсутствием события преступления. Рудницкий С. Л. *полностью реабилитирован*. Место его захоронения установить не представилось возможным. Сведений о его детях в уголовном деле не имеется, но Вы (или Ваши родственники) вправе обратиться в Советский Красный Крест с просьбой об их розыске и этот розыск может быть положительным при наличии установочных данных на Ваших брата и сестру, т.е. их имени, фамилии, отчества, года и места рождения.

С уважением

В. Филиппов

СОВЕТНИК ПОСОЛЬСТВА СССР в ЧССР

113. Тут О. Маринич допустився помилки. С. Рудницького було арештовано не в 1934 р. а 21 березня 1933 р. (див. прим. ч. 112).
114. О. Маринич, В. Стеценко, Все про рідний край. До виходу в світ Географічної енциклопедії України, "Вісті з України" (Київ, 1989): ч. 8: 3.

ЛИСТИ

1. Богдан¹ 9.VIII.1926

Дорогі мої!

Цілком не знаю, що діється у Вас, бо від місяця не маю жодної звістки. Я ще перед місяцем писав Вам соборное посланіє й не одержуючи відповіді вже почав було непокоїтись, коли дістав рівночасно картку від Віллого² й від Ледаря³, які мене успокоїли. Певно ведеться Вам добре — в місті тепер у цім слітнім літі краще сидіти ніж у слотливих горах — тож і не пишете.

Я бувбим швидче до Вас написав, тим більше що в останніх 15-ох днях було 10 день безперестанної слоти й зимно, так що я, нарубавши собі дров, топив у грубі як у зимі. Темно в хаті, бо вікна малі й окап великий, на мапах мірити не можна, бо замало світла — саме пора писати листи. Та трапився мені оден випадок, який мене держав у напруженні через більше як тиждень.

Вже від 1-го с. м. почав я отримувати від моїх учеників з Праги листи й картки з гратуляціями з нагоди мого покликання на Україну, іменовання академіком etc. etc. Всі ці листи голосили, що декрет маю вже в руках ітд. ітд.

Зрозумійте, що це мене вирушило цілком з мого звичайного Ruhe und Gleichgültigkeit⁴, надія, мати дураків почала виправляти оргії, одним словом, я попав у нервовое напруження. Я хотів одразу писати до Вас, та знаючи від року моїх шановних контрагентів, чекав доки цей заповіджений декрет не прийде до мене. Що дня я бігав як дурний на пошту: 3 км там, 3 назад, по дощі й болоті й декрету не діждався. Натомість прийшов передучера приватний лист від нікого Потійчука⁵ — "тотумфацкого" Совпосольства в Празі. В цім листі він передає зміст листу Нар[одного] Ком[ісаріяту] Освіти до Калюжного⁶ в справі мого виїзду на Україну. Ось точки:

1. Наркомосвіти запрошує Вас на Катедру географії й картографії при Геодезійнім Інституті в Харкові — платня 300 карб. місячно.
2. Наукова праця "при" дослідчій Катедрі. Платня окрема "після згоди на місці".
3. Предоставляється Вам можливість друкувати на Вкраїні всі свої наукові праці.
4. Що до Академії Наук, у принципі питання розв'язано позитивно, лише потрібна Ваша присутність на Вкраїні⁷.
5. Н.К.О. дає Вам право взяти зі собою тих своїх учнів, що були Вами зазначені в заяві.

6. Як виімок Н.К.О. обіцяє Вам на подорож квоту в 300 карб.
7. Н.К.О. не бере на себе обов'язку забезпечити Вас помешканням.
8. Діти Ваші можуть їхати на Україну коли завгодно.

Навмисно повздержуюсь від усяких моїх коментарів, щоби Ви, Дорогі мої, цілком свobodно могли висловитись про це що є й дати мені раду чи прийняти чи ні. Я покищо нічого не підприємляв, хоч лист радить мені особисто поговорити з Калюжним. Я відписав тільки Пот-ови⁸ приватно ось що:

1. "Жолудкові умови" вповні вдоволяючі, але
2. Не можу добрих грошей брати за неуспішну працю.
3. Вона може бути тільки тоді успішна, коли мати му відповідний апарат праці — себто мінімум: 3 робітні й відповідні збірки (та асистентів).
4. Маю сумніви, чи вони найдуть ся саме в Харкові. Тому прошу докладніших пояснень."

Лист написав дуже обережними словами вчора, сьогодні подаю Вам цю справу ad referendum.⁹

Друга важна справа дотичить зїзду.¹⁰ Я вичитав в "Ділі", яке мені присилає Гехтер,¹¹ що зїзд мовляв чеським міністерством закордонних справ заказаний (чи тільки вважаний небажаним). Не знаю, що на цім є правди, може Ти Стасю¹² щось позитивного про це знаєш?

Від Охримовичів¹³ сюди до Богдану ніяких листів не дістав.

Наслідком непригожої погоди екскурсіоную дуже мало. Хатна робота теж дуже пиняво йде але нудити ся не мож ні хвильки. Пси, коти, барани, свині, кури, різна дика птиця — все це дає багато розривки, ще більше обсервація хмар, звізд, місяця ітд. Товариства крім гуцульських дітей не маю ніякого. Здоровля — от так.

Були тут у мене Ромцьо Венгринович¹⁴ з женою й дочкою. Казали Вам гарненько кланятись і руки цілувати. Тож само й Охримович.¹⁵ Вони всі тепер тут у сусідстві в Рахові.

Левко писав мені, що невдовзі зробить мені приємну несподіванку. Wątpi kościół święty.¹⁶ Та колиб мені удалось дістатись на Україну, то вже бим там його десь примістив. Від Орисі¹⁷ не маю ні словечка, тільки Віллі писав, що їй дуже добре. Не знаю її адреси а тоб написав до неї.

Я сам не знаю, що робити на випадок, колиб треба брати на серію пропозицію НКО. Чи мені зараз їхати в Прагу й готуватись до відїзду чи підїждати до кінця місяця? Підїждати велить теж ця обставина, що на 23/VIII заповів приїзд до мене оден чеський доцент.¹⁸ Притім требаби прецінь таки дещо поробити по горах, чого до тепер не дала зробити слота.

Прохаючи дуже відповіді на цей лист, цілую Вас обоїх Дорогі мої щиро-сердечно по безліч раз

Ваш
Кутва

Pan na z....nym żywocie, właściciel ruchomości ітд. ітд.
П.С. Чи був Хома¹⁹ в Відні?!!

2. Харків, 19.X.1926

Дорога Сестричко!

Виїзжаючи з Праги я не мав часу ані словечка до Вас написати — так мене цілого зайняла виправка багажу й закупна. Виїхав я в середу 13.X. рано, в попередню неділю прощав мене чеський університет і чеське географічне товариство¹ в Репрезентачнім домі.² Їхав я без перерви 4 дні через Берлін, Ригу, Москву (де задержався 7 годин, був у Кремлі на гробі Леніна) і в неділю рано приїхав до Харкова. Вражіння яке я виніс зараз по переїзді рад[янської] границі було без порівняння краще як я коли небудь припускав. З осібна по переїзді української границі я почувався цілком у себе дома. Харків місто велике простором та великоміський характер має тільки центр. Усе решта це вілли в городах. Є електр[ичний] трамвай, світло, водопроводи ітд. Велика біда тільки з мешканнями. Я заїхав до будинку для вчених. Прийняли мене тут незвичайно щиро і радісно. Дотепер перевів й переговори що до 2 катедр: геодезійної і дослідної — разом місячно 200\$. Все йде дуже добре — невдовзі напишу більше. Твій Стась.

3. Харків 2.XI.1926

Дорогий мій Дзібулку¹ й Дорога Зосю!²

Зараз по приїзді до Харкова я писав Обом Вам картки й переказував через Кіка Бережницького, котрий саме виїзжав назад до Відня, що я заїхав здоров і чуюся в Харкові дуже добре. Тепер опишу Вам усе докладніше.

Останні дні в Празі по Вашім виїзді були просто страшні задля бігання і просто фізичної праці при пакованні, ношенні гратів ітд. ітд. Також з Шенкером я мав клопіт і через його припізнення я подав річи аж ві второк 12-го (3 метраки з обезпеченням на 400\$ заплатив 21\$). Виїхав я в середу 13/X разом з Дідуником 9h 5m рано, на двірці було з 30 студентів і студенток, що прощали мене, дехто зі сльозами. (В неділю 10/X прощали мене в Repr[ezentačn]ím Dom[і] чеський університет, інститут географ[і]ї і географічне товариство урочистою вечерею). Дідуник посолив кондуктора й цей дав нам аж до Берліна 1/2 купе і кляси. Під вечір ми заїхали до Берліна й сейчас переїхали на другий дворець. І тут випадково й через чемність одного співпасажира ми мали купе для себе й могли спати принайменче я, бо Дідуник як делікатний пан не вмів спати в потязі. Над раном були ми в Кенігсбергу, коло полудня в Ковні, коло півночі в Ризі. Тут ми перейшли на російський вагон і відразу замітили, що тут люде вміють подорожувати. Ми взяли "мягкий" вагон з "плацкартой" і дістали окреме півкупе. Виглядає так як наша II кляса тільки багато більше й вище. На ніч підноситься задне опертя й повстають тим способом два широкі, вигідні ліжка з подушками. За 1 1/2 р[убля] дістається на

час цілої подорожі чисте біле: простирано, ковдру, подушку. Вагон був старий, але дуже чистий, так що на мене цей перший привіт Союзу зробив добре вражіння.

Спали ми сю ніч як пани й коло 11 години були на границі Союзу. Тут були дальші гарні вражіння. Пограничні урядовці дуже солідні й чемні, одним словом людяні, порядок всюди великий. Перебули ми в вигіднім вагоні ще 1/2 дня й одну ніч і о 7h 30 рано приїхали до Москви. Тут Дідуник хотів лишитись пару день, телеграфувати до Харкова ітд. та я спротивився тому рішучо й пилив, щоб ми зараз цього самого дня о 2 1/2 пополудні їхали в Харків. На моїм і стануло, головню задля дороговизни добрих готелів (8 р[ублів] доба). Тому ми перевезли ся з річима автом (5 рублів) на другий кінець Москви до Курського двірця, там залишили наші речі й пішли оглядати Москву. Зробили ми може 2 мілі пішки.

Москва зробила на мене вражіння міста дуже цікавого та оригінального але вражіння величі, якого я сподівався, не було. Кремль мимо своєї орієнтальної розкішності не робить імпазантного вражіння. Василій блаженний видав ся мені просто дивним. Мавзолей Леніна, (ходив я туди сповнити довг вдячності, бо ледве чи бувби я міг побачити Україну, якби не Він!) дуже скромний та дуже благородної форми. До середини не мож було входити, бо відчиняєть ся він аж з полудня а нам треба було їхати, бо вітер свистів у кишені.

Вулиці Москви дуже оживлені, порядок і чистота багато більші як я сподівався, простолюдде робить дуже симпатичне вражіння. Якоїсь нужди, пригноблення ітд. про що постійно кричать заграничні газети, абсолютно не видно. В Празі заки перейдеш 1 км, побачиш більше поліціантів як у Москві перейшовши їх кільканацять! Склепів безліч і всюди товару повно, всіякого, навіть розкішного. Ціни цілком не високі.

З дійсно німецькою пунктуальністю виїхав наш поїзд до Харкова. Обідали й вечеряли в реставраційнім возі, спали добре й о 7-ій рано в неділю 17-го були в Харкові. Взяли "Ваньку" (однокінку на гумах) і поїхали до Будинку для вчених (Пушкінська 62), де за 1 р. денно можна професорам ітд. мешкати і чай пити.

Харків подобався мені далеко більше як Москва. Тип міста більше європейський, але дуже багато зелені. Доми стоять звичайно в садах. Уяви собі передвоєнний Львів, тільки 3-4 разів обширніший й два рази людніший, з великим рухом на вулицях. Бруки такі самі як у Львові, тротуари дещо гірші з виїмком принципальних вулиць, асфальтованих. Є електричні трамваї (9 ліній), автобуси, автодорожки, коляски й "ваньки", яких тут усі багато вживають, бо народ ходити не любить. Порядок у місті несподіваний, склепи дуже великі й дуже багато осмотрені — не тільки харчами але й мануфактурою. З харчів найбільше імпонує печиво (просто чудовий хліб, булки, цукорничі вироби), овочі (виноград в Криму великий як дактилі, пігви, яблука чудові etc.), риби (ріжні консерви, бочки кавяру ітд.). Все це видаєть ся дорогувате тільки тоді, як механічно перерахуєть ся карбованець на 18 чеських крон. Та це булоб неправильне. Карбованець тут усякому легше заробити як у Празі 10 корон. Коли так братимемо справу, виходить доріжня менча як у Відні й куди менче як у Німеччині. До того Харків спеціально дорогий, Київ чи Одеса на 1/3 дешевші, менчі міста на половину. З дорожнечою борють ся тут радикально. Для приміру подам тобі мої щоденні видатки: рано чай (досконалий!) 10 копійок,

обід в (недешевій!) їдальні 70 коп[іюк] (борщ *cum addinentiis*, звичайно варена телятина, риба з приставками або вареники *etc.*) на вечеру 2 фляшки кефіру по 10 коп[іюк]. Я вирахував, що місячне утримання не коштуватиме більше як 100 карб. Ведучи хатнє господарство, за ці гроші можна вдержати дві особи — навіть ліпше як по кавалерськи вдержить ся одна.

На другий день, у понеділок 18/X я почав ходити представлятись. В комісаріяті освіти мене зустрів страшним лобизизмом Мацюсь Яворський³ (Приходько⁴ ще на відпустці), опісля я був у тов[ариша] Шумського⁵ й Ряпно⁶, які зробили на мене незвичайно добре вражіння. Зараз призначено мене професором I розряду в геодезійний Інститут і управителем географічної секції в дослідчій катедрі по антропології й географії. Секцію антропології управляє відомий старий (і дуже симпатичний) проф[есор] Івановський⁷ з Москви. Платня за Інститут 200 карб., за дослідчу катедру 180 карб. у місяць. За пару днів, коли будуть урядові дороги асигнат пройдені, вишлю на адресу Зосі 50 долярів до Відня й буду таку суму щомісячно висилати на цілі, які вкажу понище.

Перша річ моя була тепер найти помешкання, за яке тут у Харкові дуже трудно, хоч будівельний рух тут в останні часи дуже сильний. Поки що дав мені Комісаріят Заг[раничних] справ покій по Бережницьким на вул[иці] Чернишевській 63. II поверх (= наш перший) великий, соняшний, з електрикою, центральним ogrіванням (водопроводи тут всюди є) і телефоном, правом на ванну *etc.* і найпотрібнішими меблями: ліжко металеве з *Sprungfedermatratze*⁸, шафа на річи, велике бюро, 2 крісла, сальоновий гарнітур меблів, диван на підлогу. Маю вже обіцяний сусідній великий покій на робітню, але не знаю, чи вдасться його добути. На обід ходжу до реставрації, снідаю й вечерю дома. Мої нерви, трішки надшарпані останніми пражськими гараздами, тут зівсім успокоїлись і сплю тут так як від смерті Сибілі⁹ ніколи не спав — і в ночі і пополуї. Виглядаю дуже добре й всі, що за мене знали лишень з моїх книжок, не можуть вийти зі здивування, що так молодю виглядаю.

По двох тижнях, які я перебув у Харкові і вражіннях, які я добув, можу Вам сказати ось що: Кожний добрий фаховець, що туди приїде й має охоту до роботи, найде дуже добре й вигідне приміщення. Я не маю ще тут Ваших паперів — вони йдуть ще в великих пакунках і будуть тут за який тиждень. Але “на пшок” я тут уже говорив за Вас обоїх — розуміється дискретно і тільки з головними особами. *Мінімум*, яке можете заробляти напевно, є 300–400 карб[ованців] для Тебе, Стасю, а 150–200 для Зосі. Біда тільки з мешканням, але заплативши відступне, або на 1/2 року наперед, можна мешканне швидко дістати. Та про це я зачну говорити як слід доперва, коли верну з Києва, куди виїжджаю за пару днів, “командірований” Головною до Академії, — представитися. Тут кажуть мені, що не є виключено, що мене тепер виберуть “штатним академіком”. Маю мати за собою 4/5 голосів серед академіків. Та залишивбим ся у Харкові, бо тут маю зорганізувати укр[аїнський] географічний інститут. Він уже починає зарисовуватись, бо цією справою починаєть ся інтересувати кілька міністерств відразу. Для вас обоїх бувби Київ — думаю кращий і тому. Коли поїду до Києва, буду Ваші справи токмити в Академії й у музичних кругах. В Києві дешевше й за помешкання лекше. Може з часом і геог[рафічний] інститут перенесеться до Києва.

Як я вже сказав, думаю від листопада щомісячно посилати Вам по 50 долярів, а то: 1) щоб додавати гроші для вдержання гавуків¹⁰, до котрих теж незабаром напишу і посправляти їм що треба; 2) щоб були у Вас які мої гроші на оплачення моїх книгарських рахунків. З перших 50 \$ будьте ласкаві: а)

переказати Мільці¹¹ 20 \$, щоб мала за що запакувати й переслати мені мої львівські книжки, б) купити мені Meyer's Konversations Lexikon останнє (мабуть 6. Auflage 1908.) передвоснне видання в 18 томах і з 4 Supplementbände. Я бувши в вересні в Відні, бачив у кількох місцях, зосібна на Wollzeile гарні антикваричні екземплярі по 100–125 шілінгів, себто 14–18 \$. Або сам книгар нехай вишле, або нехай Шенкер et Cie перебере. Адреса для книжок: Харків, вул. Артема. Нар[одний] Ком[ісаріят] Ос[віти]. Укр[аїнська] Головнаука. Для Географічного Інституту. Наколи прийшли на руки Твої чи Зосі гроші з Ужгороду від Просвіти (2000 Кч), сейчас мене повідомить, тоді буду Стася просити, щоби платив з них мої книгарські рахунки за книжки, котрі замовлю у J. Tašek, Václavské nám. 62. (дещо повище вилету Штепанської).

Як Вам живеться тепер? Яке здоров'я? Чи мій гризун¹² справується яко тако? Чи передав Ляйтерови¹³ книжки й лист? Чи готовить ся до іспиту? Маю вже для него приміщення в Боярських лісах¹⁴ у дуже гострого управителя. Що моя Орисенька? Моїм студентам у Празі скажи, що мені дуже тяжко без помочі починати роботу. Нехай покищо зорганізують ся, щоби мені помагали роздобувати книжки для нашого інституту і як найшвидче пишуть до мене. Нехай здоровлять щиро проф[есора] Швамберу, Краля, Мошеляку¹⁵ ітд. Швидко до них напишу. Цілую Вас обоїх щиросердечно = раз, таксамо гавуків і Вілюся. Всіх знайомих і друзів здоровте сердечно. Всім "антібольшевикам" скажіть делікатно, що просто брешуть.

Ще раз цілую Вас щиро

Кутва¹⁶

Харків, Чернишівська 63.

4. Харків 3.XII.1926.

Золота й Дорога моя Сестричко

й Ти Коханий Дзібулку!

Приїхавши вчора під полудне з Київа прочитав Ваші листи й картку, та відписую аж сьогодні, бо вчора до 2-ої в ночі відписував на інші дуже пильні листи, готовив реферати на днесь ітд.

Дзібул неслухно каже, що я пан, а він тепер мусить вести зааний живот. Я особистих вигід як немав так не маю, противно маю ще гірше це, що не маю інституту й працювати як слід мушу дома. Рано *horribile dictu* навіть кави не маю, а мушу пити чай і все милосерджу ся над Вами, що Ви таке що дня і то з власної волі робите. Обіду безм'ясного дотепер ще не найшов і ледви чи найду, так що мене нераз поза плечі добре шпигає. Єсть тут дуже добра алькалічна вода "Ессентуки", але вона робить мені запір і тому рідко коли її вживаю. На вечеру пю 2 пляшки кефіру. Виглядаю знаменито.

Як уже сказано, вчора приїхав я з Київа, де був на науковій командировці майже тиждень. Там я старався "обтокмити" справу всіх трох нас і вжив усіх можливих заходів, щоби її довести до доброго кінця. Київ це просто чудове місто. З виїмком Дженови й Неаполю не знаю чи буде в Європі таке гарне місто. Притім вигляд деяких частин міста приміром] Крещатик, Володимірська etc. цілком європейський з величавими будівлями, склепами ітд. Інші знов части міста просто тонуть у зелені розкішних садів і парків. Всякі

культурні установи є (з виїмком W.C. себто уличних виходків), електрика, трамваї, автобуси, досконала вода, кави всюди можна напитись, харч добрий і на 1/3 дешевший як у Харкові. Та щож! Саме у старих українських діячів наш чоловік не може знайти ні теплого прийому, ні навіть признання. Що правда прийняли мене добре Кримський², Єфремов³, дуже добре Липський⁴ (ботанік) і Срезневський⁵ (метеоролог), прилично Тутковський⁶ і Тимченко⁷, слабо Граве⁸ і Птуха⁹, та про "зроблення" мене академіком нема й мови. Хочуть мені давати місце директора Інституту "на правах академіка", за що їм дуже дякую. В Грушівського¹⁰ я навіть не був.

3 Твою справу Зосю я навіть не висувався в Києві. Тут є такий чоловічок — Квітка¹¹ називається — музичний "папеш", який страшенно боїться конкуренції¹². Та твоя справа легенька. Колиб Дзібул їхав на Україну, в Харків чи Київ, гварантую Тобі вже тепер, що сейчас будеш іменована професором консерваторії чи музичного технікума (вис[ча] школа).

В справі Твоїй, Дзібулку, я перетравляв два рази з Миколою Прокоп[овичем] Василенком¹³ і подав йому список Твоїх праць з curriculum vitae. Він заявив, що справа піде, та треба прислати *самі праці* до Академії: Київ, вул. Короленка ч. 54 (бувша Володимирська) на ім'я Василенка думаю, бо Птуха це щось таке, як різні "попавші в прохвесора". Може з цього що вийде, та певности ніякої нема супроти фотофобії так наших як і російських наукових мамутів. Я [між] іншим там форсував справу Раковського¹⁴. Від 1 1/2 року є щось в роді ухвали, аби його покликати. Збірки Вовка¹⁵ вимагають аж кричать за обрібкою а Академія мовчить. Чому? Бо є там якийсь агроном (!), Носов¹⁶, який удає антрополога, нічого не робить зате вміє бути Mastdarmakrobat¹⁷ там де треба. І він потрапить все справу проволічи. Говорю я про Раковського з преславним Птухою. А він мені: Ми мусимо добре придивлятись до всякого, кого беремо — се ж Вам Академія — не приватне Товариство! Я хотів йому сказати дещо з мого репертуару, але стримався, щоби ев[ентуально] Тобі не зашкодити. Сказав тільки: не моя це справа, не мій буде стыд! Цей чоловічок може ледви перейшов 40 літ — поза тим eine vollstandig unbekannte Größe¹⁸. Ось маєш!

Чим довше тут живу, тим більше переконуюся, що людей діла тут найдеш хибань а) серед молоді, б) серед старших тільки між справедливими партійцями-більшовиками. Від наших "патріотів" нема чого ждати, втопилиб у ложці води. В Академії така гризня, що кара. Грушівський довкола себе завів таке болотце, що один жах. Коло него стоїть лише його брат Олександр¹⁹, Тутківський і Тимченко — всі останні бій-забій, але й межі ними теж усякі котерії, інтриги ітд. Ось подібно як у Празі чи в Подєбрадах²⁰. Тому я, хоч дуже мені подобався Київ, пертись доконче туди не думаю. І мого ев[ентуального] Інституту на поталу цим мастодонтам не дам. І великих надій ні для Тебе ні для себе не покладаю. Ніякої надії не можна мати на людей, що тільки про особисті справи думають і все особисто розуміють. Розумієть ся все це *дуже довірочно* пишу. Борони Боже, щоби хто не дізнався й не дав знати в Київ. Тоді все пропалоб.

Дідуник, напомувавши мене на 1 1/2 червінця а Мельника²¹ etc. на більше, поїхав у Одесу й не обзиваєть ся. Там теж сидить і Сенчина²².

Що до фінансів то Тобі, Сестричко, дуже дякую за рахунки й прошу господарити як найощадніше, не потураючи різним вимогам моїх пречудесних потомків. Ле²³ мусить зробити іспит — інакше піде тут на простого робітника

некваліфікованого або як нижній чин в Червону Армію. Пуба²⁴ нехай не думає, що я зможу їй дати безжурне життя. Мусити ме в мене добре працювати — тут за дурно ніхто хліба не їсть. А кобзи для неї збити тут я не можу. Хиба який непман а я в цю компанію не хочу. Посилаю завтра знов 50 \$ і посилатиму щомісячно, але з цих грошей треба буде відкладати 1) на мої книжки ітд., до котрих касієром буде Дзібул, а ліферантом Tašek (Vaclavské) naměstí²⁵) 2) на кошти дороги, 3) на всілякі домашні причандали: миски, горшки, тарелі etc. etc., які поволі Зося купить і вживати ме аби не були нові й на місяць перед від'їздом подасть на фрахт. 4) деколи Віллому дещо допомогти. Що до лексікону (Маєра не Брокгавза) VI A[uflage] 1908, то прошу Вас подивитись ще на Wollzeile (Greif etc, etc), а коли не можна буде танче, то таки купити. Нехай вишле (з асекурацією) на адресу: Н[ародний] К[омісаріят] О[світи] Укрнаука, для Географічного Інституту. Харків, вул. Артема.

Дуже Вам дякую за все, сердечно цілую безліч разів Вас обоїх, Віллюся й Діти. Та вони недобрі, не пишуть ні слова тож і я до них не пишу.

Хому від мене не лобизайте, Мільці погрозить чому не пише.

Ваш К.

5. Харків 1.1.1926¹

Дорогі, Рідні мої!

Даруйте, що так рідко пишу але це діється з різних важливих причин. Найперше мушу тут виробити собі, зглядно мому майбутньому інститутіві, відповідну позицію. Це вимагає 1) ходження по центральних установах, 2) писання меморіалів, заяв, пояснюючих записок, 3) ведення широкої кореспонденції, 4) писання й публікування агітаційних статей. Дальшою річчю, що забирає багато часу, це справи моїх учеників, за котрими мушу багато бігати й писати.² Вкінці приходять теж мої професорські обовязки. Найгірше мені з тим, що про свої тілесні потреби мушу сам дбати, сам робити сніданне й вечерю, на обід далеко ходити ітд. ітд.

Пічну тепер з Ваших справ. Справа Зосі дуже легка, приїхавши, сейчас одержить державну професорську посаду в музичнім інституті чи технікумі. Справа Стася гірша. Дотепер маю тільки запевнення, що колиб приїхав, певне дістане відповідне зайняття й добру платню. Я і сам у тім вповні переконаний та рівночасно знаю, що унзерайнерови³ таке щось абсолютне не вистарчає. Треба наперед приготованого місця й покликання. Над цим уже від близько місяця працюю та тяжко найти відповідне оформлення для такої посади поза Академією Наук. Катедра по Гордоні⁴ вже зайнята. Впрочім дослідча катедра замало дає забезпечення (97 карб), треба брати посаду теж у якімсь Інституті, а це як знаю річ для Ст[ася] не дуже то бажана. Я пішов на таке, але коли буду мати Інститут географічний, покину викладати в геодезійнім. Крім цього, треба памятати, що тут ніяка наукова посада не є певна, кожної хвили можуть "скоротити штати", або зняти з катедри. Тому то властиво вся й одинока надія в Академії Наук. Щож! Коли там сидять всілякі Птухи....

В попереднім листі я просив Дзібулку в імені акад[еміка] Василенка зібрати бодай свої найважніші праці й післати Академії. Чи Ти вже це зробив? Як що ні то зроби це негайно долучивши відповідне письмо. Твоє curriculum і спис праць уже є в Академії, передане особисто мною. Посилку найкраще

передати через Радпосольство. Через Коцюбинського⁵ дуже раджу робити заходи й то енергійні. Мені-ж будь ласка прислати до вжитку при ходатайствах у Харкові теж 1) заяву про бажання працювати на Рад[янській] Україні], 2) curriculum vitae, 3) список праць. Я, підготувавши до кінця ґрунт, подам цю заяву й може що виштуркаю. Та — повторюю ще раз — мені здається, що поза Академією тяжко буде Дзібулку так пристроїти, щоби був вдоволений. Ваші розвідки мені сейчас пришліть та *переписані* (найкраще на машині) бо 1) моглиб пропасти по дорозі 2) тутешні складачі добре складають тільки з машинового письма й тому редакції жадають машинодруків. А тут переписати важко, бо всі машиністи, що знають українську мову, мають праці по горло. Розвідки напевно приміщу, але чи швидко вийдуть — не знаю, бо редакційні теки тут завалені масами матеріалів. Мельник — як усі партійці тутешні — дуже щиро й успішно працює поза тим ведеться йому добре. Часами заходить до мене й тоді багато говоримо про Тебе. Сенчинам має ся дуже добре в Одесі поводити. Що до моїх справ, то 13-го на Маланки буде велика нарада верхів в справі геог[рафічного] інституту, де маю цю справу реферувати й боронити. Тепер цю нараду Н.К.О. підготовляє й я маю роботи по горло. На щастє тепер святочна перерва. В нас тепер чудова зима — сніг, мороз, сонце, небо як ультрамарін, молодіж їздить по вулицях на лещатах і лижвах, старші "катаються" на "ваньках" (однокінних санях), співи, гармошка ітд. ітд.

6.XII. я знов вислав на адресу Зосі 50 \$. Чи справно надійшли? Післязавтра, себто в кожному разі з неділі, вишлю дальших 50 \$. Тебе, солодка сестричко, прошу не потурати екстравагантним забажанкам Гавуків, а систематично й ошадно їх екіпувати до виїзду. Кожне нехай має подушку, ковдру, з відповідним біллем, дещо убрання і солідного взуття. Треба теж буде 2 Primus'и й найпотрібніше начиння до варення й їди. Все це мусить бути вживане. Для себе прошу: 1) цей лексікон (найліпше через посольство, коли ж не піде то поштовими пакетами, адресованими, на подану свогочасно адресу. 2) Якби в цих часах їхав хто (певний!) з Праги до Харкова, то прошу Дзібулка купити мені *прецизний* годинник кишеньковий ніклевий або сталевий в остаточнім випадку срібний і передати для мене бо моя цибуля так неправильно ходить, що ніяких мат[ематично-]географічних робіт з нею не можна робити, а тут можна щоправда дістати навіть люксусові годинники та хід у них не дуже певний. Крім цього прошу Стася, щоби вернувши до Праги, дав Іваничукови⁶ гроші на покриттє мого книгарського рахунку в Ташека⁷, який протягом січня мабуть вишле мені пару книжок. Ще одна справа: В диктатурі б. п. була колекція мал. Що з нею сталося? Коли ще є дещо з них, то нехайби вислано їх мені на адресу НКО. через посольство або просто поштою.

З надходячим Різдвом і Новим Роком прийміть, мої Рідні, як найщиріші й найкращі бажання всякого матеріального й ідеального добра. Це вже другий рік, що мусити му Дажбожі свята сам спроводити. Та щож! Треба поволі привикати до самоти. Я тепер дуже до неї привик і констатую, що вона дуже сильно розвиває людину умово й дає їй тихе щастє... а перед усього супокій і рівновагу.

Цілую Вас безліч разів дуже дуже сердечно

Ваш далекий та люблячий
Степан

P.S. Будьте ласкаві повідомити Ф. Лёнера⁸ Hennersdorf bei Wien No. 12, що я його лист дістав та напишу йому аж тоді, коли його справу поладоджу.

6. Дорогі мої дітоньки!¹

Втішив мене Ваш лист та не дуже, бо 1) Оріся не приписалась 2) Ле нічого не написав якто там стоїть справа з іспитом на експортівці² чи віддав лист і книжки Ляйтерам, чи розговорився як слід із ним, чи записаний на Bodenkultur³ чи ні ітд. ітд. Я старий і хитрий Тателес. Мені не вистачає, що Ле написав "ми учимося пильно". Це може правда в Орісі але в Тебе Ле? Щось не дуже хочу вірити! "Ми примірно чемні" пишете. Я чекаю, щоби це написала мені Цьоця та щось не писала такого.

Я тут зівсім ужився й живу поглядно дуже вигідно. Хату маю таку теплу, що при морозі 10–15° відчиняю вікна: зовнішнє на годину й дві, внутрішнє вікно все відчинене, а ходити можна босо й у негліжу. Дуже добрі тут овочі. Саме тепер маю їсти золоту ренету й дуже мені сумно що не можу нею так далеко кинути, щоб Оріся могла її собі зісти. На різдво й під новий рік я цілу ніч не спав, бо в сусідстві святкували з музикою, співами й танцями аж до рана. Пізнав я при цій нагоді ближче харківське робітництво й дуже мене втішила його культурність і добросердність.

Для Тебе Ле маю вже місце при управі лісів під Києвом. Та мусітимеш працювати і то добре! Оріся нехай сильно форсує стенографію й писання на машині, щоб мені помагала в географічній інституті. Пишіть до мене частіше! Бодай до кожного листа від Вуйків приложіть карточку. Що поробляє Віллі? Ти Ле піди до тов[ариства] "*Земля*"⁴, найди [директора] Свободу чи якого иншого директора й заяви їм, що я вимагаю без проволочки віддання мені рукопису (або його копії) *початкової географії для І кляси*⁵. Инакше буду їх судово процесувати через Рад[янське] Посольство і за рукопис і за гонорар. Коли дадуть бодай копію, лишу їх у спокою.

Благословлю Вас і цілую сердечно. Слухайте Цьотки й Вуйка!

Веселих свят і Н[ового] Року

Тато

7. 6.3.1927

Дорога моя Сестричко!

Щось дуже довго не маю від нікого з Вас відомости. З поганих гавуків ніхто ані чичирик. Ні Мілька ні Іван¹ ні жодне з віденських гавуків. Деся людські діти пишуть до батьків листи що тижня а бодай раз на місяць а мої про старого батька мабуть ані не думають. Добре що є така машина, що заробляє гроші й посилає їх.

Та це пусте. Дивує мене одначе, що жадне з Вас нічого не пише. Писав я до Хоми й до Юрка² — без результатів. Про Вас думав чи котре може, знов не хоре, то довідоюся саме що ні й заспокоївся. Ваші справи тут ідуть та дуже поволі. Розвідки Стаха³ дуже подобались тут загально й мають іти в друк. Твоя розвідка Козицьким⁴ здана вже в ред[акцію] Музичних Вістей. Та тут усе не йде так швидко як на Заході. Ось я здав статтю до Червоного Шляху⁵ ще в листопаді м.р. а видрукована буде може аж в марті. Лелюм — по лелюм!

Діставши ще 8-го повістку про лексикон, його-ж самого дотепер нема, та це вже річ транспортного товариства, що його вже від Шенкера⁶ перебрало. Дістав я також перший пакет книжок зі Львова — поштою. Дальших посилок не ургую, бо дійсно не мавбим де подіти надісланих книжок. Бо мимо усильних старань і деяких коштів на це виложених до нині не маю вигляду на помешкання бодай з 2 покоїв, яке мені як науковому робітникові належить ся. Сподіюся його дістати аж з весною або в літі, бо тоді багато мешкань опорожниться. А може дістану мешкання разом з моїм інститутом, який має з осені 1927 розпочати своє існування.

Ми прийшли з Мельником до переконання, що одинока можлива тут для Стаха позиція є при Академії Наук у Києві. Бо професор ВУЗ-у мусить багато викладати, ось приміром] я тепер маю 12 годин тижнево + 4 годин зайнять з аспірантами + 2 години practminium з ними + 3 години правильних засідань катедри. Це = 21 годин. До того додай ще 3 засідання тижнево + 5 годин над термінологічним словарем, до якого запрягла мене Академія. Разом 36 годин, не числячи засідань [так] званої] предметової комісії і т.п. Таке становище неможливе для Стаха. Штатний академік має стало 180 карб. місячно без ніяких обов'язків викладання, діставши ще керівництво дослідчої катедри, має + 97 або й 180 карб. Тільки таке спокійне життя можливе для Стаха. Викладаючи десь у ВУЗ-і швидко стер би свої сили й не мав би ніякого вдоволення.

З Академії не маю ніяких добрих вістей. Покликання Івана Раковського до Києва мав провалити Кримський. Добитись якоїсь путньої відомости про кандидатуру Стаха не можу. Чи Він сам має які відомості від тих, до котрих вислав свої праці? Я десь у цих днях знов туди напишу, може зволить хтось відповісти. НКО хоче Стаха запросити, справа є в тоці та тут властиве рішення при Академії а стежок її політики тяжко збагнути. Я піймав у Академії ґрунтового облизня, боюся, що й Стахови краще не піде. Дійсно сам не знаю, що і як маю Стахови радити, тільки ще раз констатую, що одиноке можливо тут місце для него це місце академіка. Для тебе Сестричко справа зовсім легка, Ти можеш їхати без надумування.

Мені живеть ся як дотепер постійно добре. Здоровля служить, усі кажуть що добре виглядаю. Вже відложив дещо грошей, так що старчить на меблі й домашню рухлядь. Коби мешкання то вже змігбим його урядити. Гроші для дітей вишлю аж завтра, бо не мав просто часу вибирати платні — аж учера вибрав, а сьогодні неділя. Будь ласкава передати залучені листи Бімбелесови⁷, нехай їх доставить куди слід.

Цілую Вас обоїх сердечно

Ваш старий большевик
Кутва

8. Харків 20/4 27

Дорогий Стасю!

Мабуть Ти останнього мого листа (з перед 2 тижнів) не дістав, бо з Твоєї Бетовенівської картки бачу, що Ти ще ждеш на відповідь. Тому перепису ще раз відомости з пропавшого мабуть листа.

Отже

1) Н.К.О. постановив запросити Тебе на Україну, дотичне відношення пішло вже до Н[ародного] К[омісаріату] Зак[ордонних] Справ і має звіттам бути передане до Радпосольства в Празі. Це дуже добре, але при переговорах пам'ятай за *мешкання* й тільки тоді згоджуйся їхати, коли помешкання Вам буде вповні заповнене. Не можу собі просто уявити Вас у стані, подібним мому т.є. без мешкання.

2) Твоя справа в Академії по моїм телеграмам "на власнім шнурку" стоїть незле, навіть дехто каже твердо. Розуміється, багато краще ніж моя. В Києві до того легше за мешкання й життя дешевше.

3) Мельникови листа я негайно писав, та вже пару тижнів його не бачу. Дуже працює хлопчисько й я теж, так [що] сходиться нема можности. Хіба що він часом зайде до мене до дому або я до него до уряду.

4) Твої всі папери вже давно переписані коштом 6 карб. і лежать готові до кожночасного використання по Твоїм вказівкам¹.

5) Микола Прокопович² вже підчас мого побуту в Києві віднісся дуже прихильно до Твоєї справи. Думаю, що справу на акад[емічному] зібранні перепре. Що до дослідчої катедри цив[ільного] права, то я в Укрнауці зроблю що треба *à la minute*³. Тільки щоб Академія вибрала.

Коло мене все по старому та за кілька день начнеться краще. Післязавтра кінчу викладати в геод[езійному] інституті й упаде мені з голови 12 годин тижневих гавканя перед майже порожніми лавками. Крім цього, я дістав через прихильність Зав[ідуючого] Наркома Зак[ордонних] Справ тов[ариша] Кулика⁴ сусідню з моєю — велику кімнату на робітню. Купив стіл, 4 стільці, етажерку на книжки, шафку кухонну — як бачиш починаю меблюватись. А назбирав уже стільки грошей, що можу помешкання з 2 покоїв і кухні гарно умеблювати. Жаль, що не можу поза 50 \$ місячно посилати! 700 Кч. посланих Вами Дольницькому⁵ негайно *відбери* назад, бо книжки *вже викупив і привіз мені* Процекевич⁶. Я писав Дольницькому, щоби гроші негайно відіслав коли тільки їх одержить, та він цього чомусь не зробив.

Мілька нарешті спромоглась на довгий лист, який мене дуже втішив. Натомість Гавуки вперто мовчать. Цей хлопець, коли мені тільки прийде на думку, забирає мені все по кілька годин часу. Заїдає мене жура, що з него буде. Передумавши все, я постановив, коли тільки приїде, негайно віддати його в службу. Перекажіть йому, що іспит екстерновий *мусить зробити*, бо инакше муситиме тут починати з фізичної праці. Більше як 4 роки по скінченні гімназії абсолютно його *утримувати не буду*.

Маю тепер до того всього ще декілька малих справ.

1) Я писав свого часу до Вас за інформацією, що сталося зі *збіркою* *мал*, яка була свого часу в Ziterhof'i в Зу[...]⁷. Як що можна, то треба б її передати через Радпосольство в Відні до Н[ародного] К[омісаріату] Зак[ордонних] Справ на ім'я тов[ариша] Кулика для Рудницького (Укр[аїнський] Геогр[афічний] Інст[итут]).

2) Юркови Сіромус⁸ скажи, щоби гроші, які мені винен (600 Кч.) сейчас Тобі сплатив, або післав як противартість 10 штук моєї карти України на адресу Укрнаука — Харків Тов[аришу] М. І. Яворському Н[ародний] К[омісаріат] О[світи].

3) Чи з "Землею" нічого не можна зробити? Можеб бодай повернули рукопис?

4) Залучений лист до Ляйтера закувертуйте й пішліть на адресу Prof. Dr. Hermann Leiter. XIX. 1. Döblinger Hauptstraße 14. Хочу, щоби прислав мені деякі карти, кошти йому зверніть з моїх грошей.

З надходячими Святами бажаю всім Вам, мої найдорожші, всякого добра й перед усього здоров'я. Зося нехай не гризеться й Ти не журися, вже Вам тут гніздо стелиться й забезпечений вік. Я не дармую, бо знаю, що Вам маю завдячувати. Сподіюся, що на слідуєче Різдво будемо вже коли не разом то "in greifbarer Nähe"⁹. Цілюю Вас обоїх сердечно таксамо Вілюся й нечемних моїх гавуків.

Ваш Степан

P.S. 1. Чи Вілюсь дістав мою картку?

P.S. 2. Ви може на Великдень здиблете Панкевича. Спитайте його, що є з моєю II частиною Геології й морфології Підкарпатської Русі. Чи друкується? Коли так, то нехай пришлють мені бодай одну корректу.

P.S. 3. Гроші цього місяця я міг післати щойно 6-ого, цим разом через Промисловий Банк, Харківський філіял.

Може Лёпер щось про це знає?

9. Харків, 23.IV.1927

Дорогий Стасю й Зосю!

Вашого листа з 16. березня дістав. Твою справу ургую в Укрнауці й з цього буде пуття. Натомість в Академії тепер вже мушу спасувати, щоби Твоїй справі не шкодити. Іменно Академія ставить ся до мене *крайно ворожо*, на що маю майже що тижня нові докази. Помешкання в Києві найти легко, багато лекше як у Харкові. Постараюся в цій справі зробити все можливе.

Що до грошей зрозумій це, що вже я нераз писав. Кожний громадянин СРСР має право вислати (maximum!) *тільки 50 \$ місячно* за кордон. Коли одного місяця не вишло — то не має права вислати подвійної суми слідуєчого місяця. Тому я *мушу* вислати гроші за май і вишлю їх на *пращську Твою адресу* згл[ядно] на адресу Університету. Можу теж вислати гроші за май на адресу Вілюся, коли на це згодиться й подасте мені його докладну й постійну адресу. Гроші за червень вишлю по Вашим вказівкам коло половини червня. Про висилку грошей на дорогу дітям я вже давно думаю й зроблю це окремо, за окремим дозволом — тільки не знаю на скілько грошей дадуть дозвіл. На приїзд дітей у жовтні цілком погоджуюсь бо 1) ще не маю мешкання й матиму його аж в осені, 2) ціле літо буду в руху по Дніпрі й його берегах. Бобула¹ сейчас дам у тверді руки з Харкова геть, бо бачу, що инакше пуття не буде. На Оріску тішуся страшенно.

Кінчу, бо дуже спішуся, щоб лист попав ще на пошту — бач свята заходять.

Цілую Вас щиро ∞ раз.

Степан

P.S. Гроші від Дольницького *витисни* конче — він мені щось починає не подобатись і то дуже! Натисни теж на Сірого, нехай або віддасть гроші²

10. Харків, 25. VI. 1927

Дорогі!

Я перед > 2 тижнями писав Вам лист до Праги з веселою відомістю про акад[емічні] вибори та мабуть як звичайно листи наші розминулись. Тримаючись цієї справи доношу ось що: Про ухвалу НКО покликати Тебе писав я на підставі інформацій голови Укрнауки тов[ариша] Яворського. Інформація не є *мильна* а правдива, тільки що мабуть ще не дійшов акт до Праги. Тепер після іменування це справа маловажна, то прискорить хід потрібних формальностей. Я заки вийду в екскурзію, пороблю всі потрібні кроки в НКО і НКЗС, як що буде затримка, то тільки через ходьбу актів, на яку не маю впливу. Тепер НКО жде від ВУАН офіційного повідомлення про Твій вибір. Коли він прийде, все піде як по маслі. Помешкання Вам я вже приготавляю п[о] в[олі] на скільки можу. Є одно на вул[иці] Лютеранській (гарне місце, близько Тобі в Академію, Зосі до Муз[ичного] інституту.) Треба вступного 400-500 карб., впрочім про це ще Тебе повідомлю або я сам або мої київські знакоми.

Гроші на май я вислав на адресу Štěpánska 49/II,¹ червневі вишлю вже на віденську адресу. Гроші Бабякови² давбим охотно, бо маю їх тут доста, та повідомляю Тебе, що *ледви чи вдасться* мені дістати дозвіл на висилку більше грошей як вільно (себто 50 з місячно). Ти зрозумій що *Ви* тепер орудуєте моїми грішми, так аби вистачило. Як вважаєш, що можна дати Бабякови, то дай тільки щоби потім вистачило для Гавуків на проїзд.

Пишу мало й рідко, бо страшенно не маю часу. Щомісяця мушу відповісти на 60-80 листів, писати безліч заяв, пригадок, анкет ітд. Дістав уже нагнітки на пальцях. Добре Тобі, що маєш мало кореспонденції!

Муз[ичну] розвідку Зосі мав друкувати один Київський музичний журнал. Сам Козицький ще нічого про це не знає та написав уже в редакцію. Куди вислати гонорар? В Прагу, чи Відень?

З Мельником бачу ся дуже рідко бо й він і я запрацьовані. Всі бажані справи йому перекажу.

Дорога Сестричко! Не гнівай ся на старого Кутву, що мало пише. Коби Ти варилася в такім кітлі як я, то не малаб часу навіть і пчихнути. За то "гоню монету", щоби було і для мене і для Вас на початок як приїдете. Цілую Вас щиро ∞ раз

Кутва

ВШ. Радовій³ уцілуйте руки й поздоровіть щиро її й її синків.

11. Харків 23/9 27.

Дорогі мої Зосю і Стасю!

Вашу останню картку разом із листом Орісі дістав я вчора. Вона коштувала мені неспаної ночі. Я тут до того самотній і самотній, що Ви, там у віддалі, являєтесь мені чимось так безмежно коханим, важким і недо[то]ркаємим, що всяка вістка про якенебудь лихо, що Вас постигло, поразляє мене мов громом.

Та цьогонічні мізкування й вертовання медичної літератури сьогодні, вчасним ранком, дещо мене успокоїли. Медицина каже, що в бездітних, поза тим здорових і сильних жінок *мусять* у 40-их роках приходити заклоти в розродних органах. Вони тривають протягом цілого *climacterium* та по його закінченні уступають. Вони є прикрі, але життю ні в якому разі не загрожують. Вони навіть не в силі підірвати здоров'я. Правда — вони для пацієнток прикрі, не раз навіть дуже, та небезпеки тут ніякої не має.

Знаю, що Ви обоє як визначно нервові люде, таких річей не можете легко переносити. Уявляю собі як Ви обоє тепер мучитеся й я теж мучуся думками про Вас. Та треба бодритися! Є прикрість, є кошти, та нема небезпеки!

Що до урядових справ то ще й дотепер продовжується лировий сезон. Наркома Скрипника¹ ще дотепер нема, приїде аж у жовтні й тоді можна буде справу посунути вперед. Таксамо справа мого інституту тепер стоїть на мертвій точці, доки не минуть ферії. Вже є "штати", кошти ітд. та ще приміщення не має. Лиш у листопаді або й у грудні буде визначене приміщення для Інституту. Що й тоді мушу дістати помешкання, що й тоді можу спроваджувати дітей. Тому з відправою Гавуків у далеку дорогу нема ще чого спішити. Тим менше нема чого тим *клопотатись*. І так великих приготувань нема за що робити. От аби мали найпотрібніші речі — убрання, взуття, білля, постіль.

Від Мільки маю відомість з листу Івана, який я отримав вчора. Вона здорова — перебуває ще в Зборові на вакаціях. Хочуть щоби Гавуки їхали через Львів, та я не знаю чи Ле не заарештують поляки як дезертира.

Що до Твого виїзду, то після Твоїх слів ця справа буде актуальна що й не з весною або в літі. Гроші на переїзд Тобі без сумніву призначать, та в якій сумі — не знати. Мені призначили рік тому 500 карб. = 250 \$, Тобі що найвище дадуть два рази стільки але й то сумніваюся. На відступне за помешкання рішучо не треба в Києві 600 дол. хіба, що захочеш яких 10 кімнат. Вам-же вистачить 3 з кухнею. За таке треба в Києві дати 400–600 карб[ованців] = 200 – 300 \$ і то не відступного, а чинш наперед. За це останнє не журіть ся. Я-ж маю грошей до волі й кожної хвили такої суми можу Вам *zur Verfügung stellen*.² Вас хтось що до цього відступного здорово оббрехав. Таке є в Харкові, бо тут велика меш[канева] криза, але й тут платять ся тільки чинш за певну кількість місяців наперед.

Що до вдовичої платні, то тут на скільки я мав спромогу за вчора довідатися відносини ще не унормовані. Знаю, що вдова по Ів[анові] Коссакові³ отримала сейчас по смерті чоловіка місячну пенсію 60 карбованців. По друге тут звичайно жінки урядовців, професорів то що з правила працюють самі по різних урядових установах, коопераціях ітд. і самі заробляють на себе. В цих

днях блище все вивідаюся й напишу Тобі докладніше.

Гроші за вересень придуть пізно, бо я подорожуючи по Дніпрі, не мав спромоги вчасно попасти в чергу. Гроші могли тому відійти з Харкова що й по 15/9. Зате в жовтні й листопаді відійдуть 1-го. З Праги мало Тобі прийти 50 \$, добре що знаю — поургую мого довжника. В листопаді сплатить напевно.

Тимчасом здоровлю й цілую Вас щиро безліч раз

А фіст догори! Бігме нема чого опускати світ і п...и

Ваш Ст.

12. Харків 13.I.1928

Дорогі!

Дуже щиро дякую Вам за Ваші листи Вони були моєю одинокою розрадою в моїм понурім осамітненні. З'окрема Твій лист, моя бідна Зосюню, зворушив мене до сліз. . . .

Та в ґрунті річи Вам нічого так дуже сумувати. Зося прийшла до здоровля на стало, Ти Стасю фалабу здоров і Твоя наукова праця йде добре вперед... У мене-ж справа безнадійна — треба коротати цей кусник життя, що ще остався в безпросвітній самотності. Приїзд і спільне життя дітей зі мною може бути тільки короткотривалим епізодом. Син мусить hinaus ins feindliche Leben¹ Орися теж не вічно держатисьме татового очкура. За пару літ остану знова (nb. коли поживу) сам як палець....

Найгірше це, що мої сподівання, швидко побачити Вас на Україні, по тоні й змісті Ваших листів, як бачу ледви чи сповняться. Знаю, що Ти Стасю без належного попереднього запевнення собі місячних 400–500 карб[ованців] не бажаєш їхати. Твоя справа тут тепер стоїть так: 2.I.1928 спільне зібрання Ак[адемії] Наук затвердила новий розподіл катедр. Твоя катедра і Твоя платня внесени в кошторис з днем 1 квітня. Твоя платня виноситиме 180 карб[ованців] місячно. Щоб дійти до потрібної для Тебе суми (400–500 карб.) мусівби Ти або 1) брати штатну професуру в одному з київських ВУЗ-ів, або 2) старатись о спецставку. Перше не знаю, чи буде для Тебе приємлиме, бо викладча робота як знаю непомірно Тебе мучить і денервує. Що до другого, то мусиш сам із Відня ввійти в переговори з НКО (президією) й виеднати собі таку спецставку. Мешканням може й мусить Тебе забезпечити Академія так як саме забезпечила призованого з Ленінграду ак[адеміка] Солнцева² (економіста).

В Н[ародному] К[омісаріяті] О[світи] заявлено мені, що як тільки затвердять Тебе на катедрі, дозвіл на в'їзд може бути поданий хочби й телеграфічно. Та — думаю Ти мусиш ще переговорити в справі коштів подорожі. Ці всі справи треба наперед вияснити, щоб опісля не було прикростей.

Посада для Зосі при музичнім ВУЗ-і — справа легка й її можна поладити вже тут, зараз після прибуття.

Я цього року не святкував цілком і ніде на святах не був. Сидів дома й писав. Здоровля моє дещо поправилось в останніх часах. Вже навіть думаю

справити собі лещати. А на весну купую або над Дніпром або над морем сільську хатину з городцем, щоби там літувати.

Цілую й здоровлю Вас мої дорогі щиро й бажаю всього найкращого з Новим Роком

Ваш
Степан.

P.S. В лютім мабуть зачнуть приходити на адресу Зосі ріжні гроші від моїх заграничних довжників і від Просвіти в Ужгороді.

13. Харків 27/I 28.

Дорогі!

Я вже тиждень тому назад отримав лист Стася і бажав по його інструкції негайно відповісти. Та не довелося, бо нічого не довідався дійсно позитивного. Казано [...]¹, що ціла справа залежить від Академії. Коли вона піде на таку ком[бінацію, то] все буде сейчас в порядку й Стах могтиме залишитись ще якийсь час за кор[доном]. Коли Академія цього не зробить то НКО не має сили й спромоги таке зробити. НКО заявив теж, що коли забажаєш приїхати в квітні на Україну, всі формальности будуть полагоджені хочби й телеграфічно.

На таке діктум я сейчас написав до ак[адеміка] Василенка в змислі Твого бажання. Дотепер не отримав відповіді. Коли поспіє, сейчас повідомлю Тебе. На жаль мої відносини до Академії більше чим холодні й не маю *найменшої* можливости там щось зробити. Кримський, Єфремов et С-іє є проти мене на кожнім кроці й за всяку ціну — я їм надто "лівий". А вони тепер усе мають в руках.

Тому думаю залишається Тобі тільки офіційна дорога: написати заяву про Твої наміри й як собі уявляєш Твоє становище так до НКО як і до Академії (порозумівшись з Вас[иленком]). Я в НКО справу поургую, Ти поургуй в Академії.

Коло мене нічого нового не чувати. Все тасамані монотонна й невгоміна праця й цілковита, прикра самотність. Нераз просто дур голови ціпається. Я впав так низько, що думав було женитись. Та — на щастя — нічого не траплялося путнього й я закинув цю думку раз на все. Це було ще в осені м[иного] р[оку] й минуло, та все таки показує цілу "нендзу" мого духовного стану.

З Мельником ніяк не можу зустрінутись. Позичив у мене гроші й абсентується витривало, нахштальт Дідуника. Я вже вислав до него ургенс та ще не виджу "скутку". Мені книжок не купуй поки що жадних тільки одну: De Martonne. Traité de géographie physique вид[авництво] Armand Colin Paris том *третій* (тільки третій бо I і II маю) і вишли мені рекомандованим бандеролям (Kreuzband) на адресу Інституту Географічного, Харків, Черн[ішевського] 63. Krim того нехай би Ле зайшов до Forschungsinstitut für Osten und Orient². I. Mölkerbastei 10 і попросив для мене 1 або 2 примірники моєї книжки "Der östl[iche] Kriegsschauplatz"³. Коли дадуть то допакуйте один примірник до Де Мартонна й [теж] вишліть.

Тут є вже від довшого часу Лозинський⁴ з синами. Мама й ді[. . .]¹ разі. Лозинський велів Тебе щиро поздоровити. Часами заходжу до него.

Будинок у котрім має бути Георг[афічний] інститут і моє мешкання, починає вже опорожнюватись, думаю, що з весною вже тудя спроваджуся й Гавуків заберу. Вже крайня пора бо мене "віхт" по їдальнях дійсно замучить.

Кінчу бо так як той віл мушу вертати до Харугу.

Здоровлю і цілую Вас обоїх і гавуків щиро безліч раз.

Ваш ведучий "żywot zasrany"

Кутва

14. Харків 6.II.1928

Дорога Зосю, Сестричко моя любя!

Пишу до Тебе в великім схвилюванні. Вийшов розпорядок, який забороняє висилати одній особі більше як 15 \$ місячно за границю. Стараюся о дозвіл висилати таку суму, як дотепер була дозволена, та ледве чи дістану його. Тому прохаю Тебе, дітям тепер *нічого* не справляти й як найбільше ощаджувати. Рівночасно вношу до Нар[одного] Ком[ісаріату] Закорд[онних] Справ прохання, аби дітям негайно видали паспорти на переїзд до Харкова. Як тільки прийде дозвіл, нехай зараз їдуть. Гроші на дорогу або пішлю через банк (коли дістану дозвіл), або через консулят, або по просту заплачу дорогу тут, у Транспортному Товаристві. От нещастя на гладкій дорозі! Сиджу на грошах, а передати нема змоги!

Тимчасом буду пересилати по \$ 15 що місяця. Крім цього повинен у цім місяці напевно один з моїх праських довжників передати Стахови або переслати Тобі приблизно таку-ж суму й Панькевич повинен прислати в лютім гонорар за книжку.

Кілько (в долярах) взяв взагалі Буцура¹ у Стаха? Це треба мені знати, щобим міг на него натиснути з пересилкою грошей з його боку Стахови.

Довго мені нічого не пишете — нічого не знаю, що коло Вас чувати, трохи навіть непокоюся, бо тепер трасують усякі простуди й інші хвороби по світі. Що сам частіше не пишу — не дивуйтесь. Маю таку масу роботи, що нерви починають уже не статкувати і то добре не статкувати.

Що діється зі справою Стаха в Академії нічого не можу дізнатися, одно знаю, що там так гризуться ці старі дзьордзі, що страх один забирає, як подумаєш, що нещасний Дзібулка робитиме межі ними.

Тут у Харкові, в порівнанні з Київом, порядок і супокій в наукових установах а в Академії якраз навпаки.

А тепер до річи: Ле нехай піде сейчас до Рад[янського] Посольства й довідається

- 1) чи можна без усяких труднощів дістати паспорт;
- 2) чи прийшло вже що з Харкова про їхній виїзд;
- 3) що можна брати зі собою?

4) нехай просить, аби їм не писали в пашпорті, що вони роджені в Галичині, щоби при переїзді через Польщу не мали прикростей. Нехай не пишуть Львов а Льгов чи що. (Курська губ[ернія]).

Поїхати найкраще через Краків Львів Підволочиска-Київ Харків. Коби тільки добились до Волочиськ, звідтам їде прямий вагон до Харкова. Якби їм там забракло грошей, можуть сей час телеграфувати до мене, а я сейчас вислави.

Впрочім зараз за пару день напишу про все докладніше.

А тимчасом кінчу (2 год. в ночі!) й цілую Тебе моя єдина сестрице ∞ разів

Твій Степан.

Дорогі діточки! Ощадність страшна! Готовтесь до виїзду, бо біда — не мож грошей посилати, а Вуйки теж не міліардери! Чуй дух! Швидко побачите свого

Тателеса

15. Харків 18.II.1928

Дорога сестричко!

Після довгих старань я роздобув в Нар[одному] Ком[ісаріаті] Фін[ансів] дозвіл — вислати дітям на дорогу 150 \$. Сьогодні або завтра їх вишлю. Тимчасом мабуть уже наспіли 15 \$, що їх вислав тиждень тому надзвичайним порядком.

Переїзд дітей уже в найближих днях є річчю невідкличною й конечною, бо надалі ніяким способом не отримаю дозволу посилати потрібну кількість грошей. Знаю, що буде мені й їм з цього багато невигоди, з'окрема через брак помешкання, та мусітиму якомсь їх примістити в себе.

Що до закупок, то треба рахувати так аби 1) тільки те брати з собою, що є дозволено ввозити в СРСР. 2) щоби грошей вистачило так аби по оплачені пашпортів, віз і дороги, діти мали ще з собою деякий Reisegeld¹. 3) з постелі порадно купити по декілька простирал і пошивок. Книжки брати тільки чужомовні, рукописів ніяких, бо це затримує при ревізії.

Діти нехай їдуть через Львів і Підволочиська. В Волочиськах все є окремий вагон, що йде до Харкова, в цім вагоні треба їм взяти обов'язково "Плацкарти" і тоді безпечно заїдуть до Харкова, не вилізаючи з него.

Я поробив усі потрібні заходи в Ком[ісаріаті] Закорд[онних] Справ, з відтам пішов уже папірець до Відня. Чи діти вислали вже заяви й анкети на паспорт? Нехай прохають, щоби їм не писали на паспортах, що вони походять з

Галичини, а тільки, що походять з України. Це тому, щоби не було біди з польською поліцією. З тої ж самої причини не треба, щоби затримувалися в Львові. Як що Мілька хоче з ними бути — нехай вийде до потягу й опісля їде з ними аж до границі. Я сам ледви чи зможу виїхати до границі, бо надто велика втрата часу (3 дні) й грошей (50 карб[ованців]), яких мені саме тепер дуже потреба — головно на умебльовання мешкання. Як що булоб конечно потреба, то виїду, та думаю що прецінь це вже двоє "дорослих" людей, що можуть кожної хвили телеграфічно сполучитись зі мною.

Думаю, що грошей стане, щоби діти поїхали й клясою в межах Австрії й Польщі й мягким вагоном у межах Союзу. Тому нехай купують Fahrcheinheft II Klasse² аж до самого Харкова. Треба мабуть буде наперед замовити ці білети. В II клясі вигідніше й безпечніше від злодійні, яка оббирає подорожних, найбільше в Польщі і в прикордонній полосі. Тому треба дуже а дуже пильнуватись, щоби не приїхати голим і босим. З окрема нехай просто на тілі держать паспорти, гроші й білети.

Якби грошей не стачило, то сейчас напишіть мені чи зателеграфуйте а я куплю для дітей білети тут, які їм видадуть у Відні. Та думаю, що висланих 150 \$ вистачить, бо дорога через Польщу до Харкова не коштує більше 30 долярів від особи.

Що до справи Стаха в Академії нічого не можна довідатись. Там тепер ідуть якісь важні справи й тому ніхто мені з відтам не пише. В мене теж справ і роботи по горло.

Цілую Тебе і Стаха = раз сердечно

нещасна
Кутва

16. Дорогі діточки!¹

Дні Вашого перебування у Відні вже почислені. Не могучи Вам наслідком нових розпорядків посилати далі щомісячно потрібної суми грошей, мушу Вас забрати до себе й сподіюся, що швидко вже Вас побачу в Харкові на Чернишівській 63. Відразу заповідаю Вам, що не ждуть Вас тут великі гаразди, та все таки попробуємо разом пробиватись крізь життя.

Щоби Ви мені швидко й добре заїхали, посилаю Вам ось які ради:

1. Ходіть правильно до Конзуляту СРСР і домагайтесь швидкого видання пашпортів. Вони Вам належать ся, бо Ви разом зі мною дістали 29.III.1926 громадянство [Радянського] Союзу.
2. Домагайтесь, щоби Вам виписано як місце уродження і приналежність Харків чи інше місто України а не Львів, щоби Поляки не придирались (головно до Тебе Левку!).
3. Підчас дороги як найбільше *вважайте* на річі, щоби Вас не обкрадено! На гроші, білет, пашпорт пошийте собі мішочки на груди. Коли одно спить, друге най пильнує.

4. Ві Львові не затримуйтеся, щоб не було неприємностей. Зі Львова добре булоб, колиб Ти, Левку, взяв мій ровер і *Alpenski*² якщо буде можливо.
5. Коли приїдете до Волочиськ, а мене там не буде, то сідайте відразу до прямого вагону, який іде до Харкова.
6. Як що забраклоб Вам грошей, чи що инче трапилося, а Ви були *вже в межах України*, негайно телеграфуйте мені з цього місця, де затримаєтеся, до Харкова, Чернишівська 63. Географічний Інститут. А я сейчас вишлю гроші чи сам приїду.
7. Беріть *Fahrscheinheft* аж до самого Харкова, *конче!* і з плацкартами, себто з правом на спальне місце, бо инакше матимете як незнаючі тутешніх обставин великі клопоти і затримки.
8. Беріть на дорогу стравну їду й по можности *Термоси* — пляшки, що держать тепло чи холодно, щоб мали кожної хвили чим теплим занестись.
9. Головна справа: з ніким не познакомлюйтесь, ні не входить в комітиву. Між собою найкраще розмовляйте по німецьки. Мені зателеграфуйте день і годину, о котрій приїдете в Харків. Там, де купуватимете *Fahrscheinheft*'у випишіть собі докладно години й мінути приїзду й відїзду з головніших стацій, щоб знали як і куди. Годинника доброго теж мусите мати зі собою. Пакунків і кишень пильнуйте як ока в голові!!!
10. Повідоміть телегр. Мілку, коли їхатимете через Львів, щобисьте могли з нею побачитись. Я до неї сей час пишу.

Отжеж! Готовтесь до дороги, ургуйте консулят, польське візо нехай Вам хтось візьме. Повідомляйте мене про весь хід Ваших старань і заходів картками, листами чи телеграмами.

Цілую й благословлю Вас щиро

Ваш Тателес

P.S. Ле! Якби стачило грошей, купи мені пару альпейських черевиків (м'яка груба шкіра), підкованих, *Gaisererschuhe breite Form*, ч. 42, крім цього відповідні *Steigeisen* і *Manilahanfseil*. Як грошей булоб малувато, то не купуй.

17. Харків 3. 3. 28

Дорога моя, сердешна Сестричко!

Твій зворушливий лист з 13/II я отримав дивним трафом що й *но передучера* й хоч бажав зараз відписати, та задержався до сегодня, бо саме сегодня рано я мав зайти до Н[ародного] К[омісаріату] О[світи] і довідатись важних рішень. Я дійсно довідався. Стах *затверджений штатним академіком* і введений в списки платні. Бачив оригінальний протокол засідання.

Ця обставина забезпечує Вас у повні. Тут не йде тільки за тих 180 карб. які має академік до смерти, без огляду на це чи здоров чи ні (що тут у

нас дуже важне), не йде за це, що тим самим ти забезпечена ев[ентуальною] вдовичою пенсією. Тут є важне, що є основна посада, до якої можна прилучити (по т. зв. совміщенню) ще принайменше дві а то 1) по науково дослідній катедрі 2) по учбовій вертикалі.

Кожне з них може нести по стільки-ж, що й основна катедра. Взагалі треба Тобі знати, що тільки самі початки після приїзду можуть бути важкі. Та тільки для таких, що не мають тут нікого рідного. А Ви пам'ятайте, що тут є я і що після Вашого прибуття тут не буде між нами ні кордону, ні труднощів пересилки грошей. *Все що має — є і буде Ваше.* Не багато вправді маю, бо за зарібками не ганяю, але "хватить" і для мене, і для Вас. А за кілька місяців — ручу Вам — зможете мене з моїм славним "мішочком" безпечно сховати в кишеню!

Що до пляну Стаха взяти платну відпустку на рік, то я, виходивши собі добре ноги, й списавшись з академією, мушу Вам донести, що з оцеї справи *нічого не вийде*. Заява Стаха "творить прецедент, якого ще не було в практиці Академії. Через це боюся, що бажання С. С. Дністрянського викличе велике заперечення як у Відділі, так і в спільному Засіданні" — пише мені ак[адемiк] Василенко. Треба отже: 1) ургувати Академію, щоби дала а) помешкання, б) дослідчу катедру. 2) збиратися до їзди. Я тут в Н.К.О. постараюся, щоби все було швидко затверджено, а через київських знайомих зможу мабуть допомогти в мешканевій справі. Отож фіст догори, збирайте szmaty-kości¹ й готуйтеся до від'їзду!

Пише мені Стах з Праги, чи не можнаб Орисю пустити окремо через Львів а Левка осібно на Берлін. Я є рішуче *проти того*. Нехай їдуть разом на Берлін - Москву через Ковно і Ригу. В Берліні треба взяти Autotaxi й переїхати на другий дворець (Schlesischer Bahnhof або Friedrichstraße) звідтам без пересідки поїдуть до Риги, де треба знова пересідати вже на радянський потяг, що повезе їх до Москви. Там треба знов автом чи ізвозчиком їхати на другий вокзал — *Курський*, звідки йдуть поїзди на Харків. Треба купити добрий Kursbuch² і його держатись, всі обемисті речі надати спедиторам просто на Харків, з собою взяти тільки по валізці й рукакові. Fahrcheinheft³ брати до самого Харкова (з плацкартами!!!). Раджу брати II класу, хибаб не стачило грошей, але повинно вистачати (в ССРР — мягкий вагон).

* * *

18. Мої кохані Гавуки!¹

Ось тепер приходить на Вас правдивий іспит зрілості! Мусите його з успіхом здати! Головна рада: Завсігди *разом* держатись, нікому не довіряти з виїмком залізничної прислуги, пильнувати пашпортів, білетів, грошей. Памятайте, що допомогти Вам зможу тільки в межах СССР! В разі потреби треба телеграфувати, не забуваючи притім подавати власної *адреси*, щоби я чи листоноша з грішми могли Вас найти. Ти, Левку, памятай, що Ти вже дорослий мушина, я в Твоїм віці вже був професор і доктор і біг зна куди їздив. Уважай на Орисю як на око в голові, хоч вона вже й величенька, та всетаки дівчина. Найкраще булоб, якби Ви нашли собі яке надійне товариство подорожі, що теж сучасно їхалоб з Відня до Москви. Вибирайте день виїзду так, щоб Ви не приїхали до Москви в неділю. В Москві в разі потреби звернутись треба до

Федя Конара² (Москва, Фалеевский переулок, No. 5, квартира 31). Перед виїздом з Відня, або вже з Москви зателеграфуйте коли приїдете в Харків, щоби міг по Вас вийти на дворець. Якби я не вийшов, то беріть Ванька = фякра і кажіть везти себе на Чернишівську, 63 (білий 1 поверх[овий] дім). А клунків сильно бережіть, бо тутешні ракли (злодії) багато спритніші європейських!

Невдовзі ще напишу.

Цілую Тебе, моя дорога сестричко, і Вас, мої гавуки, сердечно = разів
Ваш Тателес

19. [Харків], 2-5/3 28

Дорога Дитинко моя!¹

Дуже Тобі дякую за лист. Я сейчас [інтер]веніював в Ком[ісаріаті] Зак[ордонних] Справ і там зателеграфували до віденського посольства, щоби Вам видало паспорти. Якщо не видалиб, сейчас пишть або телеграфуйте до мене. Чи стрийко вибрав гроші (15 s) в Празі у Фехтнера²? Чи Цьоця здоровіща? Я дуже зажурився її станом здоровля. Чекаю на Вас дуже нетерпляче, хоч і не маю для Вас ніякого можливого приміщення. Та якось не пропадемо. Мусите їхати на Берлін і Москву, та dokonче мусітимете їхати разом і ні на хвилику не розлучатись, по черзі спати і пильнувати кишені й пакунків. Вуйко й Цьоця теж мусять уже пригтовлятись до подорожі, щоби їх це опісля нагло не заскочило. Меблів продавати не раджу ніяких, хиба якесь старе дрантя, бо прецінь кожний покликаний на наук[ову] працю до УРСР, має право брати зі собою урядження на 3 покої й кухню. Найдорощу мою Сестричку, а Вашу Цьотку щиро безліч раз поцілуйте і просіть її нехай нічим не журить ся й не денервуєть ся, бо я тут є на Україні й у всім з усіх сил допоможу.

Цілую Вас усіх сердечно, пишть бодай картки, а прибувайте швидко!
Вашому татови

20. Харків, 8. 4. 28.

Дорога Сестричко!

Я ходив і ходжу за справами Стаха. З його плянованої відпустки на рік не виходить нічого — треба швидко переговорити з повпредством і збиратись до їзди. В справі дітей я спричинив телеграфічний ургенс з Харкова, післав вчора знова 15 s на Твоє ім'я і видусив з мого пражького довжника 15 s, які я просив Стаха відібрати в Празі. Цей сам довжник має ще цього-ж місяця передати Вам більшу суму на потреби чи довги дітей. Як тільки паспорти будуть готові, сейчас гавуків відправляйте, щоби не прозивати віз.

Геогр[афічний] Інститут дістав уже помешкання, причім 2 покої виділено мені, по 4 м широкі й 9 м довгі. Буде можна ще приробити кухню і ванну. Буда стара, але все-ж таки лучча чім жадна. Сподіюсь, що вже з кінцем цього місяця переберемося туди — на вул. Лібкнехта (Сумську) ч. 33, поверх III. Будинок Інституту Марксизму. На вакації думаю примістити дітей над морем, у Бердянську, сам буду теж там сидіти й робити екскурзії в околиці. Nb, як що здоровля, себто каміння дозволить! Тепер маю роботу просто страшну з

помешканням, організацією Інституту, бібліотеки, картотеки, меблюванням ітд. Наукову роботу геть мусів кинути. Цілую Вас щиро сердечно всіх ∞ раз. Чому від так довгого часу нічого не пишете? Чи Стах вибрав гроші від Фехтнера? Бажаю всего найкращого на Свята! Ле нехай купить мені футерал на мапи з целюлоїдовими шибками, що одчиняють ся як книжка. Цілую.

Степан

21. Харків, 10.4. [1928]

Дорогі!

Дня 26/3 1928 ч. 78386/7 відійшло з Москви [до] посольства в Празі дозволення на в'їзд Левкови й Орісі. Негайно нехай Л. йде до посольства в Відні й заургує. Може Стасьо йому допоможе. Нехай телеграфує до Праги ітд. Вислати тепер 100 доларів *неможливо* (хоч маю до диспозиції багато, багато більше), бо заборона. Передучера вислав дозволених 15 дол. в тих днях вишле Буцура часть довгу, чи в Fechtner'a (botanicka zahrada) Ти отримав 15 $\$$? Одно що можу, це *заплатити дітям дорогу тут* в подорожнім бюро. Якби мимо цього не доставало дещо грошей, то додайте зі своїх, а я Вам місячними платами по 15 $\$$ виплачу, чи инчим способом надолужу. Тому *негайно* пишіть, що маю робити. Коли прийде дозвіл на в'їзд, сейчас повідомить, а я тоді заплачу дітям тут дорогу і все буде полагоджено.

В справі Твоєї поїздки до Києва я був сьогодні в НКЗС. Без відношення Академії НКЗС візи видати *не може*. Його дотепер не має й я не маю спромоги заургувати Академію. Пишу в цій справі негайно до Василенка. Цілую Вас щиро.

Ст.

22. [Харків], 14.4.28

Дорогий Стаху!

Третій день бігаю невпинно і безуспішно за дозволом вислати гроші. Натомість удалося мені ось що: НКО на мою заяву відніс ся до НКЗС, щоби Тобі видано телеграфом візу на в'їзд. Коли її дістанеш і поїдеш, бери зі собою Оріську, коли ні, то діти поїдуть на білети подорожі, котрі постараю ся заплатити тут. Не увіриш, скільки маю з цими справами клопотів і біганини, але я вже так вправився в таких справах, що за один день можу бути і в 5-ох установах.

Що до грошей, то я післав крім 150 $\$$ на дорогу ще 15 $\$$ в лютім, 15 $\$$ через Фехтнера в марті, 15 $\$$ в квітні. Чому не вибрав грошей у Фехтнера? Напиши тепер до него, щоби їх післав поштою. Протягом квітня зверне часть довгу Буцура і празький довжник (мабуть знову через Фехтнера). Останок в разі потреби доложіть самі, а я ратами зверну, або передам Тобі просто в руки, коли поїду до Києва за Оріську. Цілую Вас щиро й бажаю на Свята всього найкращого.

Степан.

23. Харків, 26/IV 1928

Дорогі!

Посилаю Вам письмо, з яким діти в Себежі (граничній союзній стації в дорозі з Риги в Москву) мають зголоситися в агентстві "Доброфлота" в Себежі, яке є представником харківського Совторгфлота. Там одержать 2 білети м'ягкі і 50 карб. готівкою на дорожні видатки.

Все це, що доложите з власної кишені, зверну в маю, або безпосередньо до Відня, або на руки Стахові, коли приїде до Києва.

Діти мусять приїхати до 15 мая, бо опісля мушу я виїзжати з Харкова.

Моя адреса дотеперішня лишається ся. Від 3 мая може вже буду жити [на вулиці] Лібкнехта, No. 33, III пов[ерх], отже від 3 мая давайте на телеграмі 2 адреси.

Цілую ∞ раз
Степан.

24. Харків, 24/9 1928

Дорога Сестричко!

І знова обернулося сонце за рівнодення, і знова пройшов рік та надійшов день Твоїх імянин, другий уже від часу, коли я покинув Вас і переїхав у Харків. Багато часу — ці два роки. Багато доброго та ще більше лихого пережила Ти, пережив і я. Та саме в цім, що чаша лиха обильніше плила як чаша добра, лежить моя надія, що ось тепер настануть кращі часи й тепер настануть кращі часи. Бажаю Тобі моя ненаглядна Сестрице всего найкращого, що тільки Собі забажаєш! Перед усього кріпкого здоровля Тобі й Стахови та швидкого управління Ваших матеріяльних обставин.

Ваш останній лист з 9/VIII. ц.р. я отримав що й не недавно. Я був на екскурзіях і приїхав що й не в вересні в Харків, де лежав Ваш лист. Я не відписував зразу, бо хотів до того вивідатися дещо позитивнішого про переїзд Стаха до Києва. Тому, що майже нікого з потрібних [ін]форматорів не було в Харкові, я мусів ждати й що й не [з] другої половини вересня я міг дещо довідатись.

Справа стоїть так, що колиб Стах приїхав сюди тепер, з початком акад[емічного] року, дістав би сейчас платню академіка (мабуть теж на кілька місяців у зад!) і дослідчу катедру. Колиб приїхав в середині року, то акад[емічну] платню отримав би теж зараз, та з дослідною катедрою мусів би підждати. Що до загальних справ, то я про них усе докладно написав в листі, що післав Вам підчас з'їзду¹.

З Вашого останнього листу виношу вражіння, що Ви не думаєте швидко вибиратись з Відня. Відома річ Вам видніше, коли вибиратись у таку далеку дорогу. В кожному разі нехай Стах все наперед погодить з Академією. Вона має велику автономію а я в академічних колах як колись так і тепер ніякого впливу не маю.

Коло мене все по старому. Роботи багато, часу нема. Одно що матеріально я ськ так забезпечений і поза урядовою платнею не потрібую шукати собі бічних заробітків. Маю місячно 452 карб[ованці] і помешкання з 2 величезних покоїв та кухонки.

Тут господарують мої любенькі гавучки, з котрих маю сто потіх. Оріся веде господарку поки що без помочі, аж від 1/X беремо прислугу. Трохи шлендріану є, але зате варить дуже добре й при кожнім обіді з глибокою вдячністю згадує Тебе — її вчительку. Левко ходить на базар і помагає робити порядок (й непорядки). В цім часі я закупив теж усі меблі, бо на Чернишівській я мав тільки 1 мебель — малий круглий, що стояв під ліжком. Купив я 3 ліжка з сітками й матрацами (170 карб.), 2 подушки, 3 шафи на одяг і білля, два столи, велике бюрко, шафу й 3 етажерки на книжки, шпайс, шафку на посуду, 7 крісел і 3 штокерль, нічну шафку, потрібну посуду ітд. На це пішло багато грошей. Багаж дітей прийшов нарешті, та аж під кінець серпня, й ми відітхнули, бо таких річей як там були, тут не можнаб дістати (з окрема моїх альпейських черевиків, за котрі сердечно дякую!!).

Що до грошей, то тепер вільно висилати за кордон тільки 10 \$ місячно. З тої причини я Вам від мая нічого не посилаю, а посилаю щомісячно по Мільці всю дозволону суму безпосередньо. З цеї-ж самої причини не платіть вкладки до Geologische Gesellschaft². З моїх грошей для мене нічого не задержуйте, а все перешліть Мільці, бо вона тепер мабуть дуже потребує грошей а я нещасний не можу їй післати більше 10-ти \$ місячно.

Я від половини мая до половини вересня постійно був у роз'їздах. Спершу як знаєте був у Німеччині вернувши сейчас поїхав у Донецький кряж на 2 неділі, опісля вернувши поїхав над Дніпро на більш як місяць. Тимчасом Оріська поїхала в Бердянку на море, де пробула майже 8 неділей. Я мав роботу над Озівським морем і приїхав теж туди. Зробив пару екскурсій та дістав дисентерію й мусів трішки, на якийсь час, підлічитись (я не лежав зівсім) і опісля вернув у Харків до свого кирату.

Здоровля моє було добре тільки підчас дніпровської експедиції, в Бердянці я чувся дуже зле. Тепер теж не світло, та яось тримаюся.

Цілую й здоровлю Вас безліч разів.

Ваш Степан

25. Харків, 31/XII 1928

Дорогі!

Вже давно до Вас не писав, та не дивуйте. Я був страшно перевантажений працею і при тім щось дуже кволий. З дня на день відкладав подякувати Вам за Ваші слова з нагоди моїх уродин і ніколи не прийшов до цього. Звичайно вечером був такий змучений, що навіть читати не хотілося, не то писати. Я мав минулого триместра 14 годин тижнево і то переважно вечером, в середу [приміром] від 8 - 10 1/2. Приходив висекцерований. Колиж почалися "перериви", я захопив якусь schleichende Grippe¹ і до передучера хорував — без великої горячки, але й без сил. Тому аж сьогодні пишу до Вас і бажаю Вам з Різдом і Новим Роком усього найкращого, що може бажати люблячий брат. Хай Вам іде з роси й з води! Хай кінчиться це прикре преприк্রে еміграційне лихо! В першу-ж чергу бажаю Вам Обоїм кріпкого

здоровля й сил, бо сам знаю з власного досвіду, що дуже велика біда, коли здоровля кепське й сили чоловіка пускають.

Зрозумієш, що при такому стані перепрацювання, здоровля й сил не дуже добре почуваюся й веду життя не менше відосіблене, як Ви в Відні. Одно щастя, що маю вповні достатнє матеріяльне забезпечення й з боку уряду всяку підтримку так що про буденний хліб ніякої журби не маю. Діти якомсь надсподівано добре справляються і ніяких клопотів мені не спричиняють. Левко починає дійсно щось вчитися, доволі правильно ходить на виклади й навіть дома "приступає". Може над усяке сподівання й закінчить школу. Оріся веде мені господарство на повне моє вдовolenня й дійсно зробила мені "ein Heim"². Пропонують їй тепер місце кореспондентки-перекладачки в Науково-технічному Товаристві. На той рік думаю записати її в ІНО.

Дуже часто, сидючи вечером при чаю, чи при печі, згадуємо Вас і говоримо про Вас, робимо різні комбінації, як то в даній хвилі в Вас виглядає.

Мілька як знаєте зробила мене дідом і обдарувала мене внуком. Сповнилися всі мої пророцтва, які я її дав під час мого червневого побуту в Львові (т. є., що порід буде легкий і що буде син). Я від вересня посилаю їй щомісячно гроші, від жовтня по 25 \$ і посилати буду далі. Дійсно, це прикра річ, що їх фінансовий стан такий дивно лихий. Це мене дуже бентежить і смутить. Щоправда в Галичині дуже тісно, як я сам переконався. Тутешні відносини матеріяльні без порівняння кращі й солідніші.

Дуже багато роздумую над цим, чи приїдете Ви до нас на Україну чи ні. Знаю, що з матеріяльного боку булоб Вам тут дуже добре. Одного тільки боюся — а то Київської академічної склоки. Вона що правда тепер, після детронізації Кримського дещо притихла та все таки ще є. Коли Ти Стаху думаєш, що цеї склоки нема чого Тобі боятися, то можеш сміло їхати. З боку уряду й НКО можеш бути певний усякої підтримки.

Що чути тепер в Українськiм Університеті в Празі? Що поробляє Фезуньо³, що чувати з Юрцьом⁴? Чи далі ще пє пиво з Олесьом⁵? Що діє наш "діничний Ректор, Єго Премудріє" Колесса?⁶ що екс. Скірка і "грабя Кутас"⁷ з товариством.

Дуже гарненько кланяйтеся від мене ак. Горбачевському⁸ й його цілій Рідні. Генісі Левицькій перекажіть, що ми з Лозинським зробимо все що можливе в справі її дочки.⁹ Якщо Панкевич є в Відні то спитайте його, чи Основи землезнання України ч. II¹⁰ добре розходяться й чи є який дохід. Наклад взяв свого часу Котович¹¹ і обіцяв ділитися чистим зиском зі мною по половині. Може вже дещо є.

На цiм кінчу й щиро бажаю Вам усього найкращого, цілую Вас безліч раз.

Ваш старий Кутва.

Дещо мене потішив Твій останній лист але й з другого боку знова засмутив. Мені неслихано прикро, що ти так збентежилася моїм теперішнім станом. Щоби Тебе й Стася успокоїти та як слід поінформувати про все, я спромагаюся тепер, при неділі на отсей докладніший від попереднього лист.

Я був підчас різдвяних ферій трохи хворий — мабуть легка грипа і лежав кілька день у ліжку. Про нешановання не було й бесіди, тим більше, що я мешкаю при інституті й тільки два рази в тиждень ходжу викладати в другий інститут. Жадних наслідків після цієї "грипи" не залишилось. Теперішня моя хвороба це ниркова справа, до якої прилучився початок склерозу — природна конечність старшого віку. Лікаря маю дуже доброго — проф. Якушевича, який каже, що склероз можна буде вповні усунути, згідно відсунути на довгі роки, та під умовою, що цього року відпичну собі ґрунтовно 2-3 місяці в горах чи над морем (найкраще в Криму) й на будуче не буду ні одного року пропускати без основного відпочинку.

Чому я так подався, я пояснюю собі ось чим: працюю тут мало що більше як у Львові, Відні чи Празі та не бракує мені нічого, що до вигідного життя потрібне. Навпаки живу тут далеко вигідніше як у Відні чи Празі. Натомість не маю тут ніякого руху й це відбивається дуже погано на моїм здоров'ю. На прохід ходити рішучо нема куди, з окрема в зимі, та й часу нема на довшу прогулюку. На лещетах їздити по тутешніх рівнинах теж не принадно, при цьому боюся ізза ниркового каміння простудити ноги. В літі теж багато руху вживати не доводиться, навіть на екскурзіях доводиться ізза великих віддалей більше їздити чім ходити. А мому організмови треба — як знаєш — дуже енергійного руху.

Отсе й перша причина мого лихого стану здоров'я. Друга це вічні неприємности, що їх маю в Інституті. На своє нещастя, я просто з дурного милосердя виробив в'їзд на Україну й притулив при Інституті Буцуру, Іваничука¹ й Бабяка. Всім їм просто перевернулося в голові відколи приїхали до Харкова. Бачучи, що знають географії більше чім тутешні співробітники, кожен з них відразу забажав стати біг-зна чим. Я розуміється ніяк не можу допустити, щоби початкуючих людей висували на чільні становища, до того ще непартійних, нетутешніх, зайшлих. На чолі невдоволених Карієровичів станув відомий Стахови "християнський пустільник" Геринович², якого я в своїй наївності теж притягнув до праці в Інституті й почалося таке, що Стах напевно й 1/100 частини цих неприємностей не видержавби. Найпідлішу ролю відіграв тут Бабяк, поширюючи про мене такі сплетні, що просто погано про них згадувати (крадіжкі, дефравдації в Празі, що я був підкуплений Поляками 1925 р. ітд. ітд.) Щастя, що партійці в Інституті й в Ц[ентральному] К[омітеті] партії рішуче станули по мійому боці, а то прийшлося б іти на зелену пашу — садити цибулю чи капусту на селі. Коли ще згадати, що так Київська академія як і вся тутешня чорносотенна професура відносяться до мене негативно, зрозумієте, які мої душевні гаразди й яке може бути фізичне здоров'я!

Крім цього й діти не дуже то здорові. Оріся майже від місяця має підгорячковий стан і лікарі не знають з чого. Левко теж не світлого здоров'я, виглядає як ствір.

Цьогорічна зима в Харкові не була гостріша як попередні. Тут морози - 30° ніяка невидальщина, що зими бувають. Мешкання в мене тепле, футра не купував, бо й в обероці при сухім тутешнім морозі буває аж затепло. Ніякої біди через зиму ми тут не зазнали й ізза перестуди не хоріли. Ви там, у Європі

не пристосовані до холоду так добре як ми. Там холод вохкий, нездоровий, у нас сухий, тріскучий.

Як що Вам зможу порадити, то дійсно найкраще буде, коли перенесетеся до Праги цілковито. В Відні дійсно нема рації оставатись, тим більше, що нема кого залишити в мешканні під час Вашої неприсутности. Два покої з кухнею в Празі найняти неважко й не такто вже й дорого. Навіть 1 pokій (великий) з кухнею мігби Вам покищо вистачити.

В цих днях посилаю гроші Мільці й доручу їй, щоби з них частину, коли зможе, післала Тобі. Коли дістану від Тебе потрібну посвідку, постараюсь дістати дозвіл висилати гроші обом Вам що місячно. Коли не буде можливости, то висилатиму гроші один місяць Мільці, один Тобі "až do skutku".

Здоровлю й цілую Вас щиро безліч раз, мною не журіться, якось решту днів, що мені дозволить Судьба, докалатаю.

Ваш Степан.

27. Харків, 5/5 29

Дорогі!

Вже давненько я писав Вам обширного листа, та відповіді не отримав. Це мене тим більше непокоїть, що рівночасно від Мільки не маю теж безпосередніх відомостей. Та були тут в останніх часах різні гості з Галичини, наперед Студинський¹ з Герасимчуком², опісля Крип'якевич³, а вкінці гал[ицькі] кооператори — між ними Дизько Коренець⁴. Від них я довідався, що в Мільки все гаразд, тільки грошей обмаль. Про Вас нічого лихого не знали, отже думаю, що все по старому, миром. Коло мене теж по старому. Працюю тепер менче, бо вже перестав викладати й зачну знова аж у жовтні. Оріся щось нездорова, має температуру, а лікарі не знають від чого, бо легкі здорові, малярії не має, нирки в порядку ітд. Левко тепер цілими днями вчиться, може з него ще щось буде. Живемо так одностайно, що до вчора навіть не знали, що надходить Великдень і тому аж сьогодні бажаємо Вам усього найкращого і цілуємо Вас щиро безліч разів, прохаючи Вас дати знати про себе принайменче звичайною карточкою.

Ваш Степан.

Цілуємо і здоровимо щиро
Бімбелес і Оріся.

28. Харків, 4/6 29

Дорога моя сестричко!

Даруй що так пізно дякую за Твій такий милий лист. Але тепер я просто почіхатися часу не маю. Каканіям посилаю щомісяця 25 \$ з обов'язком, щоби 10 \$ Тобі посилали. Маю дуже багато праці та неприємностей стало багато менче й можна сяк так дихати. Що порабляє Дзібулка? Можеби мені написав хоч малу писульку. Оріся щось нездорова, має постійно підвищену температуру й лікарі не знають що є бо нирки й легені здорові. Думаю з нею поїхати в Алупку на Крим на 2 місяці. Левко йде у військовий лагер а опісля може теж приїде в Крим. Він почав щось учитися робить навіть іспити. Може ще що з

його буде.

Цілую Вас ∞ раз.
Кутва.

29. Алупка-Сара, 8/9 1929

Дорогі мої Дзібулки!

І я теж від давна збираюся написати до Вас довгу писульку та якось ніколи не можу "приступити". Саме минуло два місяці як я виїхав, перший раз за 30 літ, на "порядні" вакації, щоби відпочити по важкій боротьбі з гангриновичами¹ й іншими галицькими й тутешніми Industrieritter'ами². Сиджу в Криму біля Алупки, над Чорним морем, яке мені подобається краще як усі моря, що їх дотепер видів. Здоровля моє значно поправилося, хоч "звіря відчуває близьость предмету" себто старости. Лінухував я 2 місяці страшенно, тим більше, що велика горяч не давала робити екскурзій. Орися є зі мною, Левко був на військових вправах, тепер-же учиться до зачетів у Харкові.

Вибір до Академії не дуже мене втішив, бо треба буде часто тепер їздити в Київ, де треба буде відчинити відділ Геогр[афічного] Інституту. Ці поїздки добре підірвуть мою і так уже доволі плоску кишеню. Одно добре, що може вдасться цілий Інститут перенести до Києва й жити там постійно, в багато кращім кліматі й у без порівняння кращій околиці. Постараюся в Києві докладно розвідати про всі можливості й перспективи, які ждалиб Вас там, коли Ви рішилися-б переїхати. На разі раджу щиро Тобі посилати в Академію як *найбільше праць до друку*, щоби не втрачувати звязку й навпаки брати як найбільшу участь у працях Академії.

Це дуже добре, що вдалося Тобі зачіпити за нім[ецький] університет³. Біда тільки, що так слабо. Може з цього ще щось вийде, та Ти Дзібулку добре гляди, щоби не залишитися на леду, коли ЧСР нарешті зліквідує укр[аїнські] емігр[антські] установи.

До Харкова поїду 16 ц.м. Під кінець місяця може буду ві Львові, куди мене запрошено на з'їзд зах[ідно]укр[аїнських] географів⁴. При цій нагоді відвідаю Мільку й Юрка, а може й Хому доведеться зустрінути.

Дуже тішуся, що здоровля Зосі поправилося і Твоє теж не кепське. Оце в наших роках і найважніша річ. Дуже, дуже хотілосяб Вас побачити, та ледви чи це в найближчих місяцях удасться. Розуміється, не трачу надії швидкого побачення.

Від Габакуків⁵ Ви мабуть частіше дістаєте відомости чим я. Вже декілька місяців нічого не пишуть, та як зачуваю там усе миром. Найзавзятіший "мовчак" це Хома. Вже від десятка літ не маю від него ні букви.

Кінчу й цілую Вас обоїх безліч раз

разом з Орисею.

Ваш Степан.

Залучену картку будь ласка перешліть Льонерови.

30. Харків, 26.IX.29

Дорога Зосю!

В день Твоїх іменин шлемо Тобі Дорога наші найщиріші бажання всього найлучшого й найкращого. Хай непевне й прикре Ваше становище що найшвидче вясниться й переміниться в стійке й щасливе! Ми духом з Вами святкуємо Твої іменини й радіємо, що як не як а якось усі живемо, хоч далеко від себе та зєднані родинною любовю!

З моїм перенесенням до Київa ще дуже довга справа й у загалі не знаю чи й коли наступить. Я бажав уже в цьому році відчинити в Києві відділ геогр[афічного] інституту, та ледви чи навіть на другий рік із цього щось буде. Маю вражіння, що Уряд бажає затримати Геогр[афічний] Інститут у Харкові й тому мені теж прийдеться тут оставати й що найвище час від часу до Академії доїжджати. Дуже хотівбим жити в Києві та ледви чи це буде можливе.

В Києві я від часу вибрання мене в академіки я ще не був і не знаю коли буду. Розуміється, що поїхавши тамтуди, обов'язково вивідаю я, чи може Стах числити: 1) на зайняття по науково-дослідчій чи навчальній лінії 2) на відповідне помешкання 3) чи Ти Зосю зможеш мати місце при музикальній роботі. Як я вже Вам багато разів писав, на всі ці запитання можу вже тепер відповісти позитивно, та nichts desto weniger¹ довідаюся основно про всі подробиці й здам Вам докладний лепорт. Дуже боюся, що Ваші мрії про майбутню нашу спільну працю в Києві не здійсняться так швидко, бо хоч і Ви приїдете до Київa, я мусітиму залишитись у Харкові.

Дуже співчуваю Тобі дорога Сестричко, що мусітимеш залишитись сама й розумію Тебе вповні. Я сам уже дуже осамітнений і чую як поволі та статочно спускаюся на дно з боку здоров'я й інтелектуальної сили. Щось надто довго я держався молодим і тепер надто швидко старіюся й роблюся як кажуть Гавуки настоящий старушка. Наукова робота йде мені дуже пиняво — перешкоджують їй у першу чергу різні бюрократичні зайняття й безліч засідань, на які треба ходити. Що хвиля якась дурниця відриває від роботи й рве нитку, яку опісля важко навязати.

Левко по старому вчиться дуже мало й пиняво. Не знаю чи вдержиться в своїй школі, бо замало здав "зачотів". Оріся цього року поступає в ІНО на факультет чужих мов, може хоч вона одна закінчить високу школу. Що з Левком буде бігме не знаю — треба його буде віддати денебудь або на писарчука, або просто до ручної роботи. От гризота! Коли тільки моє здоров'я трохи гіршає все з острахом думаю, що то буде як я задру лаби. Гавуки просто здохнуть під плотом з голоду й холоду!

Я думав відвідати Мільку й Камочара² 27 і 28 вересня з нагоди зах[ідно] укр[аїнського] геогр[афічного] з'їзду, що відбувається ві Львові. Та годі було діждатись вчас командировки й я рішився не їхати, звиняючись недугою. У Мільки, як видко з її листів, усе йде миром. Про інших членів "хамілії" не маю ніяких відомостей.

У нас в Харкові від половини вересня дуже вохко й холодно. Мерзнемо в хаті, бо центральне отоплення ще не готове й вуглем та деревом ми не запаслись. Трохи боїмося надходячої зими, я думаю купити собі кожух і добру шапку.

Кінчу, щоби дати спрмогу Орісі дописатися, ще раз бажаю Тобі всього найкращого й цілую Вас обоїх безліч раз.

Ваш Степан.

* * *

31. Дорога Цьотко!¹

В день Цьоткі іменин посилаю найщиріші бажання. Щоби цьотка ще довгі літа в щастю прожила, а головне щоб було здоровля і повний мішочок. Щоби Цьотка вже в якнайскоршім часі знайшла собі куточок, деби могла разом з вуйком нерозлучно перебувати, щоби не сидіти самотній. В Криму ми часто споминали Цьотки самоту і жалкували що Цьоткі й вуйка тут нема. Такої чарівної красоти як в Криму я іще нігде небачила. Всюди пальми і кипариси а море таке могуче. Жаль нам було покидати таке чудне місце але татови і мені треба було іти до праці. Жаль мені що Боби² з нами небуло. Він був в лагерах і навчився добре їхати верхом, мимо того що раз мало не забився, впавши разом з конем. Тепер він страшно похудів, бо вчиться до зачатів. Тато досить поправився і загорів і чувається краще чим минулі вакації.

Я серйозно приступаю до науки бо минулого року досить часу через ту дурну підвишену температуру стратила. А так як она ще і досі в мені сидить то я перестала звертати на неї увагу. Зрештою она ніколи не перевершує 37'4 і при тім нічо не болить для того потішаюся що "Unkraut verdirbt nicht"³ і що певно доживу років "Methusalema". Тепер маю багато біганини з інститутом і роблю запаси на зиму. Кінчу бо мушу лишити Бобі місце. Прошу написати як вуйка здоровле і чи поправив ся.

Цілую руки Цьотки і Вуйка.
Оріся.

* * *

32. Дороженька Цьоцю!

І я желаю цьотці на імянини всього найкращого і сповнення головно того що цьотка собі бажає. Жаль мені цьотки, що саменька мусить зимувати і що я не можу цьотці прислужитися натопленням в печі. Коли цьотка коли буде почувати [себе] самотна, [нехай] згадає, що далеко але зато близько думками перебувають щиро любячі і відані Гавуки з Тателесом¹. Цілую і здоровлю щиро.

Бімбелес.

33. Харків, 2/І 1930

Дорогі!

Дуже, дуже Вас прохаю вибачити, що на лист Зосі, що його отримав на мої уродини, так довго не відписував. Та я нахожуся постійно в такім "перепльоті", що вечером, після 12-13 годинної праці ніяк не можу перебороти умучення, щоб взятися до листів. Я так занедбався в кореспонденціях, що різні

заграничні вчені перестали зі мною листуватись. А що вже Мілька! Кожний лист її такий розпучливий і екзальтований, начебто або вона або я мали сейчас вмирати чи щось подібного.

Орися властиво не хвора а так щось нездорова. Ходить на виклади і вправи до ІНО і навіть в політекономії виказує добрі поступи. Їсть незле, та неправильно, грубенька дуже, так що боятися за неї немає. Гірше те, що не хоче брати лікарств і я за це мушу не раз крепко сварити. Вона зробилася вже тепер цілком самостійна й дає собі раду з щораз то труднішими справами. Тутешнє життя дуже підсобляє усамостійненню людини, зокрема жіноцтва й Орісі ручу, що тепер Ви не пізналиб.

Левко теж береться потрохи до книжки й постійно вже щось штудидує, а не тільки "приступає". Взагалі дуже споважнів, але нераз щось до него приступає й тоді лупить дівчата, себто Орісю і Катю, нашу дом[ашню] робітницю, так що я мушу інтервенювати.

Маю на загал велику потіху з Гавуків, не знаю якби я без них міг вижити тут у Харкові, при такій кількості праці й цілковитій недостатці розривок. Ходять коло мене добре й стараються за мене — колиб не вони, мабуть так як і ти Зосю починавбим думати про "das bessere Jenseits".

Це дуже недобре, що ти про його думаєш! Рішучо ще великий час! Що я маю говорити, так багато старший за Тебе й дуже самотний? Бо діти всетаки не це що подруга чи друг життя!

Моє теперішнє життя дуже незavidне. Інститут геогр[афії], зокрема ж картографія і зайняття з аспірантами дають мені щоденно 6-7 годин праці, дуже нервової (що хвиля треба помагати котромусь з рисівників, приймати інтересантів ітд.). Крім цього геодезичний інститут дає мені тепер у зимі 18 навчальних годин на декаду, є дні, в яких я маю по 8 годин викладу й вправ (4 рано, 4 пополудні), пересічно на день 2-3 години. До тогож ще прийшла Академія. Туди мушу їхати бодай раз на місяць на кілька день, бо веду там 3 установи: катедру географії, комісію краєзнавства й музей антропології й етнології ім. Вовка. Святочних днів тепер не маю, бо в нас тепер всюди пентади й декади з вільними днями що 5-й і 10-й. Та в різних установах вільні дні припадають на різні дні місяця.

Зрозумієте тепер, що серед такої напруженої праці, яка триває до ночі (12 раз на місяць кінчу виклади аж 1/2 10-ої вечером і приходжу домів о 10-ій 15 мін[ут]), мені не до листів, а також і не до розривок. Одинокі приємні хвилі, коли кладуся до ліжка пополудні чи в ночі й дещо собі прочитаю. Купую тепер багато книжок і моя книгозбірня тепер багато більша чім колинебудь була.

Дуже мені тужно за Вами й хотів бим конче побачитися з Вами. Може приїдете обоє на ювілей Академії до Київa, який буде в червні ц.р. Це булаб найкраща нагода, та треба вже тепер почати робити старання. Я зможу постаратись, щоби Академія звернула кошти подорожі.

Може й я виберу ся цього року за границю, в Німеччину й тоді може вступлю до Відня. Та чи й коли це буде покищо не знаю.

З Різдвом і Новим Роком прийміть від мене й Гавуків найщиріші бажання всякого доброго, а головне здоровля й доброго настрою. Життя таке як діточа

сорочка, коротке й з....е, чого собі його ще псувати журбою, страхом за завтра то що. Бодріться, як і я бодро ся!

Цілую Вас щиро, щиро
Степан.

34. X[арків], 15.IV.30.

Дорогі!

Даруйте, що не пишу вже від більш як місяця, та я був дещо нездоров і мав дуже багато наглої роботи. День за днем вечером я такий виснажений, що нема ні сили ні охоти писати листи. Коло нас усе по старому, тільки що Левко починає дійсно "приступати" до науки. Оріська постійно недомагає і кахикає — та аналізи не виказали слідів туберкульозу. Чи Дзібулка думає приїхати на ювілей Академії? Коли хоче їхати, нехай уже тепер старається про візу. Тепер до Него просьба. В Празі залишився дуже люксовий каламар, що його мені дали при від'їзді. Можеб Дзібулко його продав а за виручені гроші купив мені у Баті¹ добрі туристичні черевики (брунатні, без цвяхів, на обцаси нехай дасть набити гуми) ч. 42, широкі округлі носи. Нехай пару разів у них пройдеться, а опісля пішле мені їх поштою чи як. Тут таких не можна дістати а мені треба їх на поменчі екскурзії. Мілька пішле Вам 5 s.

Цілую Вас щиро, щиро.
Кутва.

35. X[арків], 20/V 30.

Дорогі Дзібулки мої!

Щось вже дуже довго не пишете до нас. Чи дістали 5 s від Мільки і чи купили мені за них туристичні легкі черевики у Баті? У нас усе миром. Моє здоров'я покращало, Орісі теж. Висилаю її до Криму над море, бо цього року дуже перепрацьовувалася, закінчивши I рік факультету чужих мов з дуже добрим успіхом. Левко теж тепер добре взявся до роботи й перейде на дальший курс. Тепер працює на практиці в лісах під Харковом і загорів як циган. Я по екскурзіях не ходжу, бо працюю тепер над Атласом України. На літо мабуть поїду десь під Харків або до Канева під Тарасову могилу. По вакаціях переходжу на професуру до ІНО, себто Харківського університету. Ювілей ВУАН відложений, сесія буде 5-10 липня. Тоді буду в Києві. Може приїдеш?

Цілую Вас щиро безліч раз, таксамо Гавуки.

Ваш Кутва

36. Харків, 6.VII.30

Дорогі!

Вашу нещасну телеграму отримав я щойно вчора, о 1/2 9 години вечора. Вона вдарила мене наче довбнею по голові й я був мабуть не дуже далекий

апоплексії, яка — думаю — була теж причиною смерті нещасного Леонка¹. Вона висить теж і наді мною — отся "кандрашка" й частенько дивуюся, що вона швидче не приходить, або що це не прийшла.

Я вже так тішився разом з моїм Левком, що Хома житиме тепер разом з Вами, як це мені писав Стах. Думав собі, що й Вам, і йому буде легше й веселіше разом, що разом будете старітися й віку доживати. Довго й широко ми з Бобою про це вечером говорили (Ориська вже в Криму) і виставляли собі які то будуть "забавентес" у Відні . . .

Тимчасом скінчилося інакше . . .

Дуже я хотів, мимо цього що я дістав телеграму в день по похороні, поїхати до Вас, щоби Вас і себе разом потішити. Та це покищо виключене. Я вже більш пів року як подав заяву на закордонну подорож та до тепер не маю ніякої відповіді. Дуже сумніваюся чи в цьому календарному році зможу взагалі виїхати за кордон. До того моє здоров'я таке тепер нездале, що не дуже то мені порадно шибатись по світах.

Треба обмежитися до чорнила й паперу. Щож мені писати? Хіба те, що ця нагла смерть потрясла мною не менче як Вами й не менче мене засмутила. Одно мені добро, що я так далекий і не мусів власними очима дивитись на катастрофу. Ось у чім Вам глибоко співчуваю. Уявляю собі Ваш важкий стан як нервових і хорих людей, коли я, мабуть ще здоровший від Вас обоїх, так тяжко це переносю.

Та щож? Сталося й не відстанеся! Мертвого не воскресимо. Піклуймося живими! Томуто Ви мої найдорожчі всю увагу, все старання зверніть тепер на себе й тримайтеся кріпко. Небіжчик був все глухий на мої прохання й поради що до плекання здоров'я, шануйтеся бодай Ви коли маєте на це цілковиту спроможу. Я її не маю, навіть у найменчій мірі не маю, й тому не дивуйтеся, коли й я швиденько піду таким самим шляхом як Хомцьо.

Будьте ласкаві, напишіть мені при нагоді (не зараз тепер, може Вам це тяжко!) про цілу цю сумну історію. Я всего швидче сподівавсяб як такого кінця! Що властиво сталося? В цьому віці склероз артерій не зміг ще так сильно поступити. Хіба що товстість і кровистість зробили своє. А може й алкоголь?

Що думаєте робити тепер? Чи не вибираєтеся до Львова? Мілька вже поїхала в гори й Вам добре булоб як слід припочити далеко від великоміського гомону. Я на жаль не зможу цього зробити, хоч здоров'я моє надшарпане добре . . . Може дещо побуду на "дачі" біля Харкова. Левко сьогодні їде на лісову практику на волинське Полісся, Оріся в Алупці на Криму з дочкою проф. Величка² в моїх добрих знайомих.

Цілую Вас Обоє щиросердечно безліч раз.

Ваш нещасний
Степан.

37. 19/7.30

Дорогі мої!

Лист від Зосі отримав у Києві, картку від Стаха в Харкові. До Вас писав я лист і швидко напишу другий і пішлю разом з документом. Смерть Хомці так мене потрясла, що я захорював і лікар сконстатував у мене теж кепську аорту. Мимо хвороби я мусів їхати до Києва на сесію ВУАН де пробув з 12-го до 18-го. Вибрали ми нового президента ак[адеміка] Богомольця¹ — фізіолого-патолога. Ювілей ВУАН визначено на грудень ц.р., може приїдеш? Цей термін визначено зумисне на це, щоби могли приїхати закордонні члени ВУАН, що мають тоді різдвяний перерив. Я живу тепер у селі Покотилівці недалеко Харкова, на дачі, та майже щодень їжджу до Харкова, так що адреса звичайна. Так мене перейняла смерть Хоми, що дотепер хожу як затуманений і почуваюся дуже погано. Найбільше гризуся Зоєю. Всі її бажання, викладені в листі безумовно сповню.

Цілую Вас ∞ раз, швидко буде лист.

Ст.

38. [Листівка без дати. Поштова печатка 8.8.30]

Дорога Сестричко!

Документи вже виготовив, та зустрічаю труднощі з пересилкою й вони дотепер затягають справу. До Юрка я вже написав і положив йому на серце теж зректися нещасної "схеми". Справа затягається тому, що тепер літній відпуск і нікого в Харкові нема. Я сам почуваюся кепсько. Не можу прийти до себе від смерти мого "Зросляка"¹ й чую, що мене кличе до товариства. Що правда з огляду на дітей "усильно" лікуюся всілякими мікстурами й пігулками й сиджу "на дачі" в Покотилівці під Харковом, але настрої не кращий за Твій. Що робить моя ненаглядна Дзібулка? Так мені нераз за ним банно! Можеб йому удалося пристроїтись на постійне в нім[ецькому] університеті? Це булоб найкраще для Нього й для Тебе. Ляхам вірити не раджу!

Даруйте, що рідко пишу. Нездоров, тому понурий і не хочу понурого настрою Вам передавати. Постараюся писати частіше, а поки що цілую Тебе й Дзібулку безліч раз.

Ваш Кутва, що влече живот з.

39. Харків 25/9 1930

Дорога Сестричко!

В день Твоїх Іменин пересилаємо Тобі найщиріші й найкращі побажання, всего гарного й доброго. Правда наша недавня, така велика втрата¹ Тобі, мабуть, ще більше як мені затроїла життя й зменчила надії на краще майбутнє. Я й дотепер не вповні можу успокоїтись, вічно пригадується мені нещасний Хома, часто сниться... А може що він щасливіший за нас? Пригадую собі живо слова нашої Мами. Вона все говорила, що волинь умерти заки ще прийде старість. Так і зробила, так і зробив наш дорогий Брат! І я нераз про таке думав і думки їх похвалював.

Та всетаки є щось у житті гарного, навіть коли чоловік старий і хворий як ось напр[иклад] тепер я. Вчишся цінити кожну хвилику без болю, без кволости, супокійну погідну. Таких хвиль я колись бувши молодий і здоров не цинив, тепер їх ціню й радію з кожної. Ховаюся в свої студії наче слимак у скаралущу і маю тоді щасливі хвили. Супокійна, погідна старість не тільки Катонам², але й нам простим собі людям цінна й приємна. Ось такої бажаю Тобі в як найкращих умовах дожити й зазнати звязаного з нею добра. А поки що бажаю Тобі щиро, щиро цеї епікурівської *atarachtheia*³ в усіх невзгодах нашого нещасного життя. Я вже поволі до неї добиваюся й Тобі щиро бажаю добитися. А тоді нічо не страшне ні нужда, ні хвороба ні смерть!

Коло мене все по старому. Знову запрягся в роботу й не маю навіть часу думати про щонебудь інше. На загал здоровля підправилося дещо, та чую що аорта кепська й працює так як розкалатана помпа до велосипеда. Одно сильніше схвилювання й може докалататись до аневризми⁴. Томуто й я стараюся не хвилюватись хоч булоб чим. Орися приїхала з Криму навіть похудівши (втратила 2 кг) й тепер знова час від часу температура підвищена. Вже ніколи її самої не вишло ніде, бо вона мимо моєї заборони купалася завзято в морі. Не дивуюся їй — вивчилася добре плавати, а море Чорне просто чудове — Адрійське не може й рівнятись! Та всеж таки бачу в неї таке саме нешанування здоровля як колись було у Сибілі. Тепер її школу мають переносити до Києва й треба буде переносити Орісю до іншої школи, бо саму її пустити в Київ ніяк не можу. Ще впаде в сухоти, а тутешній клімат дуже на таке небезпечний. Левко — цей мусить іти до Києва, бо його школу туди переносять — за його не боюся, хоч його здоровля теж ненайкраще. Куди йому до мене, коли я був у цих роках що він! Вчитись він уже почав дещо більше, так що може прецінь скінчить свій лісовий факультет. Літом ц.р. був два місяці на практиці в пралісах волинського Полісся й приїхав дуже здоров і кріпкий.

Мілька нещодавно писала мені одну зі своїх звичайних розпучливих карток. Мабуть їм не дуже світло живеться, бо в Польщі як знаю з газет тепер дуже тісно з економічного боку й Українцям грозить просто погром від Поляків.

Як Вам тепер жилося підчас літа? Чи Ви куди виїздили? Коли Дзібулка мій дорогий їде знов поміж Чехунів до Праги? Як стоїть справа з його матеріяльним забезпеченням? Над чим тепер працює? Чи може що переказати в Академії в Києві від него? Я здається в жовтні поїду на чергову сесію, на скільки здоровля мені на це позволить.

Що чувати зі спадковою справою? Я вислав через наш Ком[ісаріят] Зак[ордонних] справ потрібний документ до сяніцького суду. Чи збирається хто з Вас їхати до Сянока в справі пам'ятника? Думаю краще не їхати а комусь доручити.

Ще раз повторюючи мої благожелання, пересилаю Вам мою недавно зроблену доволі вірну фотографію й цілую Вас щиросердечно

безліч раз.

Ваш
Степан.

P.S. Черевики як що можете пішліть! Тут таких півтуристичних не має а мої привезені вже сходилися.

40. Харків 28/3 1931

Дорогі!

Мабуть мої листи [до] Вас не доходять чи що, бо дуже давно не маю від Вас ніякої вісточки. Правда, що й я не можу похвалитися пильним писанням листів, та мусите мені вибачити. Я такий перевантажений роботою, що як кожного дня не напишу 2 сторінок друку й протягом тижня не зредакую одної мапи то попадаю в безнадійний прорив. Пригадують ся мені часи, коли я вчив німецької мови в гімназії. Коли я не поправив певної кількості зошитів що дня, то треба було потім сидіти цілу ніч, щоби роботу зробити. Так я тепер з писанням книжки й з редакцією мап. Крім цього збільшилась моя кількість годин в ІНО, бо з 20 мая кінчатся заняття а назначену кількість годин треба дати. Та найгірше придавила мене нова робота, яку на мене вложено. В нас приступлено до видавання великої Укр[аїнської] Рад[янської] Енциклопедії на не менше 40–45 лексиконових томів. Мене зроблено без мого старання редактором географічного відділу, що обійме 11% матеріалу (до 5 томів) і кількасот мап. Можете собі уявити яке це навантаження, коли спогадаєте як мало в нас тут дійсних географів! Дійсно не знаю чи не впаду під тягарем цієї праці. Але взятись до неї мушу, бо нема нікого, дійсно нікого хто мігби мене заступити. І треба таки показати світові що й “хахли” щось путнього потраплять зробити!¹ Ось чому не дивуйте, що рідко пишемо. Діти не в кращому положенні, бо тутешні студенти під нинішню пору мусять дуже багато працювати, не тільки по навчальній але й по громадській лінії так що Левка й Орісю бачу майже тільки пізно в вечір.

Моє здоров'я дещо поправилось але не цілком. Головне недомагання — коли приходится голосніше говорити (на зібранні, мітингу ітд.), сильно задихуюся і по пару мінутах я вже мат, а коли переборюю себе, то кілька день опісля я хворий. Ось і тепер: 23-го я виступав на публичному диспуті й до сьогодні почуваюся дуже кепсько. Треба буде дійсно послухати лікарів і уникати всіляких таких okazji.

Зиму ми перебули незле. Орісі я купив за 450 рублів футро, в якому парадую й дотепер, бо ще не дуже потепліло. Моя шуба з тхорів, що в минулому року майже не була в ужитку, цієї зими здорово відслужила мені службу. Один Левко дещо бідував, бо заздалегідь не купив собі зимової свитини й мусів тому ходити в мому старому оберпоці.

Нещасна Мілька в своїй Überschwänglichkeit² пише мені листи повні побоювань про наше життя й вічно журиться нами. Та з цих листів видно, що вони є в кепському фінансовому положенні і мають навіть прикрі довги в висоті біля 100 доларів. Я хотівби їм дуже допомогти, та немаю спромоги післати їм валюти за границю і тому звертаюся до Тебе дорогий Дзібулку з ось якою просьбою.

1. В 1925 р. я зробив з друкарнею Василян в Ужгороді умову, що до видання II тому моїх “Основ землезнання України” (антропогеографія). Підписав її о. Котович і зобов'язався виплатити мені половину чистого зиску з цілого видання. Минуло вже 5 років від коли книжка вийшла й маю цілком певні відомості, що вона добре розійшла ся, головно в Галичині. Мабуть уже є якийсь чистий зиск. Тому прошу Тебе, напиши до Панкевича в Ужгород, щоби він з'ясував у накладців цю справу й добув бодай якийсь невеликий аванс на гонорар, який прошу Вас переховати в себе для моєї диспозиції на закупно

потрібних мені книжок, мап ітд.

2. Як пише мені Мілька по небіжчику Хомці залишилися ще якісь гроші з асекурації. Моя пайка, як відомо, належить Тобі, дорога Зосю, та коли дістанеш ці гроші, то по зможі підрепаруй трошечки "надшарпані" фінанси Мільки.

В ВУАН підготовляється ювілей, що буде мабуть під кінець мая. Може виберетеся? Тоді ми змоглиб побачитись. Держплан запропонував мені що правда на цей рік "командировку" до Німеччини й ВУАН підперла, та не знаю, що з цього вийде й дуже можливо, що таки не вдасться поїхати. Я не дуже побиваюся за цею командировкою, бо з досвіду знаю, що вона дуже мучить а великої користи не дає. При цьому я в червні думаю зробити наукову подорож зі студентами на Кавказ, Закавказзя й Чорноморські береги й мабуть буду так перемучений, що не захочеться товктись залізницями в Німеччину й назад.

Дуже Вас прохаю писати частіше й описувати своє життя-буття. Німецькі й наші географи не забувають мене, що пару неділь отримую листи, літературу, книжки. Невдовзі знов один нім[ецький] географ має мене навістити в Харкові.

Цілую й здоровлю Вас обоє безліч раз.
Ваш старий
Степан.

41. Харків, 6 VII 32р

Дороженька цьоцю та вуйку!

Минають дні за днями та роки за роками тай не віриш як той час минає. Так одностайно живеш, та за працею не найдеш тільки frei¹, щоб зібратись дещо змістовного написати. Або змучений або думаєш що маєш зробити, або відпочиваєш. Не мав я як ще приїхав, ні одного свободного літа як не практика то знову щось знайдеться. Сего літа працюю по дослідженню ґрунтів та на кожний вихідний день приїжджаю в Харків відпочивати. Користуючись свободними від роботи кількома днями (хотів) пишу цей лист, щоб цьотка на него мені відповіла та дещо написала, що робить та що думає.

Тато та Пупа² вибирають ся на літо коло Харкова тай ніяк не виберуть ся через різні труднощі.

Думаю, що закінчу роботу до назначено[го] терміну та зможу дещо з ними побувати на відпочинку.

Прошу дещо частіше писати та не затягати так довгі мовчанки. Ми тішимся кожним словечком що вуйки до нас напишуть тому прошу нас не забувати та зробити нам таку приємність.

Цілую ручки цьоцю та вуйка щиро та письо

Боба.

* * *

42. Дорогі Цьотка та Вуйку!

Так довго ми немаємо вістки та й самі не мали спромоги написати. Я останні два місяці дуже працювала і училася. Вже в лютому кінчаю інститут і тоді буду трохи свободніша. Зимою і весною ми всі хорували а тепер вже значно краще. Тільки тато дуже запрацьовується і не хоче нікого слухати. Добре що на днях їдемо відпочивати бо тут в Харкові така горяч і порохи що не можна витримати.

Прошу написати чи Цьотка й Вуйко їдуть де на літо і головне як Вуйка здоровля. Мілька пише, що у них всі здорові і малий росте що аж любо дивитися. Обіцяли прислати фотографію.

Так жаль що ми всі не разом але нічого не вдієш. Треба якось жити.

Цілую руці.
Орися.

* * *

43. Дорогі мої!

Нарешті зібрав я обоє своїх "пацанів" (харківський термін на "діти") щоб написали дещо до Вас. Нецікаві їх писання бо дійсно дуже одностайне наше життя. З окрема моє, бо послідніми часами майже з хати не виходжу задля роботи. Добре, що вже за пару днів виїду з Орисею на село. Бодай трохи свіжого повітря глитну, бо праця не перепинить ся й там. Тільки може бути що вже не буду над нею сидіти довше 8 годин денно — тут у Харкові сиджу 14 і то не встигаю. Житимемо в Мерефі, 25 км від Харкова, та я буду часто навідуватися до міста й на помешканню залишиться Левко.

Моє здоровля неслітле, та сподіюся, що покинувши професорування поправлюся. Головний мій ганч це те, що не можу голосно й довго говорити. Закінчив я саме I том моєї 14-томової Системи географічного знання¹, тепер беруся до другого. Чи закінчу всіх 14? Ледви! Та постараюсь, шануючи здоровля. Таксамо робіть і Ви.

Цілую Вас щиро-щиро.

Ваш Степан.

ПРИМІТКИ

1

1. Богдан — село в нинішньому Рахівському районі на Закарпатській Україні, в околиці якого С. Рудницький перед виїздом в Україну проводив географічні дослідження разом із своїми учнями.
2. Віллі — хтось із друзів С. Рудницького.
3. Ледар — сімейна кличка сина С. Рудницького Левка. Після арешту батька був засланий у Вороніж. Дальша доля невідома.
4. Ruhe und Gleichgültigkeit (нім.) — спокій і байдужість.
5. Потійчук — радник посольства СРСР у Празі; організував виїзд українських студентів та науковців із Чехо-Словаччини в Україну.
6. Калужний Наум (вл. ім. — Шейтельман), (1885-?) — український політичний діяч єврейського походження, у 1921–6 рр. працівник посольства УРСР, згодом СРСР у Празі. Після арешту 1933 р. доля невідома.
7. Йдеться про обрання С. Рудницького членом ВУАН.
8. Потійчукові
9. ad referendum (лат.) — на розгляд.
10. Йдеться про Перший український науковий з'їзд у Празі, що відбувся 3–7 жовтня 1926 р. з ініціативи Українського наукового комітету. В його підготовці брали активну участь С. Рудницький та С. Дністрянський.
11. Гехтер Максим (1885–1947) — український публіцист та політичний діяч єврейського походження; про українські справи писав у багатьох європейських журналах.
12. Стась — сімейне назвисько Станислава Дністрянського.
13. Охримовичі — Іван та Емілія.
14. Венгринович Роман — юрист, вчився в УВУ, після одруження з Емілією Мацієвською працював конципієнтом в Ужгороді.
15. Охримович Осип (1886–1967) — адвокат у Мукачеві на Закарпатті, активний член Просвіти, з 1939 р. у Словаччині.
16. Wątpi kościół święty! (поль.) — ідіоматичний вираз сумніву.

17. Оріся – Ірина, молодша дочка С. Рудницького. Після арешту батька заслана у Вороніж. Дальша доля невідома.
18. Мабуть професор Карлового університету Їржі Краль.
19. Хома — сімейна кличка брата С. Рудницького Лева, який умер у Сяноку 1930 р.

2

1. Рудницький був викладачем Празького Карлового університету та членом Чеського географічного товариства.
2. Репрезентачний дім — краший ресторан Праги, де відбуваються прийоми й реценції в честь визначних гостей.

3

1. Дзібулко — сімейна кличка С. Дністрянського.
2. Зося — Софія Дністрянська.
3. Яворський Матвій (1884–1937) — український історик, родом з Галичини, академік ВУАН, проф. Інституту марксизму у Харкові.
4. Приходько Антін (1892–?) — заступник наркома освіти УРСР.
5. Шумський Олександр (1890–?) — український політичний діяч, від 1924 р. нарком освіти УРСР.
6. Ряпно Ян (1880–1958) — радянський політик естонського походження, у 1921–8 рр. заступник наркома освіти УРСР та гол. редактор ж. "Шлях освіти" (1922–7).
7. Івановський Олексій (1866–1934) — російський антрополог, з 1914 р. проф. Харківського університету.
8. Sprungfedermatratze — (нім.) матрац із пружинами.
9. Сибілля — дружина С. Рудницького. Умерла в молодому віці.
10. Гавуки — сімейна кличка дітей С. Рудницького.
11. Мілька — Емілія Рудницька (1903), замужем Охримович; після смерти чоловіка вийшла заміж за Андрія Голубовського, який загинув у Німеччині під час бомбардування, — старша дочка С. Рудницького. Від 1945 до квітня 1989 р. жила у Вейпртах у Західній Чехії.
12. Гризун — жартівлива кличка сина Рудницького Левка.
13. Ляйтер Германн (Hermann Leiter) — географ, професор Віденського університету.
14. Боярські ліси — ліси у Боярці під Києвом. Рудницький хотів влаштувати сина

на роботі у лісному господарстві.

15. Швамбера, Краль, Мошеляк — професори Карлового університету у Празі.

16. Кутва — сімейна кличка С. Рудницького.

4

1. *horribile dictu* (лат.) — страшно сказати.

2. Кримський Агатангел (1871–1941) — український літературознавець та фолклорист, д. чл. НТШ, один з організаторів ВУАН у Києві та її перший секретар (1918–29).

3. Єфремов Сергій (1876–193?) — український літературознавець, д. чл. НТШ, голова управи ВУАН, секретар її Історично-філологічного відділу та кількох його комісій.

4. Липський Володимир (1863–1937) — український ботанік, президент ВУАН (1922–8).

5. Срезневський Борис (1857–1934) — український метеоролог і кліматолог, д. чл. ВУАН, директор Київської метеорологічної обсерваторії та професор ІНО.

6. Тутковський Павло (1858–1930) — український географ, голова Фізико-математичного відділу ВУАН (з 1919 р.) та керівник Науково-дослідної катедри геології (з 1924 р.), згодом Інституту геологічних наук.

7. Тимченко Євген (1866–1948) — український мовознавець і перекладач, професор Київського університету та ІНО (1918–32), голова Комісії для складення Словника української мови ВУАН.

8. Граве Дмитро (1863–1939) — український математик, проф. Київського університету, д. чл. НТШ та ВУАН (з 1919), творець математичної школи у Києві.

9. Птуха Михайло (1884–1961) — український демограф і статистик, директор Інституту демографії ВУАН (1919–38), та проф. Інституту народного господарства у Києві.

10. Грушевський Михайло (1866–1934) — найбільший український історик та організатор української науки, з 1924 д. чл. ВУАН, голова її Археологічної комісії та цілого ряду інших наукових установ, редактор ж. "Україна" та "Наукового збірника історичної секції ВУАН" (1924–30).

11. Квітка Климент (1880–1953) — український етномузиколог, керівник Кабінету музичної етнографії ВУАН (1922–33), чоловік Лесі Українки.

12. Тут Рудницький став жертвою невірної інформації. Квітка був надзвичайно чесною, доброзичливою і безкорисною людиною.

13. Василенко Микола (1866–1935) — український історик та юрист, голова Соціологічно-економічного відділу ВУАН (1920–29).

14. Раковський Іван (1874-1949) — український антрополог та зоолог, проф. Львівського університету (1921-5), д. чл. НТШ, з 1934 р. його голова, гол. редактор "Української загальної енциклопедії" (1930-35). С. Рудницький від безуспішні переговори з керівництвом ВУАН про його переїзд в Україну.
15. Вовк Федір (1847-1918) — український антрополог, етнограф та археолог, з 1917 р. професор Київського університету. Після його смерті залишилися багаті матеріали, головним чином антропологічні та етнографічні, зібрані в різних областях України та за її межами. Досі не видані.
16. Носов Анатоль (1883-1941?) — український антрополог та археолог, учень Ф. Вовка, керівник відділу антропології та передісторії в Музеї антропології та етнології ім. Ф. Вовка при ВУАН у Києві, чл. Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН.
17. Mastdarmakrobat (нім.) — негідник.
18. eine vollständig unbekannte Größe (нім.) — цілковито невідома величина.
19. Грушевський Олександр (1877-?) — історик української літератури, професор Київського університету та ІНО (від 1919 р.), директор історично-географічної комісії ВУАН, д. чл. НТШ та Археологічної комісії ВУАН.
20. Рудницький має на увазі Український вільний університет у Празі та Українську господарську академію в Подєбрадах.
21. Мельник Михайло — український правник, учень С. Дністрянського, у 20-их роках виїхав із Праги на Україну. Дальша доля невідома.
22. Сенчина — український лікар, що після 1926 р. виїхав із Відня в Україну. Дальша доля невідома.
23. Ле — сімейна кличка сина Рудницького Левка.
24. Пуба — сімейна кличка дочки Рудницького Ірини.
25. Вацлавська площа у середмісті Праги.

5

1. Помилка в датуванні; повинно бути: 1.I.1927.
2. Рудницький має на увазі своїх учнів із Праги, що виїхали за ним на Україну.
3. Узерайнер - unser einer (нім. слово) — наш брат.
4. Гордон Володимир (1871-1926) — український правник (процесове й торгове право), завідувач катедрою цивільного права Харківського ІНО.
5. Коцюбинський Юрій (1897-1936) — син Михайла Коцюбинського, український політичний діяч, 1925-30 радник посольства СРСР у Варшаві.
6. Іванчук Михайло — лектор географії в Українському вищому педагогічному

інституті ім. Драгоманова у Празі (1925–8).

7. Ташек — чеський видавець та книгар.
8. Льонер Фердинанд (1886–1956) — український військовий діяч німецького походження, 1929–38 австрійський аташе у Москві.

6

1. Лист дітям писаний на 4 сторінці вищенаведеного листа.
2. Експортівка — Akademie für Export und Welthandel (Академія експорту й світової торгівлі) у Відні.
3. Bodenkultur (нім.) — ґрунтознавство.
4. “Земля” — українське видавництво у Відні, видавало здебільшого шкільні підручники.
5. Йдеться про підручник географії; нам не вдалось встановити, чи він появився друком.

7

1. Охримович Іван — чоловік дочки Рудницького Емілії.
2. Юрко Рудницький (псевдонім Юліан Опільський 1884–1937) — брат Степана, учитель Львівської гімназії, письменник, автор шкільних підручників, історичних романів (“Іду на вас”, “Ідоли падають”, “Сумерек”, “В царстві золотої свободи”, “Золотий лев”) та повістей (“Танечниця з Пібасту”, “Поцілунок Іштари”, “Школяр з Мемфісу”); редактор ж. “Українська школа”.
3. Стах — Станислав Дністрянський.
4. Козицький Пилип (1893–1960) — український композитор, професор Музично-драматичного інституту в Харкові та редактор журналів “Музика” (1923–6) та “Музика масам” (1928–31).
5. “Червоний шлях” — український літературно-громадський та науковий журнал; виходив у Харкові 1926–36 рр. Розвідка С. Дністрянського не була опублікована.
6. Шенкер — видавець і книгар у Відні.
7. Бімбелес — сімейна кличка сина Рудницького Левка.

8

1. Йдеться про біографію та огляд наукової діяльності С. Дністрянського. Оригінал рукопису знаходиться в упорядника.

2. Василенко Микола. Див. прим. 4/13.
3. à la minute (франц.) — через хвилину.
4. Кулик Іван (1897–37) — український політичний діяч, дипломат та поет.
5. Дольницький Мирон (1890–?) — український географ і педагог, учень С. Рудницького.
6. Процекевич Мирон — лектор ботаніки в Українському вищому педагогічному інституті ім. Драгоманова у Празі (1924–7).
7. На цьому місці лист пошкоджений вологою.
8. Сірий Юрко (Тищенко) (1880–1953) — український видавець, книгар, публіцист і письменник, від 1919 р. жив у Відні, від 20-их рр. у Чехо-Словаччині, а від 1949 р. у США.
9. in greifbarer Nähe (нім.) — на недалекій відстані.
10. Панькевич, Іван (1887–1958) — український мовознавець та громадський діяч, д. чл. НТШ, від 1919 по 1938 р. жив і працював на Закарпатті, пізніше у Празі, професор Карлового університету.

9

1. Бобул — сімейна кличка сина Рудницького Левка.
2. На цьому місці лист відрізаний.

10

1. Адреса ректорату Українського вільного університету.
2. Баб'як Василь — празький студент Рудницького, уродженець Галичини, що виїхав за ним в Україну, а згодом став доцентом Харківського університету. Разом з Рудницьким його засуджено на п'ять років і заслано на Соловки. Після відбуття строку покарання йому продовжено кару на дальших п'ять років і вивезено в Сибір.
3. Радова — мабуть пані Горбачевська.

11

1. Скрипник Микола (1872–1933) — визначний український політичний діяч, академік ВУАН. З березня 1918 р. голова уряду України (Народного секретаріату); 1921–2 нарком внутрішніх справ, 1922–7 нарком юстиції та генеральний прокурор УРСР, 1927–33 нарком освіти УРСР.
2. zur Verfügung stellen — (нім.) дати до розпорядження.

3. Косса́к Іва́н (1879–1927) — український громадський і військовий діяч, у 1925 р. виїхав до Харкова, де й помер.

12

1. hinaus ins feindliche Leben — (нім.) вирушити у самостійне життя.
2. Солнце́в Серге́й (1872–1936) — російський економіст, академік ВУАН (1927) та АН СРСР, проф. Одеського інституту народного господарства, з 1928 р. член Ради по вивченню продуктивних сил та заступник академіка-секретаря Відділення гуманітарних наук ВУАН.

13

1. Папір на цьому місці пошкоджений вологою.
2. Дослідний інститут сходу та орієнту.
3. Єна, 1915.
4. Лозинський Миха́йло (1880–1937) — український правник, публіцист та політичний діяч, 1921–7 професор міжнародного права УВУ у Празі, 1927–30 керівник катедри права Інституту народного господарства в Харкові.

14

1. Буцура — празький учень Рудницького, що виїхав за ним у Харків.

15

1. Reisegeld (нім.) — кишенькові.
2. Fahrscheinheft II Klasse — квиток другої класи.

16

1. Лист дітям писаний як додаток до листа Дністрянським.
2. Alpenski — лещата.

17

1. szmaty-kości (поль.) — манатки
2. Kursbuch (нім.) — розклад поїздів.

18

1. Лист писаний як додаток до попереднього листа.
2. Конар Федя — мабуть Кон Фелікс (1864–1941) — радянський політичний діяч, у 20-их рр. постійний представник уряду УРСР при Раднаркомі РРФСР у Москві і представник КП(б)У в Комінтерні.

19

1. Листівка адресована Ірині Рудницькій у Відень.
2. Фехтнер — працівник ботанічного саду у Празі.

24

1. В травні 1928 р. С. Рудницький брав участь у Міжнародному географічному з'їзді в Берліні. Згадуваний його лист до Дністрянських не зберігся.
2. Geologische Gesellschaft — Австрійське геологічне товариство; Рудницький був його членом.

25

1. schleichende Grippe (нім.) — квола грипа.
2. ein Heim (нім.) — домашнє середовище.
3. Мабуть Федір Швець (1882–1940) — професор геології УВУ з 1923 р.
4. Міхур Юрій — доктор прав, член Українського хору у Празі.
5. Олесь Олександр (1878–1944) — один з найвизначніших українських поетів XX ст. З 1924 р. жив у Празі, де й помер.
6. Колесса Олександр (1867–1945) — український літературознавець, історик та громадський діяч, д. чл. НТШ, професор Львівського університету, перший ректор УВУ у Празі, 1923–39 та 1945 проф. Карлового університету в Празі.
7. Кутинський Іван — доктор прав УВУ у Празі.
8. Горбачевський Іван (1845–1942) — визначний український вчений-хемік та громадський діяч, д. чл. НТШ, 1883–1917 р. професор Карлового університету в Празі, 1902–3 його ректор, кількакратний ректор УВУ у Празі.
9. Йдеться про переїзд дочки Генаїди Левицької на Україну.
10. С. Рудницький, "Основи землезнання України". Друга книга: Антропогеографія України. Ужгород, 1926.

11. Котович Петро (1873–1955) — василіянин, письменник і видавець у Галичині та на Закарпатті (1920–32), пізніше у Канаді.

26

1. Іваничук Михайло — учень С. Рудницького, у 1925–8 лектор географії Українського вищого інституту ім. Драгоманова у Празі, з 1928 р. працівник Інституту географії у Харкові.
2. Геринович Володимир (1883–?) — український географ, родом з Галичини, професор та ректор ІНО в Кам'янці-Подільському.

27

1. Студинський Кирило (1868–1941) — український літературознавець, д. чл. НТШ (з 1899) та ВУАН (з 1929), проф. Краківського та Львівського університетів.
2. Герасимчук Василь (1880–1944) — український історик, д. чл. НТШ.
3. Крип'якевич Іван (1886–1967) — український історик, д. чл. НТШ та ВУАН, професор Львівського університету, директор Історично-філологічної секції НТШ та Інституту суспільних наук у Львові.
4. Коренець Денис (1875–1946) — український кооператор, педагог та історик, директор Української торговельної школи у Львові (1917–34).

29

1. гангринович (пейор.) — псевдонауковець, мудерлянт.
2. Industrieritter (пейор.) — промисловий рицар.
3. У 1929 р. Дністрянський внаслідок фінансової кризи в УВУ добровільно зрікся професорської платні й заробляв на прожиток читанням лекцій з цивільного права у Празькому Німецькому університеті.
4. Рудницькому не було дозволено брати участь у львівському з'їзді.
5. Габакуки — галицькі родичі сім'ї Рудницьких.

30

1. nichts desto weniger (нім.) — нічого, тим менше.
2. Камочар — сімейна кличка брата С. Рудницького Юрія.

31

1. Дописка на попередньому листі.

2. Боба — сімейна кличка сина Рудницького Левка.
3. Unkraut verdirbt nicht (нім.) — бур'ян не висихає.

32

1. Тателес — сімейна кличка С. Рудницького.

33

1. das bessere Jenseits — (нім.) потойбічне життя.

34

1. Батя — найбільша взуттєва фірма Чехо-Словаччини.

36

1. Леон (Лев) Рудницький (сімейна кличка Хома) — брат Степана та Софії. Суддя у Сяноку.
2. Величко Віктор (1864–1936?) — український архітект і педагог мистецьких шкіл у Харкові.

37

1. Богомолець Олександр (1881–1946) — український патофізіолог та організатор науки, професор Московського університету, д. чл. ВУАН (1929) та її голова (від 1931 р.); директор Інституту експериментальної біології і патології та Інституту клінічної фізіології ВУАН.

38

1. "Зросляком" жартома називав Рудницький свого брата Лева, який був горбатий.

39

1. Смерть брата Лева.
2. Катон Марк Порцій (234–149 до Хр.) — державний діяч, історик і письменник Стародавнього Риму.
3. atarachtheía (грець.) — атараксія, душевна рівновага.
4. аневризма — обмежене поширення частини артерії.

40

1. "Українську радянську енциклопедію" було видано щойно у 1960–5 рр. у 17 томах.
2. Überschwänglichkeit (нім.) — переборщеність вислову.

41

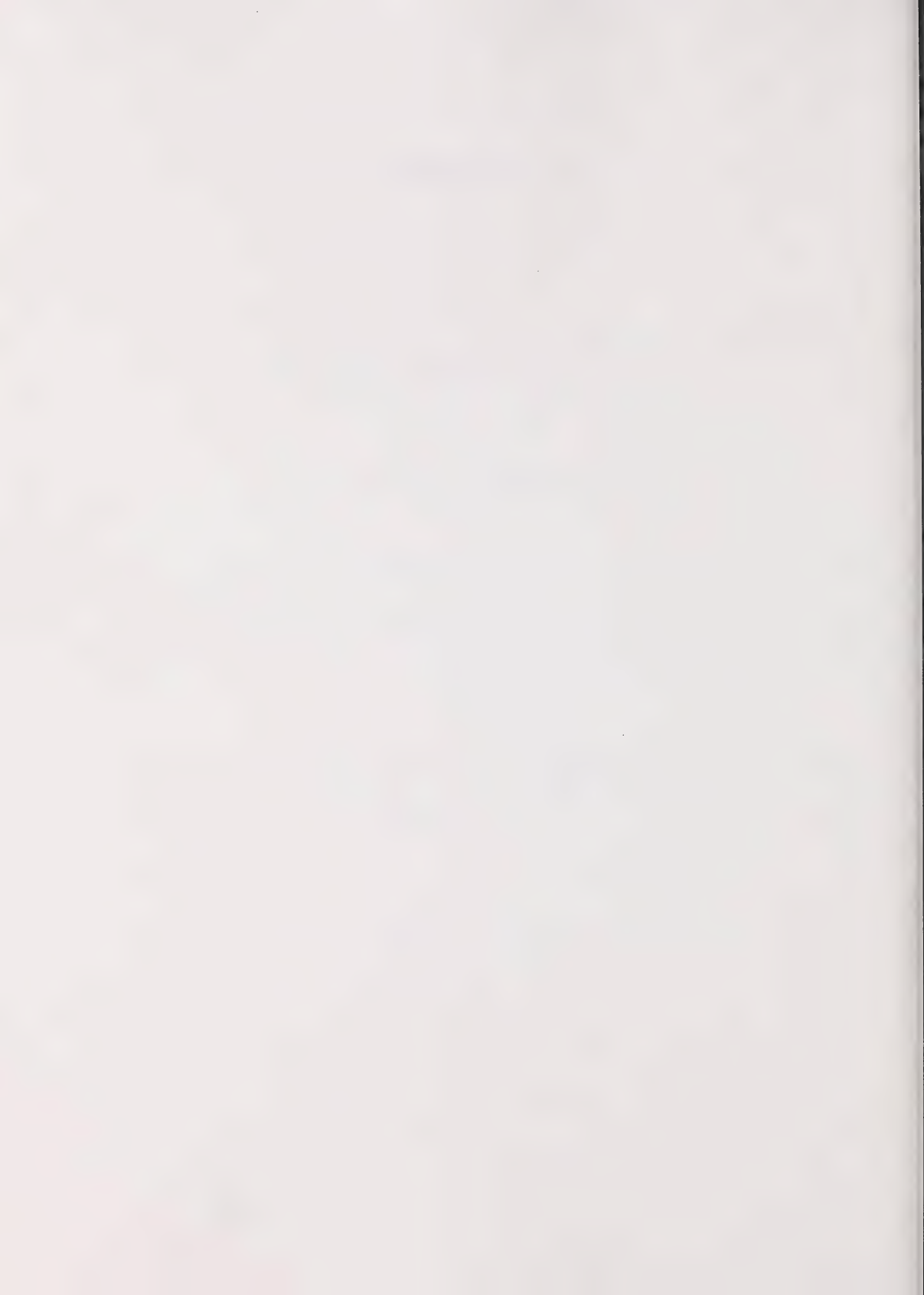
1. frei (нім.) — вільний час.
2. Пупа — сімейна кличка дочки Рудницького Орисі.

43

1. Книжка так і не появилася друком. Її доля невідома.

ΦΟΤΟΓΡΑΦΙΪ

1. Батько Степана Рудницького Лев Рудницький.

2. Мати Степана Рудницького Емілія.

3. Степан Рудницький - учень гімназії.

4. Степан Рудницький - студент Львівського університету.

5. Степан Рудницький на початку своєї наукової діяльності.

6. Станислав Дністрянський (сидить перший зліва) та Степан Рудницький (в середині верхнього ряду) серед перших викладачів Українського вільного університету в Празі.

Перший ряд: С. Дністрянський, І. Горбачевський, О. Колесса, С. Смаль-Стоцький, Ф. Щербина.

Другий ряд: А. Артимович, Д. Антонович, Б. Матюшенко, М. Носкова-Бочковська, М. Лозинський, К. Лоський, Д. Дорошенко.

Третій ряд: В. Старосольський, В. Щербаківський, С. Рудницький, Р. Лащенко, В. Тимошенко.

UKRAINA

LAND UND VOLK

EINE GEMEINFÄSSLICHE LANDESKUNDE

VON

STEPHAN RUDNYČKYJ,
PRIVATDOZENT DER GEOGRAPHIE AN DER UNIVERSITÄT LEMBERG

AUTORISIERTE ÜBERSETZUNG AUS DEM UKRAINISCHEN

WIEN, 1916

VERLAG DES BUNDES ZUR BEFREIUNG DER UKRAINA
IN KOMMISSION FÜR DEN BUCHHANDEL:
WILHELM FRICK GES. M. B. H., WIEN

7. Титульна сторінка одної з найвизначніших праць С. Рудницького "Україна. Край і народ".

PUBLIKATION DES UKRAINISCHEN KULTURRATES.

Ukraina unser Heimatland.
verfaßt vom Stepan Rudnytskyj.

УКРАЇНА НАШ РІДНИЙ КРАЙ

НАПИСАВ

СТЕПАН РУДНИЦЬКИЙ.

ЛЬВІВ 1917.

НАКАЗОМ ЗАГЛЯНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ РАДИ.

ДРУКАРНЯ СТАВОРНІГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТА
від управою Ю. Сидорака

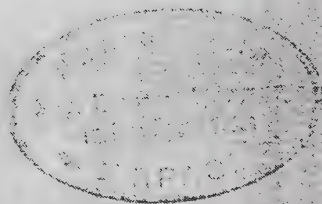
8. Перша популярна географія України.

ПРОФ. ДР. СТЕПАН РУДНИЦЬКИЙ

п. шв. 6252.

ОСНОВИ ЗЕМЛЕЗНАННЯ УКРАЇНИ

ДРУГА КНИГА
АНТРОПОГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

УЖГОРОД
ДРУКОВАНО В ДРУКАРНІ ОО. ВАСИЛІЯН
1926

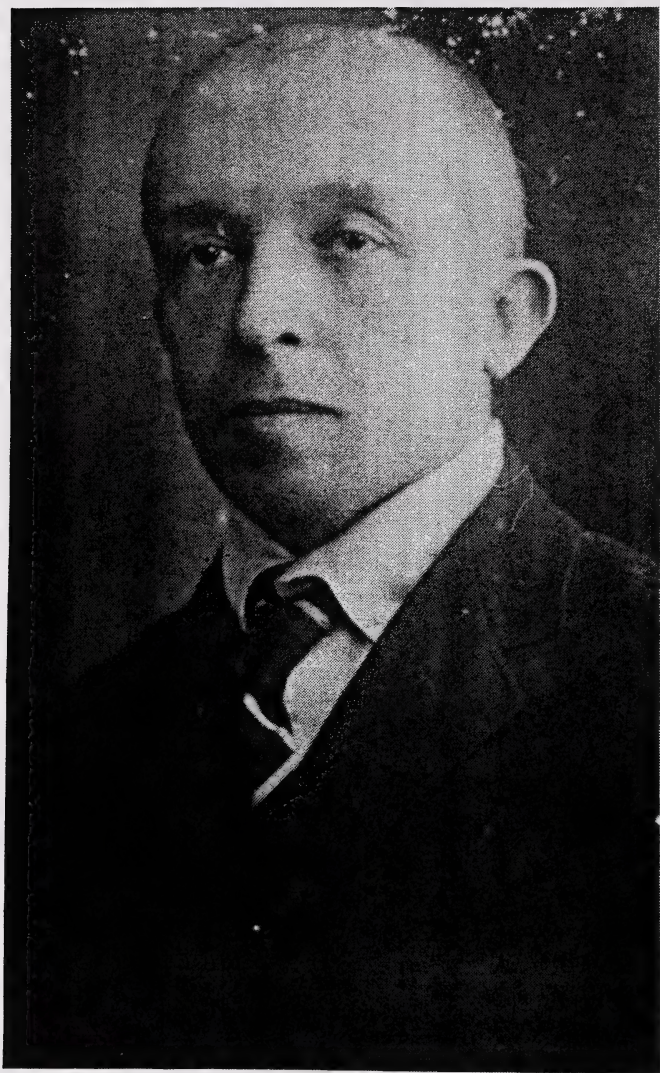
9. Другий том першої наукової географії України, виданої українською мовою.

10. Обкладинка праці С. Рудницького "Огляд національної території України" (Берлін, 1923).

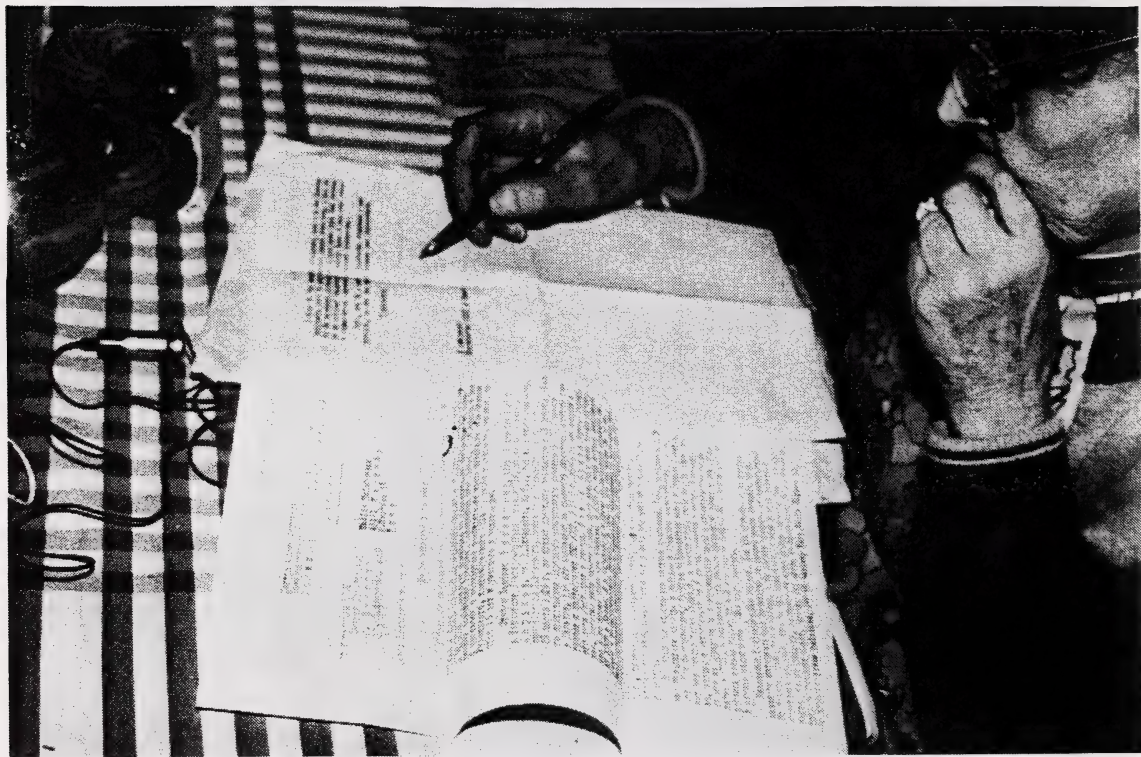
11. Софія та Станіслав Дністрянські у 1932 р.

12. Остання фотографія С. Рудницького вислана до Дністрянських із Харкова у вересні 1930 р.

13. Діти Степана Рудницького Лев та Ірина перед арештом батька 1933 р.

14. 85-річна дочка Степана Рудницького Емілія підписує заяву про посмертну реабілітацію її батька.

ПОСОЛЬСТВО
СОЮЗА СОВЕТСКИХ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

Прага, "12" января 1965 г.

Уважаемая Эмилия ГОЛУБОВСКАЯ !

Посольством СССР в ЧССР получен ответ на Ваше обращение в ЦК КПСС о посмертной реабилитации Вашего отца Рудницкого Степана Львовича.

В этом ответе сообщается, что по поручению Комиссии Политбюро ЦК КПСС по дополнительному изучению материалов, связанных с репрессиями, имевшими место в период 30-40-х и начале 50-х годов, Прокуратура СССР проверила уголовное дело Рудницкого С.Л.

Установлено, что Рудницкий С.Л., директор научно-исследовательского института географии и картографии в г.Харькове, академик АН УССР был арестован 21 марта 1933 г. органами ГПУ УССР. Он обвинялся в том, что якобы являлся членом контрреволюционной организации, занимался вредительством и шпионажем. Рудницкий С.Л. не признал себя виновным в предъявленном обвинении. По постановлению судебной тройки Коллегии ГПУ УССР от 23 сентября 1933 г. он был приговорен к лишению свободы сроком на пять лет. Находясь в заключении, по постановлению тройки УНКВД по Ленинградской области от 9 октября 1937 г., Рудницкий С.Л. вновь был привлечен к уголовной ответственности. Умер он в октябре 1937 г.

В 1965 г. в ходе проверки, произведенной по делу Рудницкого С.Л. было установлено, что к уголовной ответственности он был привлечен необоснованно. 11 мая 1965 г. Военный трибунал Киевского военного округа отменил постановления судебной тройки Коллегии ГПУ УССР и УНКВД по Ленинградской области в отношении Рудницкого в связи с отсутствием события преступления. Рудницкий С.Л. полностью реабилитирован. Место его захоронения установить не представилось возможным. Сведений о его детях в уголовном деле не имеется, но Вы (или Ваши родственники) вправе обратиться в Советский Красный Крест с просьбой об их розыске и этот розыск может быть положительным при наличии установочных данных на Ваших брата и сестру, т.е. их имени, фамилии, отчества, года и места рождения.

С уважением
СОВЕТНИК ПОСОЛЬСТВА
СССР в ЧССР

В. Силитов
В. СИЛИТОВ

